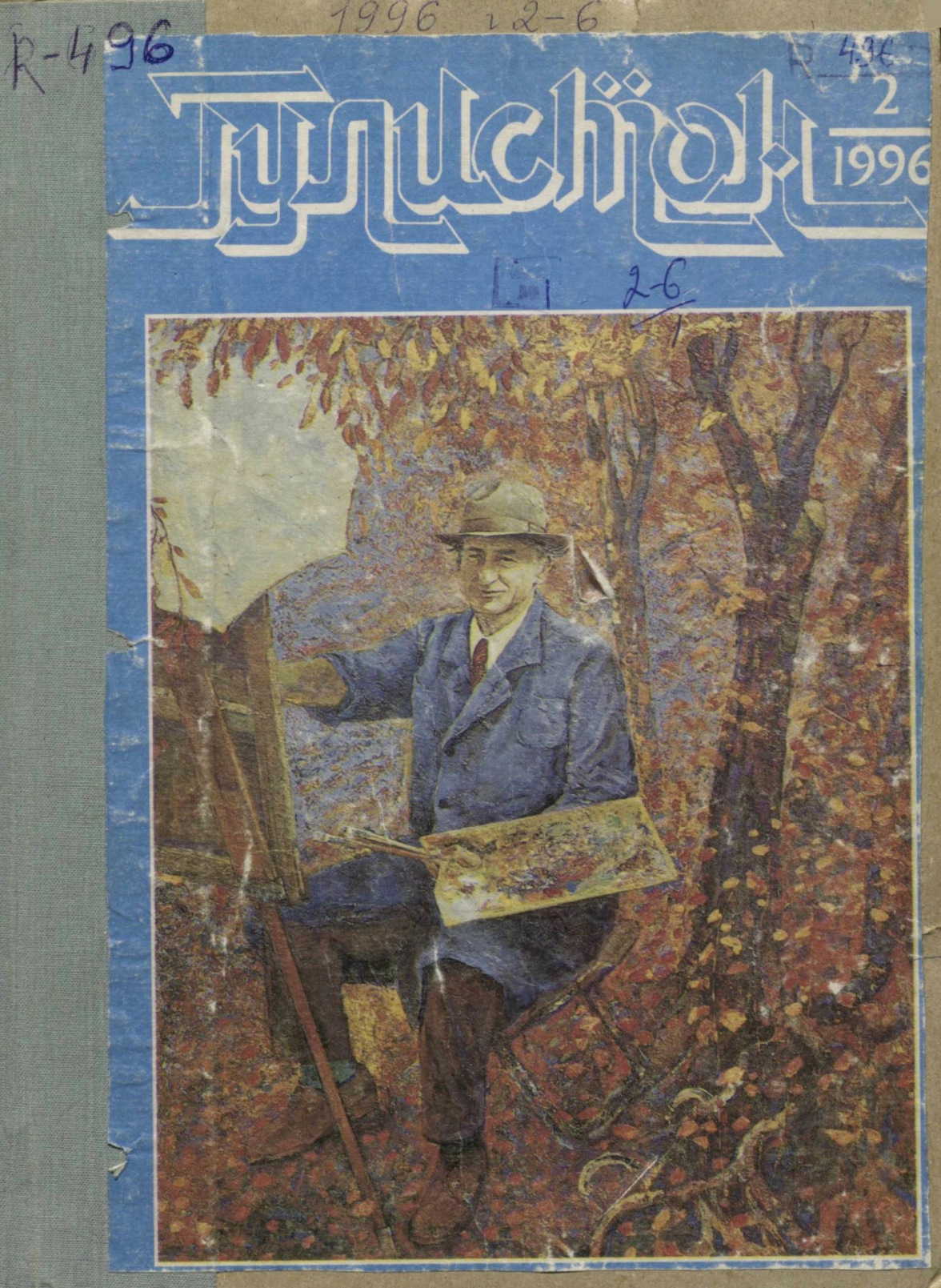

R-496

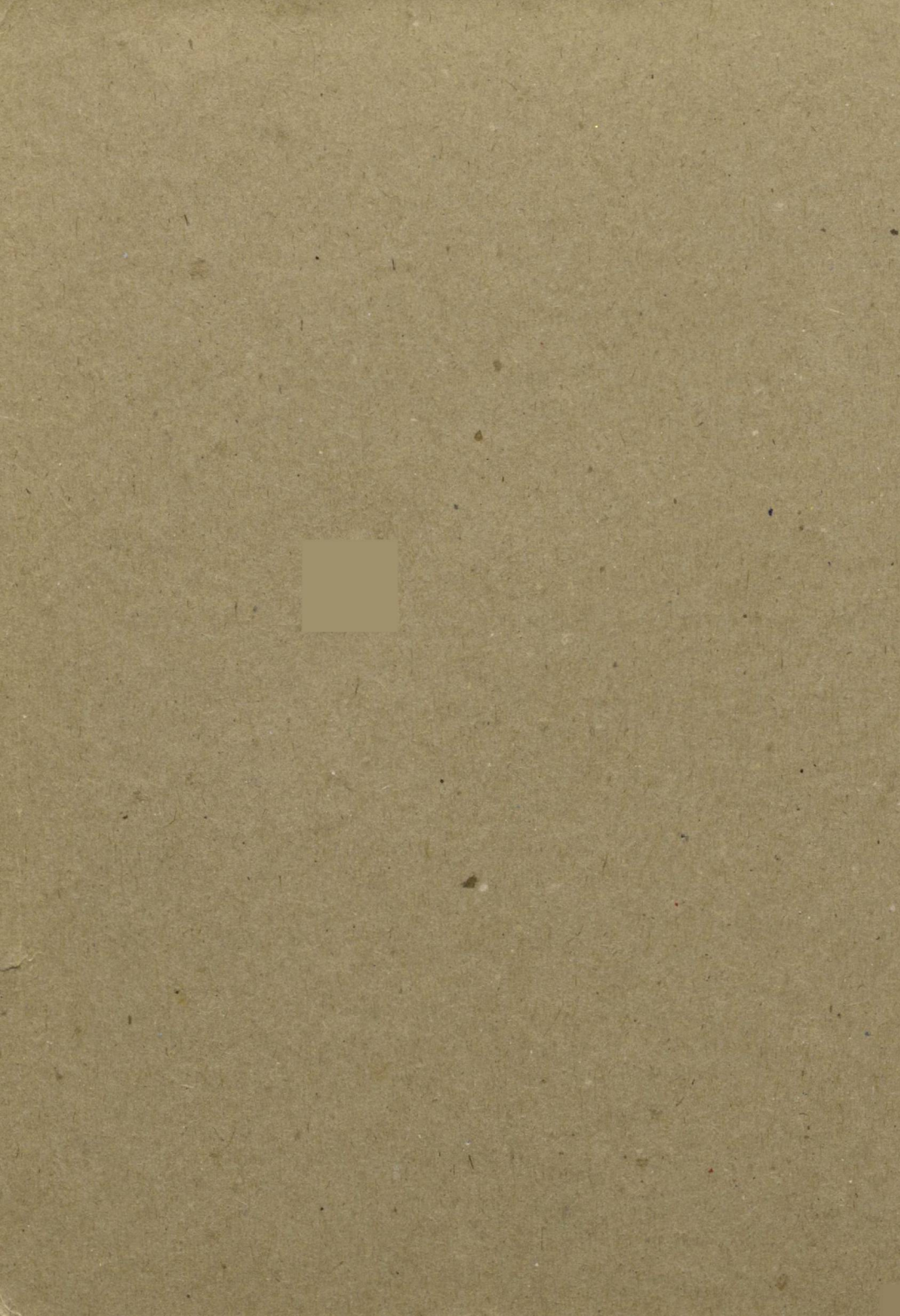
1996 22-6

436

2

1996

26/1

Ўзбекистон

2

1996

Ижтимоий-сиёсий ва
бадий-безакли журнал

Журнал икки ойда
бир марта чиқади.

МУАССИС:

Ўзбекистон Республикаси
Маданият ишлари вазирлиги

Бош муҳаррир:

Тилаб МАҲМУДОВ.

Таҳрир ҳайъати:

Рустам АБДУЛЛАЕВ,

Музаффар АҲМАД

(масъул котиб),

Абдумумин БОЙМАТОВ,

Жуманиёз ЖАВБОРОВ,

Тоҳир МИРЖАЛИЛОВ,

Абдусафихон РАҲМОНОВ,

Михли САФАРОВ

(бош муҳаррир уринбосари),

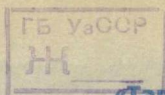
Рустам ХУҶАЕВ,

Муҳсин ҚОДИРОВ,

Тўхтасин ҒОФУРБЕКОВ,

Эркин ҲАЙИТВОЕВ.

Журнал 1925 йилдан
чиқа бошлаган.

Ислом КАРИМОВ:

«Тарихимиздан, Ўзбекистоннинг
истиклоли ва мустақиллиги, унинг
ислохотлар ва янгилашни йўлидан изчил
олга бориши тарихида яна бир йил
ўтиб бормоқда.

Биз ушбу йил давомида янги
тажрибалар ортирдик, ўтиш даври
синовларига бардош бердик ва уларни
мардона босиб ўтдик. Бугун ўтган
кунларимизга назар ташлаб,

жамиятимизнинг оёққа туриш
давридаги энг оғир қийинчиликлар ва
синовлар ортида қолди, дейишга барча
асосимиз бор.

Дунё ҳамжамияти жамиятимизнинг
ислохотлар ва янгилашни йўлидан
дадил ва ишонч билан ташлаётган
одинларини катта қизиқиш билан
кузатиб турибди.

Биз олдимизга қўйган
мақсадларимизга, иншооллоҳ,
эришамиз ва бунга яқин қолди.
Ўзбекистон дунё ҳамжамиятида, бутун
дунё халқларининг ягона оиласида
ўзининг муносиб ўрнига эга бўлғуси.
1996 йил одамларимиз учун

Ўзбекистоннинг тикланиш йўлида
сезиларли ўсиш йили, шу баракали
заминда истиқомат қилувчи ҳар бир
оила, ҳар бир инсон учун
фаровонлик йили бўлғай,
иншооллоҳ».

Президент Ислам Каримовнинг
Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг
IV сессиясидаги «Бунёдкорлик — фаровон
ҳаёт асоси» мавзuida сузлаган нутқидан.

Муқованинг биринчи бетига:

Рустам Эминовнинг «ОХИРГИ КУЗ» асари.

БУНЁДКОРЛИК ЙИЛЛАРИ ВА ЙЎЛЛАРИ

Ўтган мустақиллик йилларимизга, кечирган ою кунларимизга бир назар ташлаб, уларни сарҳисоб этиш одат тусига кириб қолди. Сарҳисоб онлари юзими эрур, дилимизни равшан айлайдиган ишларимиз куп, олдинда эса янада улугвор истиқбол неъматлари нурланиб турибди.

Биз эришган муваффақиятлар ичида энг кўзга ташланувчи жиҳат ислохотлар йўлидан дадил бораётганимиз, аниқ мақсад ва режаларни босқичма-босқич амалга оширишимиздир.

Мустақиллик шарофати ва натижаси улароқ давлат ва жамяят қўрилишининг барча томонларини ислох этишнинг ўзимизга хос ва мос дастури ишлаб чиқилди. Бировларга эргашиб эмас, бировларга қараб ва қарам бўлиб эмас, балки бозор иқтисодиёти қонуниятларига асосланган эркин ва адолатли демократик жамяят қўришнинг халқ ва мамлакатимиз манфаатларини ифодаловчи изчил ва илмий дастурига эга бўлди.

Жумладан, 1995 йил иқтисодий-сиёсий ислохотларнинг пойдеворини яратиш; қўшпартиявийлик асосида ўтказилган эркин парламент сайловлари, жойларда маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларидан тортиб, вакиллик, иқрозия, суд органларигача бўлган идора тизимларини барпо этиш; барча сиёсий ва жамоатчилик ҳаракатлари ва партиялар ҳамда республика аҳолисининг жамикчи қатламларидан вакиллик бўлган республика парламенти — Олий Мажлисни шакллантириш йили бўлди.

Президентимиз И. А. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IV сессиясида сузлаган нутқида таъкидлаб ўтганидек, «мамлакатимизда иқтисодий, ижтимоий-сиёсий барқарорлик муқаррар тус олганлиги ҳаётимиздаги туб бурилиш якунланган йилда қўлга киритган энг катта ютуғимиздир».

Мамлакатимиздаги бундай иқтисодий, ижтимоий-сиёсий барқарорлик, бир томондан, халқимизнинг куп асрлик тарихи, маданияти, анъаналарига шунингдек, жаҳоннинг илгор тажрибаларига таянган ҳолда, иккинчи томондан, мавжуд реал шарт-шароитларни тарихий истиқбол нуктаи назаридан шакллантириш туйғули қўлга киритилмоқда.

Қисқа муддат ичида давлат, ҳужалик, маъмурий, жиноий, фуқаролик, меҳнат қўнунчилигининг асослари, инсон эрки ва ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қўнунар яратилди. Конституциямиз инсон ва давлат, инсон ва жамяят муносабатларининг ишончли кафолатига айланди.

Республикамызда олиб борилаётган иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ислохотларда давлатимиз ва раҳбариятнинг ҳар бир ҳаётий масала ва муаммоларга нисбатан ижодий муносабатда бўлаётгани, уларни ҳаётий ҳамда миллий эҳтиёжларга мос ҳолда ҳал этилаётгани кўзга ташланади:

— бозор ислохотлари тобора чуқурлашиб бормоқда;

— хусусийлаштириш ва тадбиркорлик фаолиятлари кенгайтирилмоқда;

— молиявий ва макроиқтисодий барқарорлиқни таъминлаш, миллий валютанинг қадрини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоялашга алоҳида эътибор берилмоқда;

— мўътадил ва қаттиққўл бюджет сиёсати ҳамда даромадлар тушишига қараб харажат қилиш натижасида давлат бюджети камомади кескин қисқарди;

— мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш, корхоналарни ҳиссдорлик жамятларига айланттириш, иқтисодиётда монополияга барҳам бериш, унинг нодавлат сектори ҳамда хусусий мулкнинг шаклланиш ва оёққа туриш жараёнлари изчил давом этмоқда.

Юқорида зикр этилган муваффақиятлар ўз навбатида қишлоқ ҳўжалиги ва қишлоқ аҳолиси аҳволини тубдан ўзгартириш вазифасини қўяди. Чунки Президентимиз айтганларидек, «қишлоқда туб ислохотлар ўтказиш, қишлоқ ҳўжалигини тараққий қилдириш, қишлоқ ҳўжалигида ишлаб қиқариш самарадорлигини ошириш Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий омили ва манбаидир». Бу нарс қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини яхшилаш, қишлоқ ҳўжалигида банд бўлган ошиқча ишчи кучларини бошқа соҳаларга жалб этиш, пировардида халқимизнинг фаровон ҳаётини таъминлаш билан боглиқ. Бунинг учун қишлоқ жойларга саноатни олиб бориш ва кенг жорий этиш, кичик ва ўрта корхоналарни қўриш, янги иш жойларини яратиш зарур. Бу қишлоқларда ҳаммомлар, сартарошхоналар, устахоналар, суратхоналар қўриш демакдир. Қишлоқ аҳолиси учун маиший хизматнинг бошқа ҳамма турлари муҳайе этилиши, қишлоқ жойларда банк, сугурта тизимларининг бўлимлари, агросервис нуқталари, ҳуллас, бозор инфраструктураси яратилиши керак. Ана шундагина қишлоқларнинг қўрилиши ва маънавий мухити ҳам ўзгариб боради. Бу вазифалар, биринчи навбатда, вилоят ва туман ҳокимлари, ҳўжалик раҳбарлари зиммасига тушади. Бу вазифаларни бажармайдиган ёки уларни четлаб ўтадиган раҳбарнинг раҳбар бўлиб ишлашга маънавий ҳаққи йўқ. Чунки бизнинг барча ислохотларимиз негизда инсон манфаати ётар экан ҳар бир фуқаронинг шахс сифатида шаклланиши, ўз қобилияти, ўз талантини ишга солиб, ҳаётини янада яхшилаш, маънави бойлиқи учун барча имконият яратилиши зарур.

Бу шароитларни яратишда раҳбарларнинг қўлидан жуда куп ишлар келиши мумкин. Кимки бу вазифаларни бажариш йўлида элим деб, юртим деб меҳнат қилса, у ўз халқи ва Ватани олдидаги маънавий бурчини астойдил бажарган бўлади. Акс ҳолда... акс ҳолда катта карвон йўлида ёлғизланиб, ортда қўлиб кетади.

Ўзбекистоннинг мустақиллик даврида эришган сиёсий, иқтисодий-ижтимоий ва маънавий соҳалардаги муваффақиятлари одамларнинг ижтимоий кайфиятларига, руҳига, психологиясига ижобий таъсир қилмоқда.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида содир бўладиган айрим ишончсизлик, эсанқираси ҳолатлари ўтиб кетди. Иқтисодий воқеликка, бозор иқтисодиёти қўнуниятларига ижтимоий мослашиш жараёни кучайиб бормоқда. Бундай жараёнлар халқимизнинг маънавий қиёфасини белгилловчи барқарорлик, тинчлик, тотувлик ва ижтимоий адолатга интилиш каби тўйғуларда ўз ифодасини топтоқда.

Ютуқларимиз қанчалик улкан бўлмасин, истиқ-

болдаги вазибаларимиз шунчалик масъулиятли бўлиб тавалданаверади. Булар нималардан иборат?

— Макроиқтисодийни барқарорлаштириш билан бир қаторда миллий валютани мустаҳкамлаш, унинг жорий ва тўла алмашадиган бўлишига эришиш;

— бунинг учун истеъмол бозорини керакли моллар билан тўлдириш, аҳолининг эҳтиёжларини қондирадиган ва хориждан келтириладиган моллар билан рақобат қила оладиган ўз маҳсулотимизни ишлаб чиқариш;

— экспорт қилинадиган молларни бутун чоралар билан қўпайтириш.

Республикада олиб бориладиган ана шундай тарихий ислохотлар босқичма-босқич турли масалаларни ҳаёт тақозосига қўра собитқадамлик билан ҳал қилишни талаб этади. Янги жаҳият янги муаммоларни келтириб чиқараверади ва бизнинг вазибалар ана шу муаммоларнинг мувофиқ ечимини топишдан иборатдир. Жумладан, мамлакатимизда мулкдорлар синфини шакллантириш масаласи жаҳиятимизнинг янгилиниш жараёнида жуда катта аҳамият касб этади. И. А. Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IV сессиясида ўқитиб ўтганидек, «бозор ва бозор муносабатларини мулк эгалари пайдо бўлмасдан тасаввур қилиш мумкин эмас. Бозор, иқтисодий эркинлик ўзига хос кишилар — мулк эгаларисиз амал қилолмайди».

Ҳақиқий мулк эгалари аҳоли орасида қанчалик кўп бўлса, уртача мулк эгаларига ҳам шунчалик фойда бўлади. Чунки ҳақиқий мулк эгаси ўз мулкига ҳеч қачон хиёнат қилмайди, уни нафақат ўзининг моддий фаровонлиги манбаи, балки жаҳият учун, халқ учун фаровонлик воситаси деб ҳам тушунади. Халқимиз айтганидек, бордан юқади, йўқдан ҳеч нарса юзага келмайди.

Одамлар ўз кучмас мулки, ер участкаси, кичик корхоналар, ҳунармандчилик, тижорат ва турли-туман тадбиркорлик асосида тулланган мулкка эга бўлсагина ўзини ҳақиқий мулкдор деб ҳис қиладилар. Одамларнинг ҳаёти, оиласининг фаровонлиги, уларнинг кучмас мулкка бўлган муносабати ва сарф қилган маблағларининг қанчалик фойда келтиришига боғлиқ бўлади. Улар ўз сармоясининг сувга оқиб кетмаслиги йўлида қанчалик кўп қайғурсалар, шунчалик ўз кучмас мулкини бойита оладилар. Кучмас мулкни қўпайтириш, пировардида, одамларда ташаббускорлик ва тадбиркорлик туйғуларини шакллантириб, ривожлантириб боради.

Мулкдорлар синфини шакллантиришнинг асосий омилли, аввало, кичик ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантиришга боғлиқ. Мулкдорлар синфини шакллантириш жаҳиятида одамларнинг ижтимоий жиҳатдан кескин табақаланишига олиб келмаслиги керак. Президентимиз бу масалага ойдинлик киритиб, Олий Мажлисда бундай деди: «Мен, аввало, жаҳиятимизда одамларнинг ижтимоий жиҳатдан кескин табақаланишига йўл қўймаслигини, яъни бой-бадавлат одамлар билан бир қаторда ночор ва қашшоқ кишилар пайдо бўлишига, аҳолимиз социал тоғфалари ўртасидаги асосиз тафовут ҳаддан ташқари катта бўлишига, уларнинг ўртасида қарама-қаршилик пайдо бўлишига йўл қўймаслигини қўзда тутяпман». Бунинг учун меҳнаткаш инсон, нафақа олувчилар, студент ва ногиронлар, муҳтож оилаларга бериладиган ёрдам ва мададнинг барча турларини ошириш қўзда тутилмоқда.

Бир томондан, аҳолини ижтимоий муҳокама қилиш жараёни кенгайиб ва чуқурлашиб бора, иккинчи томондан, боқимлик ва боқимандалик кайфиятлари ривожланишига мутлақо йўл қўймаслик лозим. Эски тузумдан мерос қолган боқимандалик одамлар-

даги шижоат, тадбиркорлик ва ижодий салоҳиятларни тушовлаб қўяди ва натижада ижтимоий жиҳатдан зарарли иллатга айланади.

Аҳолининг 1992 йилгача омонат кассаларга қўйган пулларини, яъни йўқотган бойликларини шу йилдан бошлаб қайтариб бериш ҳақидаги ҳукуматимиз қарори ижтимоий ҳимоя бўйича катта аҳамиятга эга бўлди.

Мамлакатимизда ана шундай ижтимоий-сиёсий барқарорлик вужудга келтириладиган экан, бу нарса, авваламбор, ижтимоий базани — заминни мустаҳкамлашга боғлиқ эканини чуқур ҳис қилишимиз керак. И. А. Каримов эслатиб ўтганидек, «биз буни ижтимоий адолат тўғрисида гапирганда, маънавият ва ахлоқни қайта тиклаш тўғрисида гапирганда эсдан чиқармаслигимиз керак. Ва энг муҳими, маърифатсиз, илм-фансиз эркин демократик жаҳият, келажакимизни қўра олмаймиз, деб гапирганда эсдан чиқармаслигимиз керак. Биз бугун ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамастан, эртага ўрнимизга келадиган ёшлар, фарзандларимиз тўғрисида ўйлашимиз, уларнинг маънавий камолоти ва жисмоний соғлиғи одамларнинг соғлиғи, миллатнинг соғлиғи тўғрисида қайғуришимиз керак».

Мамлакатимиз келажаги, давлатимиз, мустақиллигимиз хавфсизлиги, оиламиз ва мамлакатимиз истиқболли эртага кимларнинг зиммасига тушади, деган савол туғилади. Юртбошимиз Самарқанд ва Қашқадарё вилоят кенгашларининг сессияларида бу борадаги камчиликларни очиб-ойдин уртага ташлади. Қўгина ўқув юртида, айниқса, ижтимоий, жаҳият-шуносликка оид фанлар бўйича ҳамон эски ўқув қўлланмалари, ўқув дастурларидан фойдаланаётганликлар, маориф соҳасида моддий-техник база қашшоқ бўлибгина қолмай, тарбия ва таълимнинг илмий назарияси ҳам ута заиф аҳволдалиги танқид қилинди.

Қишлоқ врачлик амбулаториялари, фельдшерлик-акушерлик пунктлари, қишлоқ мактаблари мутлақо яроқсиз биноларда жойлашгани эслатиб ўтилади.

Бу муаммоларни ҳал этиш барча раҳбарлар ва ижтимоий ҳимоя тизимидаги бошқиларнинг тургундиги ва энг асосий мажбурияти, муқаддас бурчидир. Буларнинг барчасини бартараф этиш учун маънавий жавобгарлик ҳокимлар, ҳужалик раҳбарлар, мутасадди фаоллар ва тадбиркорларнинг зиммасига тушади. «Мен ҳозирги қийин шароитда, — деди Ислам Каримов, — айниқса, қишлоқдаги ўқитувчиларга, тиббиёт ходимларига, маданият ўқоқлари ва уларнинг ходимларига ёрдам беришингизни илтимос қиламан. Токи бу ёрдам халқ ва жаҳият ёрдами, ҳар бир маҳалла, тадбиркорлик тузилмаси ва меҳнат жамоаси ёрдами бўлсин».

Ислам Каримов Олий Мажлисининг IV сессиясидаги нутқида, шунингдек, мамлакатимиз фуқароларининг фаровон ҳаёти йўлидаги чора-тадбирлар қаторида суд ва суд хизматчилари фаолиятига ҳам кенг тўхтади. Президентимиз халқ судларининг гуманистик моҳиятини қўйидагича таърифлади: «Халқ судни фақат одамларни қўралайдиган, жазолайдиган орган деб эмас, аксинча, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қиладиган орган деб билиши керак». Ана шундагина одамлар суд органларини уларнинг ҳимоячиси, адолат посбони, деб биладилар.

Мамлакатимизда олиб бориладиган барча иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар инсон учун, унинг моддий ва маънавий камолоти учун қаратилган. Бу йўлда меҳнат қилмоқ шарафли ва муқаддасдир.

Утқир ҲАЙДАРОВ,
фалсафа фанлари доктори,
профессор

ИНСОН — ЗАМОН СОҲИБИ

Жамиятда тараққиёт тақдирини ҳал қиладиган улуг зот инсондир. Инсоннинг барча амалий фаолияти, ҳатти-ҳаракати фақат моддий неъматлар яратишгагина қаратилган эмас, балки у ўз атрофидаги борлиқни кучли муҳофада қилади, уни ўз манфаатлари ва эҳтиёжларига мувофиқ ўзгартиради, ижтимоий ҳаёт, бинобарин, инсоний муносабатлар тизимини вужудга келтиради, натижада ўз фаолиятини англайди.

Инсон ҳамма нарсаларнинг мезони дейилар экан, бизнинг ҳам бош вазифамиз инсон моҳиятини, табиатини оқидгани, унинг ҳулқи, маданияти, ижтимоий мавқеини кўрсатадиган жиҳатларга эътиборни қаратмоқ зарур.

Шу нуқтага назардан қараганда, республикамиз Президенти Исроил Каримовнинг биринчи қақриққ *Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясида «Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари»* тўғрисида қилган маърузаси жуда катта аҳамиятга эга. Унинг асосий мазмунини Инсон ва унинг дунёсини янада чуқурроқ ўрганиш, унинг эҳтиёжларини қондириш лозимлиги, мустақиллик пойдеворини мустаҳкамлашда инсоннинг ўрни каби ўта долзарб масалалар ётади.

Маърузада ҳозирги ва келажакимизнинг муҳим муаммоларини ҳал қилишнинг аниқ-равшан йўллари, услублари ҳақида сўз боради.

Шунингдек, жамиятнинг иқтисодий асослари ва бозор муносабатларига ўтish жараёнида инсоннинг асосий вазифаси, унинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қонун тўғрисида, бозор иқтисоди тамойилларига асосланган эркин, очиқ демократик фуқаролик давлати қуриш, янгича тафаккурга асосланган ислохотлар асосида одил, адолатли жамият барпо қилиш, ёшларни замон руҳига мос кишилар қилиб тарбиялаш, билим олишларига даъват этиш, инсон манфаатлари ҳар бир нарсадан устувор бўлиши кераклиги ва ҳаётнинг бошқа муҳим масалалари ҳақида гап боради. «Бир сўз билан айтганда, — деди И. Каримов, —

биз жамиятимизда инсоннинг ўз қобилиятини, табиат ато этган иқтидори ва истеъдодини тула намоён этиш учун адабиёт, санъат ва, умуман, эркин ижодий фаолият ривожини учун зарур шароитларни яратишимиз лозим».

Албатта, ушбу улкан муаммоларни ҳал қилиш янгича тафаккур, янгича изланишларга асосланган ислохот ўтказишни тақозо этади. Бироқ, ҳар қандай ислохот ҳам, аввало, инсон манфаатига зид келмаган ҳолда олиб борилиши, ҳаёт синовидан ўтган тажрибаларга ва янги жамиятнинг эҳтиёжларига асосланиши лозим. Буларнинг ҳаммаси бош ҳарфлар билан ёзиладиган Инсон олдига масъулиятли, лекин шарафли вазифаларни қўяди: «Одамлар ўз қобилияти ва эҳтиёжларини тула намоён қилишлари ва амалга оширишлари учун зарур бўлган дастлабки тенг имкониятларни, шу жараёни вужудга келтирадиган ҳуқуқий механизмни яратиб беришдан иборат. Шундан кейин инсоннинг жамиятдаги ўрни унинг салоҳиятига, меҳнат қилиш истагига, оқилу уddaбуронлигига боглиқ бўлади».

Мустақиллигимизнинг буюк неъматларидан, шарофатларидан бири кишиларни мустақил фикрлашга ўргата боришдир. Бу деган сўз ўтмишимизнинг энг яхши анъаналари асосида бугунги эркин бозор шароитида истиқбол ва истиқлол учун қайғурадиган, ўзининг ва ўз халқининг ор-номуси учун курашадиган, янги ниятлар билан юрт истиқболини ўйлайдиган, бошқача қилиб айтганда, юртим, элим деб, ёниб яшайдиган кишиларни тарбиялаш демакдир.

Юртбошимиз таъкидлаганидек, халқимизнинг Ал Хоразмий, Ал Беруний, Ибн Сино, Умар Хайём, Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳоддин Нақшбанд, Имом Термизий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур Мирзо каби мутафаккирларининг доно фикрларидан фойдаланмай маънавийтимизни ярато ололмаймиз. Уларнинг гоилари янги мустақил давлат қураётганимизда йўллари мизни нурафшон қилишиши ишонамиз.

Ўтмиш алломаларимиз илмий-маънавий мероси халқимиз ижтимоий-тарихий такомилнинг асосини ташкил этади, чунки илму фан, аввало, мустақиллиқни мустаҳкамлашнинг энг ишончли, тинч йўли, иқтисодий тангликдан қутулиш йўли, замонавий техника ва технологияни шакллантириш ва ривожлантириш йўли, ҳужалик асосини тикловчи пойдевор, маданият, маънавият кўзгуси, халқлар, инсонлар ўзаро алоқадорлиги, ҳам-жиҳатлигининг энг мақбул йўли, кишилар насл-насабига, миллатига қарамайдиган алоқа йўли, вақт ўтиши билан унутилиши мумкин бўлган халқнинг маънавият дурдоналари захирасини сақлаб берадиган, ворислик тамойилини ўзида мужассамлаштириш олган тараққиёт омили, яна юқоридагиларга қўшимча қилиб айтиш мумкинки, эртанги кунимиз дебоҳасидир. Бинобарин, авлодлар томонидан яратилган наазарий ва амалий тажрибаларни ўрганиш ва ўзлаштириш бугунги кун учун, қолаверса, келажак дастурини ишлаб чиқишга бекиёс ёрдам беради.

Ўзбекистон истиқлоли, халқимизнинг мақсади, манфаат ва эҳтиёжлари бундан кейин илм-фанни низоҳатда тараққий эттиришни тақозо қилади. Янги ихтиролар ва кашфиётлар мунтазам равишда ҳаётга тадбиқ этишга, бозор иқтисодиёти туфайли вужудга келган кўпгина муаммоларни ҳал этиш осонлашади. Айтиш мумкинки, илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этишда, илмий қучлардан фойдаланишда сусткашлик бор. Бу эса муайян даражада тадқиқотчиликда илмий-назарий тафаккурнинг турғун бўлиб қолишига сабаб бўлаётди. Тадқиқотчилар назарида, илм-фан фақат назарияни ривожлантиришдан иборат, деган ақида пайдо бўлаётди.

Ўзбекистон мустақиллигининг моҳияти илм-фанда фаолият кўрсатишнинг эркин ҳолда ривожланиши билан изоҳланади. Олдинги пайтда табиий ва ижтимоий фанларнинг кўп соҳаларида марказга қарам эдик. Ҳатто ижтимоий фанлардан дарсликлар, ўқув қўлланмаларини яратиш тақиқлаб қўйилганди. Истиқлол туфайли аждод-

лардан қолган илмий-маданий бойликлардан баҳраманд бўламиз. Тарих, фалсафа, эстетика, ахлоқ бўйича бобокалонларимиз яратган меросни улаштиришдаги ихтиёрийлик ва эркинлик, ўз севган соҳасида илмий фаолият билан шугулланиш имкониятлари очилди.

Ўзбекистон тараққий этган давлатлар қаторига қўшилиши учун, энг аввало, жаҳон илм-фани утуқларини улаштириши, янги технологияларни жорий этиши, бой табиий бойликларни тежаб-тергаб, улардан қоқилона фойдаланиши зарурдир. Қўгина тадқиқотчилар Японияда табиий бойликларнинг ниҳоятда камлиги, аммо технологиялар ҳисобига унинг жаҳонни ҳайратга солиб тургани ҳақида кўп гапирадилар. Ўзбекистонда эса табиий бойликлар ниҳоятда кўп, навбатдаги вазифа янги технологияни тезроқ жорий этишдир.

Биз истиқлол сари дадил қадам ташламоқдамиз. Бу ерда ёшларнинг, хусусан, талабаларнинг ўрни қандай бўлмоғи лозим? Улар янги мустақил жамият қуришга тайёрми? Бунинг учун қандай кечитириб бўлмайдиган вазифаларни амалга ошириш даркор? Энг аввало, ёшларни илмий, ахлоқий, ижтимоий-сиёсий фаолиятга жалб қилишимиз зарур. Бунинг учун уларнинг дунёқарабини шакллантиришга қаратилган ишларни кучайтиришимиз керак. Ҳуноячи, ўқилаётган дарсларнинг илмий савияси ҳаётга яқин бўлиши, тарбиявий аҳамияти юксак, ватанпарварлик гоёси билан сугорилган, миллий қадриятларимиз ва уларнинг ворислигини билдирувчи, умуминсоний қадриятларнинг моҳиятини очишга ёрдам қилиши керак. Ёшларга ахиллик, иймон ва инсоф, сўз ва иш бirlлиги, инсонпарварлик — биз қўражам жамиятнинг тамал тошларидан эканлигини тушутиришимиз лозим. Биз ишни шундай ташкил қилишимиз керакки, ҳар бир соф вийдонли инсон: «Мен истиқлол учун нима қилдим? Ва яна нима қилишим даркор?» — деб ўз вийдони олдида жавоб берсин. Шу азиз Ватан барчамизники экани, унинг истиқбол, фаровон келажагидан умидвор яшаш ҳар бир инсон учун катта бахт эканлигини уларга баралла айтишимиз керак бўлади. Демак, республикамизнинг равнақи ўтказилаётган иқтисодий ислохотлар натижасига, ёшларнинг билимига, ғайрат-шикоатига, бир сўз билан айтганда, кенг маънодаги маданиятлик даражасига боғлиқдир. Бу борада маънавияти пок, эътиқодга қучли, фаҳм-фаросатли, меҳр-оқибатли, фидойи, масъулиятни сезадиган ёшларни тарбиялаш ўта муҳим вазифадир.

Ўйлаб курсам, биз доим шошар эканмиз. Табиатнинг берган неъматларидан тановул қилиб ҳам, унинг бағрида сайр этаётиб ҳам гузалликларидан баҳра ололмаймиз. Чунки шошиламиз. Аммо шундай инсонлар борки, улар жуда кўп нарсадан воз кечиб, табиат яратган мўъжизаларни тоғлардан, дала-дашлардан ахтаришадилар. Ва уларнинг топган нарсалари оғина ишловдан сўнг курса кишининг қузини қувонтирадиган бир санъат асарига айланади.

Дилбар Эшонхўжаеванинг уй қимматбаҳо буюмлару беақлар билан эмас, балки суратлар билан тўла. Ҳар қадамда гайрийоб манзаралар, гайрийоб ҳолатлар акс этган суратларга дуч келаварасиз. Биз унинг асарларини шартли равишда суратлар деб айтишимиз. У инсондан ҳам қалб ҳароратини, ҳам қўл маҳоратини талаб этувчи амалий санъат билан шугулланади.

Бу аёл бугдой пояларидан, дарахт пустиқларидан, маккажўхори пуқакларидан, дарахт илдизларидан, ҳуллас, бизга кўпинча арзимас ва кераксиз бўлиб туюлган нарсаларни ўзининг санъати билан тилга киргизади. Худди шу кераксиз ва арзимас нарсаларни катта ишлар учун, санъат учун хизмат қилдиради. Бу нарсаларни майда-чўйда булакларга бўлиб, яна уларни маълум бир композиция асосида ишлаб, гузал манзараларни, нозик тасвирларни, ажойиб чехраларни кўз олдингизда нафис жоилантиради.

Дилбар опа болалигидан табиатга ошно эди. Ёдида, баҳор келиши билан гулдан-гулга қўниб юрган капалаклару қўнғизларнинг ортиндан чопгани-чопган эди. Унинг туپлаган коллекцияси синфдошлари ичида ҳам энг ахшиларидан бўлиб қоларди. Қўз фаслида дарахт баргларида тулпаган гербарийси эса ҳаммани ҳайратга соларди. Дугоналари турли-туман барглари томоша қилишар экан: «Бунинг қаердан олдинг?», «Вой, мен бунақасини кўрмаганман», — деб кўп бора айтишарди. Ўша пайтларда ҳам у синфдошлари «кўрмаган» нарсаларни «кўра оларди», ҳозир ҳам шундай. Ёзда, ҳар йили меҳнат

ЯХШИДАН БОҒ ҚОЛАДИ...

таътилини Хумсонда ўтказади. Шундай кезларда турмуш уртоғи Рустам ака билан теварак-атрофдан алланималарни излайди. Кўпинча Рустам ака унинг қўлидаги топилмаган ишора қилиб: «Ҳозир уша ердан утиб кетдим. Бунисини кўрмабман-да, аяси», — деб қўяди.

Ёдимда, болалиғимизда мажнун-тол шохларидан баргак ясаб сочларимизга тақардик. Ҳозирги қизалоқлар эса баргак нималигини ҳам билишмайди. Дилбар опа ана шу мажнунтол шохларидан «Мустақиллик салюти» асарини яратди. Қўриб қўзингиз қувонади. Унинг топиб тайёрлаган нарсалари ичида илонхўша шох-шабаблар кўпчиликини ташкил этади. Аммо бу сизда қўрқинч туйғусини уйғотмайди. У бу ишларнинг барини ўзгача зафқ-шафқ билан амалга оширади. «Ўлжа», «Илон», «Қуйловчи турна», «Қузаг накторморт», «Шохлар фантазияси» каби асарлари кишини дарров ўзига жалб этади.

Сезиб турибман, Дилбар опанинг асосий касби нима эканлигини қизиқтириятти. У болалигидан табиатни жонқадар севган бўлса, киботини ҳам ундан кам кўрмасди. Шунинг учун ҳам Москва маданият институтининг кутубхоначилик бўлимида таҳсил қўриб, Тошкент маданият техникумида ана шу фандан талабаларга 30 йилдан буюн таълим бермоқда. Ўзингизга маълумки, муаллимлик кишидан фидойиликни талаб этадиган касб. Аудиторияда утирган 30 дан ортққ ўғил-қизнинг дунёси ҳам уттиз хил. Шунинг учун ҳам унинг номи — УСТОЗ! Муаллим талабаларининг олдида уялиб қолмаслик учун ўзи ҳам ўқиб-ўрганиши, тинмай изланиши зарур. Дилбар опа оғина бўш қолди дегунча кутубхонага чопади. Ҳанузгача китоб ўқиб унинг энг сеvimли машғулотларидан. Ўткир Ҳошимов, Пиримқул Қодиров асарларини қайта-қайта мутулла қилишдан чарчамайди. Фарзандлари Нодиржон билан Нигорахон ҳам олий маълумоти, эл ишига камбараста инсонлар. Албатта, бундай баркамол фарзандлар тарбиялашда Дилбар опанинг хизматлари беқис.

Ана, ойнан жаҳонда Дилбар опа «Билиб қўйган яхши» қўрсатувида жафокаш аёлларимизга яна алланималаридир қўйиб-пишиб ўргатиётти. Ёнида эса келини Гузалхон. Ҳа, инсон яшар экан, узидан из қолдириб, одамларга айтар сўзини янада гузал ва жонбахш этиб етказсин. Дарҳақиқат, доно халқимиз «яхшидан боғ қолади», деб бекорга айтмайди.

МОХИНУР

ТОМОШАЛАРДА—ДАВР РУҲИ

Республикамизда кўплаб ҳаваскорлик қўғирчоқ театrlари фаолият кўрсатмоқдалар. Улар тайёрлаётган сахна асарлари жажжи театр мухлисларида катта қизиқиш уйғотмоқда. Наманган вилоят, Норин туман Маданият уйининг Марҳаматхон Тожибоева раҳбарлик қилаётган «Хўрозча» қўғирчоқ ҳаваскорлик театри ҳам кўплаб хайрли ишларни амалга оширмоқда. 1980 йили илк ташкил этилган мазкур ижодий жамоа ака-ука Гриммларнинг «Бурон кампир» асари асосидаги спектакль билан театр шинавандалари эътиборини узнга тортди. Шундан кейин бирин-кетин қўйилган Муҳсин Халиловнинг «Кенжа қиз», Невмат Рузимуҳамедовнинг «Сеҳрли чирманда», Тоҳир Маҳрамовнинг «Лақма лайча», рус халқ эртаклари асосидаги «Қўён, тулки ва хўроз» асарлари ҳам кичкинтойларга ёқди. «Қўғирчоқлар куйлаганда», «Қўғирчоқлар оламига саяҳат», «Сиз севган қаҳрамонлар» деб номланган театрлаштирилган томошалар эса байрам кўнлари катта майдонларда ёш томошабинлар ҳукмига ҳавола этилди. Мазкур томошалар ранг-баранглиги, жаҳон, рус ва ўзбек халқ эртакларининг қизиқарли саргузаштларга бой кўринишларига асосланганлиги, ахлоқ-одоб мавзуларини қамраб олганлиги билан таҳсинга сазовор бўлмоқда.

Ижодий жамоа республикамизда ўтказилаётган курик-танловлар, фестивалларда ҳам иштирок этиб, нуфузли уринларни олишга муваффақ бўлди. Шунингдек, қўғирчоқ театрининг вилоятдаги янги ташкил этилаётган ижодий жамоаларга бераётган кўмаги ҳам алоҳида эътиборга лойиқ.

Ижодий жамоанинг Нилуфар Аҳмаджонова, Раънохон Алибоева, Озодахон Деҳқонова, Майрамхон Умματοςва, Шарифахон Йигиталиева, Манзурахон Өргашева, Гулнора Абдуллаева каби жонқуяр иштирокчилари томонидан сахнада жонланаётган эртак қаҳрамонлари маҳорат билан сахнага олиб чиқилганлиги кўпчиликка маназур бўлмоқда.

Ижодий жамоанинг яқинда сахна юзини кўрган «Порлайвер, қўёш» номли сахна томошасида истиқлол юмори тараннум этилади.

Ижодий жамоа айна дамда изланишда, янги-янги қизиқарли сахна томошаларини тайёрламоқда.

«САМО ПИЁДАЛАРИ»

Қорақалпоғистон Республикаси Кегейли туман Маданият уйи қошида фаолият кўрсатаётган «Кегейли дорбозлари» гуруҳи қизиқчилик, полвонлар қиқишлари, халқ масҳарабозлик санъати, дор устидаги чиройли уйинлар билан мухлислар эътиборини қозониб келмоқдалар. Мазкур ижодий гуруҳ 1985 йилда «Самолар» деб номланган томоша билан илк бора томошабинлар ҳузурига чиққан эди. Ижодий гуруҳга Тошкентдаги Республика эстрада ва цирк санъати студиясини тугаллаган Сапарбой Жомуродов раҳбарлик қилмоқда.

Ижодий жамоанинг Бахтиёр Жумабоев, Зоирбек Узоқов, Турдйбой Ҳакимов, Рустам Жомуродов каби иштирокчилари томонидан тайёрланаётган

ган томошалар, масҳарабозлик қиқишлари, дор устида бажарилаётган пичоқ, кўз бойлаш, чигирик уйинлари алоҳида санъаткорлик, ниҳоят даражада чапдастлик талаб қилиниши билан кўпчиликка маназур бўлмоқда.

Мазкур ижодий жамоа республикамизда халқ маросимларини тиклаш бўйича ўтказилган курик-танловда биринчи уринни олишга муваффақ бўлди, шунингдек, қизиқчи ва масҳарабозлар кўриктанловида иккинчи уринга эришдилар.

Кегейлилик дорбозлар санъатга қизиққан ёшларни тўплаб, шу кўнларда дорбозлик, халқ масҳарабозлик ва қизиқчилик санъати, полвонлар машқларидан сабоқ бермоқдалар. Ўз издошларини тайёрлаётган бу ижодий жамоанинг келажаги порлоқ.

ХАЛҚ ИЖОДИЁТИ

Қорақалпоғистон Республикаси Бўзатов туман Маданият уйида фаолият кўрсатиб келаётган «Зийуар» ашула ва рақс жамоаси Аму соҳилларида кўп йиллардан буён севимли. Ижодий жамоага Нукус давлат маданият техникуми халқ созлари бўлимини имтиёзли тугаллаган Жиенбой Қосбергенов раҳбарлик қилмоқда. Ансамблда қирқдан зиёд турли касбадаги ёшлар узларининг иккинчи истеъдодларини ривожлантириш учун машғулотлар олиб бормоқда.

«Зийуар» республикамизда ва Қорақалпоғистон Республикасида ўтказилган кўплаб курик-танловлар, фестивалларда иштирок этиб, нуфузли уринларни олишга муваффақ бўлди. Айниқса, уларнинг Тошкентда ўтказилган Мустақиллик, Навруз тантаналарида намойиш этилган қорақалпоқ оҳангларидан ташкил топган концерт дастурлари алоҳида таҳсинга лойиқдир.

Ижодий гуруҳнинг концерт томошаларини Қорақалпоғистон Республикасининг барча жойларида интизорлик билан кутадилар. Қорақалпоқ халқининг руҳи, қалби аке этган куй ва қўшиқлар, жозибали рақслар, турли қизиқарли театрлаштирилган томошалар ансамблга катта шўҳрат келтирмоқда. Яқинда намойиш этилган концерт томошасида Ажиниёз сузи билан ижро этилган «Муҳаллес», «Саҳро гуллари», «Бўзатов», «Нетарсан» ашуалари дастурга алоҳида фойз бағишлади. Шунингдек, Гулистон Матқубованинг «Мажнунтол», «Олмайман сени» шеърларига басталанган қўшиқлар, ўзбек халқ наволарининг дастурдан урин олиши концертларнинг янада жонли, томошабоп чиқишига муҳим омил бўлган.

Ансамблнинг янги намойиш эта бошлаган «Биз Истиқлол ҳақида қуйлаймиз» деб номланган концерт томошаси ҳам санъат шинавандаларига манзур бўлди.

Дастурдан урин олган ўзбек, қорақалпоқ, қозок, туркман халқ куй ва қўшиқлари, мафтункор рақслари биродарлиқни тараннум этса, шўх-шодумон яллаларда бугунги дорилармон кўнлар сурури ўз аксини топган.

Салоҳиддин СИРОЖИДДИНОВ.

Тандир тула ёпилди нон,
Ёпилди нон, момо...

ҚУЁШ МЎРАЛАЙДИ ТАНДИРГА...

ХОНҚАЛИК ТАНДИРЧИ УСТА ГАНЖА ОЛЛОБЕРГАНОВ
СУРАТИГА ЧИЗИЛАР

ҚУШИҚ ХАЕЛИМГА келди,
Ганжа ота. Уни раҳматли Ту-
роб Тула ёзган. Хушовоз
синглимиз Мавлуда жўшиб қўйла-
ган. Эҳтимол, сиз ҳам ипдан чар-
чаб келганингизда қўлда бир пие-
ла чой билан эшитгандирсиз уни.
Уша кезде хаёлингизга нималар
келди экан? Мен эса, уша қўшиқ
айтилганида, бир дупим¹ лойга жи-
ло бахш этиб, тандир ясаган сиз-
дай тандирчи оталар, қип-қизил
чўғ ялғилида жиз-жиз қизиган қат-
тиқ сатҳга рапида ураётган куюн-
чак моомлар кўз олдимга келади.
Дунёда шундай аъомоллар борки,
назаримда улар она юртимизни,
узалигимизни жамулжам қилган-
дай. Ана шундай қадриятлардан
бири Сизнинг қафтрларингизда сил-
қилқибди, сайқалланиб бунёд бул-
ган тандирлар эмасми?

Туроб Тула шеърини эшитган
булсангиз, эшитмаган шеърингиз-
дан айтаман. Бу шеърни гузал она-
юрт манзараларидан қў қоғозга
қўйилган, меҳр тула юракка му-
ҳрланган эзуликнинг ўзи десам,
муболаға бўлмикан?..

*Оппоқ бино. Олдида тандир.
Тандир ёнда тошқудуқ ва тол.
Тафтида ёниб нон ёпар кампир,
Мол сугорар қудуқдан бир чол.*

Тандир ясаётган киши... Бу э-
гу манзара замирида яна бир эгу
тавшив — узалигимиз мужассам.
Бу манзара мусаввир қилқалами
ила тасвирланса, Лондон, Париж,
Москва шаҳарларидаги кўрғазма-
ларда намоийш этилса — арай-
майдами? Турмушнинг шу бир
тимсоли африқолик ҳабаш қалби-
да ҳам ҳайтқа, ватанга меҳр-му-
ҳаббат туйғуларини янада жўш-
дирса, не тонг?! Бу муқаддас туйғу-
лар қалбларимиздан мустаҳкам ма-
кон тусса-ю, киндик қонимиз том-
ган тупроқни янада қадрлироқ ту-
тадиган бўлсайдики...

Оллоберган бобо руҳи шод, дунё-
си обод. Негаки, фарзандига ўзи-
дан буюк мерос қолдирди!

Митянов каналнинг қибла ёни.
Хонқа марказидан утган темир
йўл устига қўрилган куприк.
Қуёшга юзма-юз, қуёш доираси-
дай доиралар бозори. Булар — тақ-
дир сурати акс этган қафтрлар би-
лан қанча силанган доиралар! Шун-
да, қафтдаги чизиклар бунёд бу-
лаётган шаклларга кўчган. Манг-
лайдан қош оралаб оққан шурхоқ
қатралар ювган бу доираларни. Эн-
ди эса қуёшни туйиб симирмоқда,
чертса рубоб торидай садо беради-
ган мақомга етмоқда. Мана энди
тандир қўрилганида фалак утига

тўймаган замин парчасини инсон
яна поклик шуъласи — утта обдон
туйинтирмоқда. Нон ёпувчи мо-
ларимиз, аёлларимиз эса ҳар гал
нон ёпишга киришар эканлар, бу
муқаддас аъомлини яна такрорла-
шади, такрорлайверишади. Зеро,
инсон ризқи ўт-овул орқали пок-
ланмагунча тановул учун яроқсиз!

Дарвоқе, Оллоберган бобо ўзи-
дан буюк мерос қолдирди. Угли
Ганжа ота изидан борди. Ота ёни-
да туриб ўрганганлари унинг умр-
лик ризқ-рузи учун асос-аъмол бў-
либ қолди. Жамоа ҳужалигининг
ўзида шартнома асосида тандир
ишлаб чиқарувчи цех очганига
ҳам анча бўлди. Цехда турт киши
меҳнат қилади. Ҳужалик касаси-
га ҳар ойда 3950 сум тушади.
Шартнома муддати 5 ой. Ҳозирга-
ча кирим ўн уч минг сум бўлибди.
Ҳамкасблар — Саҳо Оллоберганов,
Қўшжон Эшчонов, Уроқбой Бол-
таевлар ҳам ўз касбларига ихлос-
ли, тиниб-тинчимас йигитлар экан.
Улар ҳам оталарининг касб-кори-
ни тутганлари гоят мақбул!

Корхона ўн йилдан бери ишлаб
турибди. Лекин мени бир нарсас
уйлантирди: усталарга яратиб бе-
рилган шароит етарли эмас, бир-
гина чертак¹ ва электр қуввати

билан таъминлашнинг ўзи кифоя
бўлмаса керак. Мента қолса шу
жойда Хонқа тандирчилик макта-
бини очишни истар эдим. Халқ
тандирга, тандирчиларга ҳамиша
муҳтож.

Қадимий урф-одатларимиз, кас-
бу корларнинг купу унут бўлаё-
ган бир даврда, тўғриси, уста, Сиз-
га ҳам эътироз айтишга журъат
этаман: ўзингиз Расулбекдан бош-
қага касбингиз борасиз сабоқ бер-
маган экансиз, бундан тан олганин-
гиздан мамнунман. Юқорида тил-
га олинган мактабда Сизнинг ўс-
тоз бўлишлик ўрнингиз ҳам бор,
ахир...

Қўлда юлдуз сўнса, ундан из
қолади. Бизнинг умримиз ҳам нури
юлдузларга ўхшасин. Боболар
меросини аждодларга баркамол,
бекамун кўст етказайлик. Давр ру-
ҳи, мустақиллигимиз шарофати
ҳам эндиликда ана шуларни тақо-
зо қилаётир. Мен эса сўзларимни
шеър билан бошлаган эдим, ҳу-
нарли қўлингиз асло дард кўрмас-
лигини тилаб, мақоламини шеър би-
лан якунлаяпман!

*Аёл нон ёпади... қуёш мўралайди
тандирга,*

*Аёл нон ёпади... борлиқ интилади
тандирга.*

*Аёл нон ёпади... неъмат яралади
тандирда,*

Шукроналар айтиб утаман!

Жумабой МАТЕҚУБОВ.

¹ Чертак — экин майдонининг ўрта-
сида турган устун тиклаб, тепаси шох-
шабба билан бостириладиган чойла,
унинг турт томони очик бўлади. Бу
ерда дам оладиган ўрин, пийдон маъно-
сида ишлатилмоқда.

¹ Бир уюм.

АМИР ТЕМУР ва темурийлар даври тасвирий санъати ҳақида биз аввало, мазкур давр тарихнавислари ёзиб қолдирган асарлар орқали тасаввурга эгамиз. Масалан, мавлоно Шарафиддин Али Яздий, Хондамир, Абдуразоқ Самарқандий, Давлатшоҳ Самарқандий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Мирзо Муҳаммад Хайдар, Зайниддин Восифийнинг тарихий асарларида темурийлар давридаги маданий ҳаёт ҳамда нафис тасвирий санъат намояндалари ҳақида қисқа-қисқа, аммо маъмули маълумотлар мавжуд. Бизга маълумки, Ғарбий Оврупо олимлари Урта Осиё тасвирий санъатига кўпдан қизиқиб келадилар.

Шулардан Томас Арнольд, Ф. Мартин, Е. Блохет, А. Саркисьян, Л. Бинион, И. Вилькинсон, Базиль Грей, Е. Кунел, Р. Этинггаузен, И. Шукин кабиларнинг хизматларини алоҳида таъкидлаш лозим. Улар Урта Осиё тасвирий санъати катта тарихга эга эканлигини эътироф этиб, санъат намуналарини тўплаш, ўрганиш зарурлигини таъкидладилар.

Овруполик санъатшунос олимларнинг кўпчилиги ўртаосиёлик мусаввирлар асарларини матбуотда эълон қилиб, уларнинг кишига завқ бағишловчи подир асарлар эканлиги алоҳида қайд этилиб, суратлар маъмунига доир қисқа-қисқа шарҳлар битдилар. Урта Осиё тасвирий санъатидаги ижтимоий мазмун ва гоълар тўғрисида ломим демадилар. Улар «Эрон тасвирий санъати» деган иборани кўпроқ ишлатадилар ва Урта Осиё халқларининг ўзига хос тасвирий санъатини Эрон санъатининг бир тармоғи деб қарайдилар. Санъатшунос олим А. Саркисьян Москвада 1963 йилда қақрилган халқаро конгрессда шундай деган эди: «Мовароуннаҳрда келтирилган миниатюра санъати учун у ер ноқулай замин бўлиб қикди: бу ерда тадрижий ривож топмади, гуллаб-яшаш вақтинчалик эди». («Труды двадцатъ пятого международного конгресса востоковедов», Москва, 1963 г., стр. 103).

Бухорода миниатюра XIX аср охиридаги келиб барҳам эди ва Мовароуннаҳр тасвирий санъати учун бегона бўлиб қолди. Бу кайфият кейинчалик инқилобга айлган баъзи рус олимларининг ҳам Урта Осиё халқлари миллий маданиятига менсимай қараш тугуларини келтириб чиқарди. Инқилобга утган рус олимларидан В. В. Стасов Урта Осиё тасвирий санъати билан дастлабки танишишдаёқ «Чигатой тасвирий санъати» бадиий услубининг ўзига хослигини эътироф этган эди.

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ

(В. В. Стасов. «Миниатюры некоторых рукописей византийских, болгарских, русских, джагатайских и персидских», СПб, 1902 г., стр. 86).

Швед олими Ф. Мартин 1912 йили ўзининг «VIII асрдан XVIII асргача Эрон, Ҳиндистон ва Туркияда миниатюра санъати ва мусаввирлари» деган асарини эълон қилди. Шундан сўнг, у темурийлар даври тасвирий санъатига доир қатор мақола ва китобларни нашр эттирди. Афғон тарихчиси Али Аҳмад Наимийнинг 1950 йил чоп этилган «Темурийлар даври суратлари ва хушнавислари» деган асари катта илмий қимматга эга.

Манбалардан бизга маълумки, Шарқ тасвирий санъати ҳақида Урта Осиё олимлари чет эл олимларининг бир ёқлама фикрларига чек қўйдилар. Бу борада, айниқса, санъатшунос олим Г. А. Пугачкованинг илмий тадиқотлари таҳсинга сазовордир. Тасвирий санъат тарихига доир ўзининг ўнлаб китоб, рисола ва мақолаларида у ўзбек халқи тасвирий санъати улкан тарихга эга эканлигини таъкидлаб, унинг ўзига хос миллий хусусиятлари ҳақида илмий хулосалар чиқарди. Шарқ муаллифлари таъкидига қўра, тасвирий санъатда темурийлар мактабининг асосчиси, мусаввир Устод Гунг (яъни, тилсиз) бўлиб, унинг таржимаи ҳоли ҳозирча номаълум. Устод Гунгнинг шоғирди «Ўмда-тул Мусаввирин» (Мусаввирлар пешвои) номи билан машҳур бўлган бухоролик Устод Жаҳонгир эди. Устод Жаҳонгир машҳур Пир Саййид Аҳмад Табризийга устозлик қилган. Камоллиддин Беҳзод эса ана шу Пир Саййид Аҳмад Табризийдан мусаввирликни ўрганган.

Темуру ва темурийларнинг ҳар бири ўз даврида катта қурилиш ишлари олиб борганлари бизга маълум. Улар мамлакатларда оромгоҳ жойлар, сарой ва қасрлар, мадраса ва ҳаммомлар, мусаллолар (намоғоҳлар) қуриб, уларни уша даврининг моҳир уста ва ҳунармандларини, наққош ва мусаввирларининг асарлари билан безаганлар. Сарой ва оромгоҳларнинг кўпчилиги замона зайли билан нобуд бўлган. Самарқанд ва Ҳиротдаги меъморлик обидаларининг аксар

қисми Амир Темур, унинг уғиллари Шохруҳ ҳамда Ўлугбек замонида қурилди. Хуросондаги қурилиш ишларида Шохруҳ Мирзонинг хотини, Ўлугбек Мирзо ва Бойсунқур Мирзо сингари улуг зотларнинг онаси Гавҳаршодбегимнинг улуши катта. Гавҳаршодбегим чигатой уруғидан Гийсидин Тархоннинг қизи эди. У Шохруҳнинг давлат ишларида ҳам аравлиб турган. Масалан, Бойсунқурнинг ўгли Аловуддавланинг 1444 йилги тахт учун курашида ердан беради. Сўнг эвараси Султон Иброҳим учун тахт талашгани туфайли Абусайд (1451-1469) томонидан 1457 йили ўлдирилди.

Гавҳаршодбегим ташаббуси билан Машҳаддаги Имом Ризо масжиди ва мақбараси (1418-1419), Ҳиротдаги Мусалло мадраса (1417-1432) ва масжиди (1437-1438) қурилди. Абдуразоқ Самарқандий мазкур қурилишларни дунёда тенги бўлмаган бинолар сифатида таъриф қилади.

Шохруҳ Мирзо замонидаги биноларнинг аксари қисми меъмор Қавомиддин Шерозий номи билан боғлиқдир. У Гузаргоҳда Абдулло Ансорий мақбарасини, Ҳиротда Гавҳаршодбегим Мусаллосини ва мадрасасини қургани маълум.

Араб тарихчиси Ибн Арабшоҳнинг ёзишича, Самарқанд атрофидаги чорбоғлар ичигаги қасрлар, саройлар девори Эрон, Дашти Қипчоқ, Ҳиндистондаги жанглар, шаҳарларни қамал қилиш сахналари, Амир Темур томонидан султонларнинг, ҳокимларнинг қабул қилиниши, унинг олимлар билан суҳбати, тортиқ келтириш сахналари, ов қилиши, уғил-набираларнинг суратлари, оммавий сайиллар, базмлар, гузалар билан учрашув сингари сермазмун суратлар билан безатилган эди.

Абдуразоқ Самарқандий Мирзо Ўлугбек расадхонасининг ноҳалари ва деворларида туққиз осмоннинг кўриниши, осмон гўмбаазлари даражадари, дақиқа ва сониялар ҳамда етти ёритқич, сайёра, иқлимлар, тоғ, денгиз, саҳро, шуларга оид буюк ва жониворлар сурати гоъят нафис, жонли нақш этилганини ёзади.

Амир Темур замонидаги мусаввирлар ҳақида ҳам жуда кам маълумотларга эгамиз. Темур са-

РИДА МУСАВВИРЛИК

ройида машҳур мусаввир Абулхай ижод этгани маълум. Абулхай мусаввир Султон Увайс (1356-1374) замониди Бағдодда ўқиган ва ижод этган устод Шамсуддиннинг шогирди эди. Самарқандда яшаб ижод этган машҳур наққош ва мусаввир пир Аҳмад Боғишмолий ҳам мусаввирликини шу устод Абулхайдан ўрганган. А. А. Семёнов ўзининг «Среднеазиатский трактат по музыке Дарвиш Али (XVII в)» номли асарида ёзишча, Амир Темур Ироқ сари юриш қилганда Хужа Абдулқодир катта бир туялар қарвони билан унга пешвоз чиқди. Хужа Абдулқодир ҳар бир туя бўйига маълум бир пардада овоз чиқарадиган қўнғироқ таққан. Қарвон юрганда қўнғироқлар овозининг мажмуи Ироқ мақомиди латиф бир куй бўлиб эшитилган. Дарвиш Алининг ёзишча, Хужа Абдулқодир моҳир мусаввир бўлиб, мусиқада эса ун икки мақомнинг яратувчиси. У юз йилдан ортиқроқ умр кўриб ҳижрий 838 (1434-1435) йили Хиротда вафот этган. Берлинда сақланаётган бир мураққада Абулхайнинг мўйқаламига мансуб икки сурат бор: урдак сурати ва жанг сахнаси. Мазкур суратлар тўлақонли ва ҳаққонийлиги билан Абулхайнинг моҳир ҳунар устаси эканлигидан да-

лолат беради. Парижда сақланаётган Шайх Саъдийнинг «Гулистон» асари нусхасида ҳам Абулхай чизган сурат бор. Суратда саҳро, сарғиш қум, у ер-бу ердаги утлар, тиканлар, орқароқда қум тепаликларнинг паст-баланд қўринишлари, бурчакда унчалик катта бўлмаган тепаликлар, қуруқ буталар, икки чайла ва очиқ эшикли ўтов бу жойнинг қўчманчилар овули эканлигидан далолат беради.

Тасвир марказида югуриб кетаятган туя тугеи остида ва сийда оёғи осмондан бўлиб қолган сайёҳ, унинг ағдарилиши фаёқулдода рўй бергани ҳаққоний тасвирланган. Салласининг учлари елкасида. Овул аҳли турлича тасвирланган: ёш жувон қўрқувдан ўзини орқага ташлаган, унинг гилам устидаги эри чўп билан сайёҳни қўрқатиб турибди. Ўқ-ей тутган эркак билан бола қўл чузишиб, саросима билан боқиб турибди. Фақат икки бола ўйинга берилиб кетиб, воқеадан беҳабар қолган. Чап бурчакда эшак устидаги дарвиш тўсатдан бўлган воқеани бамайлихотир кузатиб келмоқда. Мусаввир тасвирлаётган ҳодисанинг ниҳоятда аниқ бажарилганлиги унинг моҳирлигидан далолат беради. Хатто бобомиз Амир Темур ҳам ўз ҳукмронлик даврида мусаввирларнинг маҳоратидан моҳирона фойдаланганлиги унинг уғитларида ўз аксини тошган. Масалан: «Самарқанд тахтини эгаллаб, азим Мовароуннаҳр бизнинг ҳукмимизга киргач, юрда адолат урнатмоққа аҳд этдик. Аркону давлат атрофида куп нобакор мардумлар ин қўймоқчи эрди. Инчунун, уларнинг замзамасидан хуноб бўлиб, бир тадбир буюрдим: «Мусаввир келган аразгўйнинг суратин чизиб, менга киритсин. Аразгўйнинг қиёфасига боқиб, қабулмини айтарман...» Мусаввир саройга келганларнинг суратин чизиб берад, даҳан, қуз ва бошқа сифатларига қараб, унинг мақсад ва феълини олдиндан билиб турардим. Бадфеъл ва хиёнаткорларни қабулдан йўлатмаслик ҳаракатида бўлдим.

Бунда пирим — шайх Шамсиддин Паррандадан «илми қиёфа» — қиёфага қараб баҳо бериш ва олдиндан тақдирни башорат этиш илмини мукаммал эгаллаганлигим

гоят қўл келди...» (Амир Темур уғитлари. Тошкент, «Наврўз» 1992 йил, 54-бет). Амир Темурнинг воқиса Шоҳруҳ замонида (1429-1447) чиройли қорбоғ ва саройлар қўрилиб, уларнинг пештоқи ва деворларига Қўрғони Қаримдан парча ёки байтлар нақшнкор қилиб ёзилган ва суратлар билан безатилган.

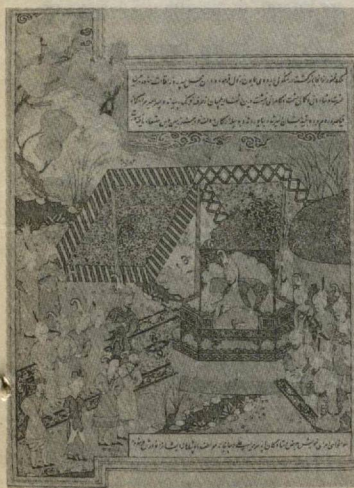
«Навоий, Жомий ва Беҳзод давридаги Хиротни XV асрнинг иккинчи ярми Хирот маданий юксалиши ва тўллаб-йинаши сарчамаларини Шоҳруҳ Мирзо Хиротидан қидириш керак», — деб ёзган эди рус шарқшунос олими М. М. Дьяконов. Шоҳруҳ Мирзонинг ўғли Султон Иброҳим ҳам моҳир ҳунармандларга жаҳон тасвирий санъат намунаси ҳисобланган китоблар туздирди. Шундай китоблардан бири Низомийнинг «Хисрав ва Ширин» дostonи нусхаси бўлиб, Нью-Йоркдаги Метрополитен музейида сақланади.

Хирот тасвирий санъат мактаби номи билан шўҳрат қозongan нафосат ижодхонаси Шоҳруҳ Мирзо замонида ташкил топди. Бу ишда Мирзо Бойсунқўрнинг хизмати каттадир. У Хиротда улкан кутубхона ташкил қилди. Мирзо Бойсунқўр ташкил этган кутубхона ва нигорхонасида қўйидаги хаттот ва наққош мусаввирлар ишлар эдилар:

Мавлоно Жаъфар Табризий — Бойсунқўр Мирзо кутубхонасининг раиси. У наастялқ хатининг ихтирочиси Мир Алининг шогирди эди. Наастялқ хатида ўз даврида ягона ҳисобланган машҳур хаттотлардан Мавлоно Аккар, Мавлоно Шаҳобиддин, Абдулло Марварид ва Мавлоно Шайх Маҳмудлар Жаъфар Табризийнинг шогирдлари бўлганлар.

Бойсунқўр Мирзо кутубхонасида нодир қўлзмалар тўпланиб, қўчирилиб, китоб ҳолига келтирилди. Бойсунқўр бошлқ ҳунар эгалари томонидан Фирдавсий «Шоҳнома»сининг турли қўлзма нусхалари тўпланиб, биринчи бор тўлиқ ва мукаммал нусхада қўчирилди. Мазкур қўлзма Жаъфар Табризий томонидан 1425-30 йилларда қўчирилиб, мусаввирлар уни 20 сурат билан безаидилар. Бойсунқўр Мирзо «Шоҳнома»нинг бу нусхасига муқаддима ёзади ва у адабиёт тарихида «Бойсунқўр Муқаддимаси» номи билан машҳурдир. Мазкур «Шоҳнома» айни замонда Техрондаги Гулистон саройи нигорхонасида сақланмоқда.

Хаттотлик турғисидаги мисолларда Бойсунқўр Мирзонинг олти хил ёзувини мукаммал билгани, айниқса, сулс ёзувига моҳирлиги таъкидланади.

Эронда Бойсунқурнинг нафис санъат ижодхонасида яратилган нодир чолгу асбоби — чанг сақланаётгани маълум. Чанг Мавлоно Аҳрор Табризий томонидан яратилган экан. Машҳур инглиз олими Эдуард Броунг Бойсунқур Мирзони жаҳоннинг энг китобдўст кишиси ҳисоблаб, уни нафис китобнавислик мактабининг асосчиси сифатида таърифлайди.

Бойсунқур Мирзо жуда барвақт, 37 йилу тўрт ой умр кўриб, касалликдан вафот этди. Бутун Хуросон шаҳзодада чуқур қайғу билан мотам тутди, «Қора кийган халқ оҳу фигону додидан бутун йўллар ҳижрон қоронғулигига айланди», — деб ёзди Абдураззоқ Самарқандий. Шохрўқ Мирзо угли учун 40 кун аза тутди.

Ҳар куни икки моҳир шоир шаҳзода шаъния марсия ўқиган. Пулардан Воҳидий таҳаллусли шоир Мавлоно Сайфиддин наққош марсияси қўйидаги сузлар билан бошланган:

*Шаҳзода Бойсунқур
олижаноб ку?!*
*Жамшидро чи аму
Афросиёб ку?!*

Маъмуни:

*Олижаноб шаҳзода Бойсунқур
қани?!*
*Жамшид дунёга нима учун
келган эдию Афросиёб қани?!*

Демак, Бойсунқур Мирзо ташкил этган нафис санъат Темурийлар саройида мавжуд бўлган, деган хулосага келиш мумкин. XV асрнинг иккинчи ярмига келиб Самарқанд, Ҳирот, Бухоро сингари Ўрта Осиё шаҳарларида илмфан ва санъат янада тараққий этди ва мазмунан камолот даражасига етдики, бу давр Алишер Навоий ва Бехзод номи билан боглиқдир.

Темурийлар даврида тасвирий санъатнинг Шохрўқ Мирзодан кейинги тараққийети Камоллидин Бехзод номи билан боглиқ. Санъатшунослар мазкур даврни шарҳлаганда «Бехзод ва унинг мактаби» деган иборани ишлатадилар. Камоллидин Бехзод Ҳиротда (тахминан 1455-1535 йилларда) камбағал оилада туғилган. Бехзоднинг мусаввирликдаги истёдодини пайқаган Мирак наққош (Султон Ҳусайн Бойқаро кутубхонасининг китобдори) уни ўз тарбиясига олади. У мусаввирлик санъатини «Умдатул мусаввирин» деб ном олган бухоролик мусаввир Жаҳонгир ва Урта Осиё мусаввирлик мактабининг асосчиси Устод Гунгнинг ишларини давом эттирган наққош Пир Саид Аҳмад Табризийдан ўрганди. Бехзод Озарбайжон (Табриз), Хуросон (Ҳирот) ва кўпроқ Мовароуннахр мусаввирлик мактабининг аъяна ва ютуқларини ўзида мужассамлаштиргандир.

Шарқнинг машҳур наққоши Камоллидин Бехзоднинг ижоди жаҳон тасвирий санъати тарихида муҳим урин тутди. У, асосан, буюк ўзбек шоири Навоий тарбиясида вояга етди ва яратган ажойиб асарлари билан бадий наққошлик санъатининг юксак чуққилирига кўтарила олди. Шунинг учун ҳам замондошлари Бехзодни қадимги Шарқ мусаввири Моний билан тенглаштириб, чизган суратларини эса Моний яратган туплам «Аржанг»га ухшатадилар. Овруполик олимлар Бехзодни «Шарқ Рафаэли» деб атадилар. Бехзодга берилган бу юксак баҳо унинг, шубҳасиз, улкан наққош эканлигидан dalolat беради. Бехзод ижодини ўранишдан мақсад, маданий ёдгорликларнинг ҳозир ҳам бизга бадий завқ бераётганини ва маълум маънода гоят юксак намуна бўлиб келаятганини аълаглидир.

XV аср Ўрта Осиё халқлари маданияти, санъати ва адабиёти тараққийетининг янги ва сермаҳсул бир давридир. Бехзод яшаб, ижод этган XV асрнинг иккинчи ярмини Темурийлар даври тасвирий санъатининг олтин даври, деса бўлади. Бехзод Шохрўқ Мирзо замониди Бойсунқур Мирзо томонидан асос солинган тасвирий санъатнинг Ҳирот мактабини такомилига етказди. У ҳеч бир такрорланмайдиган нафис ва мазмунан бой, ажойиб тасвир намуналарини яратиб, ўз номини абадийлаштирди. Бехзод дастлабки вақтларда Алишер Навоий кутубхонасида ишлади.

Навоий ва Бехзод замондоши Зайиддин Восифий ўзининг «Бадоеъ ул-вақоё» асарида Бехзод чизган Навоийнинг бир суратини шоир ва унинг маслақдош дўстлари орасида муҳокама этилганли-

гини ҳикоя қилади. Бу ҳол Бехзоднинг доимо Навоий ва унинг яқин фикрдошлари диққат-эътиборида бўлганининг исботидир. Қоҳирадаги Миср миллий кутубхонасида сақланаётган Саъдийнинг «Бустон» асарининг бошқа бир нусхадаги Бехзод қаламига мансуб тасвирлар унинг ижодий камолоти, такрорланмас маҳоратининг ёрқин далилидир. Мазкур асар Султон Ҳусайн Мирзо учун Султонали Машҳадий томонидан кўчирилган бўлиб, уни Музаҳҳиб нақшлар билан безатган. Қўлезма 1488 йилнинг июнида кўчирилиб бўлинган. Суратларга қўйилган савалар уларнинг қачон ишланганлигидан dalolat беради. Булардан энг охири сана 1480 йилдир. У суратда «амалил-обди Бехзод» деган ёзув бор. Шу нусхадаги қолган уч тасвир бино ичида кечмиш воқеаларни акс эттиради. Масалан: бу суратларнинг бирида масжидда номоз ўқиш пайти тасвирланган. Мазкур асарнинг биз учун энг муҳими — бинокорлик, меъморлик услублари, бино деворлари ва пештоқларининг турли копонали нақшлар ва гуллар билан безатилиши ва жозива кашф этилишидир.

Бехзод Шайбонийхон хизматида бўлганида, унинг суратини ҳам чизгани маълум. Тасвирда Шайбонийхон оддий, лекин ясан-тусан кийимда катта қора ёстиқча суяган ҳолда ўтирибди. Унинг олдида турган ёзув ашвлари: сиёҳдон, қалам, китоб Шайбонийхоннинг ўқимишли киши бўлганлигини кўрсатади. У жисмонан бақувват, салобатли чизилган.

Бехзод Навоийга яқин санъат ва адабиёт аҳли даврасида яшайди ва ижод этди. Улар Бехзодни камолотта рағбатлантирар, мавзу танлашда яқиндан ёрдам курсатар, яратган асарларини муҳокама қилиб, йўлданмалар берар эдилар.

Истанбулдаги Гулистон саройи кутубхонасида сақланаётган альбомда туялар олишувини акс эттирувчи бир сурат бор. Бу сурат 1525 йили, яъни, Бехзод 70 ёшга тулган чоғда чизилган бўлиб, у чуқур фалсафий мазмунга эгадир. Уста санъаткор бу асарда қора туяни ер тишлатиб қўйиш билан гўё қора ниятли киши ёки босқинчига ўз муносабатини ифода этган.

Бехзод яратган асарлар жаҳон тасвирий санъати тарихида ўчмас из қолдири. Тирикчилигида тан олнган ижодкор тарихда кам бўлган. Бехзод ҳаётлигидаёқ Шарқ халқларининг фахри эди ва шундай бўлиб қолади.

Нарзулла АҲМЕДОВ,
тарих фанлари номзоди,
Ойдин ЗИЁТОВ,
фалсафа фанлари номзоди.

«ШАШМАҚОМ»ДА НАВРЎЗ МАДҲИ

Наврўз — Урта Осиё ва Яқин Шарқ халқларининг қадимий, анъанавий янги йил байрами бўлиб, ислом дини қабул қилинмасдан олдин ҳам мавжуд эди. Бу ҳақда Абу Райҳон Берунийнинг «Китоб ат-тавқим», «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар», Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома», Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону лугот-ит-турк», Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» асарларидаги қимматли маълумотлар далolat беради. Манбаларда ёзилишича, бу айёмни, айниқса, ёшлар катта қувонч ва тайёргарлик билан кутиб олганлар.

Наврўз айёмининг мадҳи Урта Осиё ва Яқин Шарқ халқлари мусиқасида ҳам ўз аксини топган. Мақом шўббаларига назар солар эканмиз, унда Наврўзга аталган «Наврўз» ёки «Наврўзи Ажам», «Наврўзи Сабо», «Наврўзи Хоро», «Наврўзи Баёт», «Наврўзи Араб», «Наврўзи Раҳовий», «Наврўзи Бузург», «Наврўзи Хурдак», «Наврўзи Кайқубод» каби бир қанча шўббаларни учратамиз. Мақомларнинг Наврўзга бағишланган бу шўббалари, асосан, қадимги ўн икки мақом тизимига тааллуқли бўлиб, бу шўббаларнинг ҳар бири маълум бир маънони англатган. Масалан, «Наврўз» ёки «Овози Наврўз» — янги йилнинг биринчи кунига нисбатан берилиб, «Хусайний» мақоми лад товуш қаторига мос келади.

«Наврўзи Ажам» — «Раҳовий» мақомининг шўббаси ҳисобланиб, «Хумоюн» ва «Нухуфт» шўббалари асосида яратилгандир. «Наврўзи Сабо» ўн икки мақомнинг «Буслик» («Аба Салик») шўббаси бўлиб, «Шашмақом»нинг эса «Рост» мақомига тааллуқлидир. «Наврўзи Хоро» тоғли мамлакатларда яшайдиган халқлар «Наврўзи»ни ҳисобланиб, ўн икки мақом тизимининг «Наво» мақомига, «Шашмақом»да эса «Рост» мақомига мансуб шўббадир. «Наврўзи Баёт» — Баёт номли қабиланинг Наврўз қўшиғи бўлиб, «Наво» мақомига киритилган қисмдир. «Наврўзи Араб» шўббасини Хужа Абдуқодирийнинг «Жамиъул алхон» («Қуйлар тўплами») номли асарида турт поғонали товуш қаторидан эканлиги ва арабларнинг Наврўз

қўшиғи жумласидан саф олганлигини айтиб утади. «Наврўзи Раҳовий» Борбаднинг қадимги оҳангларидан бўлиб, Сосониylар замонидаги маросим қўшиқлардан ҳисобланади. Бу ўн икки мақомнинг «Ироқ» мақомига тааллуқли «Руйи Ироқ» шўббаси асосида яратилган. «Наврўзи Бузург», «Наврўзи Хурдак» ва «Наврўзи Кайқубод» каби шўббалар Борбад Марвазий томонидан яратилган 30 ва 360 лаҳн силсиласига мансуб бўлиб, Сосониylар даврининг маросим қўшиқлари ҳисобланади.

Юқорида қайд этилган ана шу мақом шўббаларидаги оҳанглар йўналиши, қўйнинг ритмик тўзилишини таҳлил қилар эканмиз, улар ҳам мақомларнинг бошқа шўббалари сингари даромад, миёнхат, намудлар ва фурувард ҳамда супоришлардан иборатлиги, усулларнинг уйқоқлиги, уларда, асосан, баҳор нафаси, ёшлик ва қувноқлик завқи, орзу-умидлари шукҳи ва оммавий сайлларга хос тантанавор кайфият уфуриб турганлигини кўрамыз.

«Шашмақом»нинг Наврўзга аталган шўббалари оҳангининг уйқоқи, раван ва лирик тарада жаранглашида мумтоз шоирларимиз газалларининг танланиши катта аҳамият касб этади. Масалан, «Наврўзи Сабо» шўббаси Осаҳийнинг латофати ёр ҳусну жамолини мадҳ этувчи ошиқона ва эҳтиросли мисралардан иборат қуйидаги шеъри билан бошланади:

*Ул ой рухсориким, ондин ҳамма
олам мунаввардур,
Латофат осмони авжида хуршиди
анвардур.
Урилган икки зулфи жон-қўнглим
қасдиян этмоқчи,
Саросар жисми печу тоб топан
икки аждардир.*

Ёки Бобур сўзи билан айtilа-диган «Наврўзи Хоро»нинг 11 таронаси:

*Не чаманда саря бор, ул қомати
зебо киби,
Не гулистон ичра бор, ул руҳи
зебо киби.*

Юқоридаги мисраларда ёшлик, сеvgи-муҳаббат, ёр-дёр, гул ва гулистон, чаман ва бустон каби ошиқона сузаларни учратамизки, улар қуй руҳига лирик таъсир этиб, қўшиқнинг оҳанг ва сўз мутаноиблигини янада оширади. Шу билан бирга, мазкур шўббаларнинг оҳанг тўзилиши Шашмақомнинг бошқа шўббаларидан фарқи улароқ мураккаблигини кўрамыз. Уларни ижро этиш ижрочилар кенг қамров (диапазон)га эга бўлган жарангдор, кучли (тембрли) овозни, мустаҳкам тугма ритм (усул)ни ва катта ижро маҳорати билан татаб этади.

Уталишда бу шўббаларни машхур ҳофизлар Леви Бобохонов, Шоҳ

назар Соҳибов, Гавриэл Муллоқандов, Ҳожи Абдулазиз Абдураулов, Журахон Султонов, Бобохов ва Акмалхон Суфихоновлар жуда усталик билан ижро этганлар. Айниқса, бетакрор овоз соҳиби Домла Ҳалим Ибодов мақом шўббаларидан «Наврўзи Сабо»ни катта маҳорат билан қуйлаган. У бу шўббага Сегоҳ намудини киритиб, унинг оҳангдорлигини янада бойитган.

Хонанда «Наврўзи Сабо»дан сунг унинг талқинчасини, кейин «Наврўзи Хоро» ва унинг тароналари ҳамда супориши каби туркум шўббаларни кетма-кет такрорланмас таразда ижро этиб, эшитувчиларда катта таассурот қолдирган.

Домла Ҳалим Ибодов ижросидаги «Наврўзи Сабо» қўшиғи 30-йилларда етук фольклоршунос олим Е. Е. Романовскаят томонидан ёзиб олиниб, пластинкага куччирилиши, шунингдек, олиманинг ҳофиз овози ва унинг юксак ижрочилик маҳоратига берган баҳоси юқоридаги фикримизнинг далилидир.

Шу билан бирга, Шарқ халқлари орасида Шашмақомнинг Наврўз шўббалари таъсири остида мазкур маросимга атаб халқ қўшиқчи ва қуйлари ҳам вужудга кела бошлаганлигини кўрамыз.

Кекса созанда Тура (Ака Тура) Журавнинг айтилишича, 1910-20 йилларда Бухорода тасаввуф илмининг яловбардори Баҳоуддин Нақшбанд, ҳассос шоир, «Иброҳим ибн Адҳам» дostonининг муаллифи Хужа Исмаи Бухорий оромгоҳлари теварағида, шунингдек, шаҳар атрофидаги Дилқушо, Файзобод ва Ширбадан боғларида Наврўзга атаб утказилган «Сайри гули сурх» байрамида Ота Жалол, Усто Шоди, Қори Камол, Қори Нажм, Самадбегизхон каби атоқли ҳофизлар дастуридан Шашмақом шўббаларидан ташқари, «Гулнўш», «Дилангез», «Дилафруз», «Зери Бузург», «Зери Хурд», «Иди Наврўз», «Гула бурдан ба чаман» сингари баҳор нафаси уфуриб турган халқ қўшиқлари ҳам урин олган.

Хулоса қилиб шунини айтиш мумкинки, Урта Осиё ва Яқин Шарқ халқлари орасида анъанави айланган янги йил — Наврўз мадҳи, тараннуми мақомларимиз ва халқ қўшиқларида тулақонли равишда ўз аксини топган.

Жумҳуриятимиз мустақилликка эришиб, сулҳи содик осмонимизнинг майин эсаётган эркин шабодаси Наврўз тонги халқ сайларида янграётган Шашмақомимиз ва халқ қўйларининг мазкур маросимга бағишланган оҳанглари баралла янграб, ҳаминша халқимиз кўнглини сарафдор этиб тура нур устига аъло нур бўларди.

Файзулла ТУРАЕВ,
Бухоро давлат университети
доценти.

«ҚУШИҚДАН ХУШРОҚ ЁДГОР ЙЎҚДИР»

Ўзбекистон халқ артисти,

Фарғона Давлат дорилфунуни профессори
Таваккал ҚОДИРОВ билан мулоқот

Муқаддима:

Ҳай, атанг, йиллар ҳатто бир замонлар ҳусна танҳо бўлганларини ҳам аямас экан: ўрта бўйли, соғлари сиёрак-лашиб, тишлари саналиб қолган, ун қўзи кетма-кет уч ташмир (операция)дан кейин нешонасидаги оли қаб-би хира тортиган, сурункасига 40 дан зиёд ашула айта олган, ўзининг хончилари билан Мухаммад Зоҳиршоҳ, Мухаммад Айбхон, Лаъл Баҳодир Насри, Илҳора Галии, Савраи Ситх, Алексей Косинги, Усмон Юсуфов, Шароф Рашидов, Гафур Гулом, Юнус Ражабий қабл улуг зотларини ҳайратга солган шў танти, чапани киши ўзининг қақмоқдек овози билан бутун Марказий Осиёни забт этганига, уни бегона кўзлардан шипириб, босқис машина-да концерт залларига олиб беришганига, микрофонега, дивра айланиб ашула айтишини, ўйингоҳларда қўйлашини биринчи бўлиб урф қилганига дабдурустдан шонини қийин. Бироқ овозига губор қўяман. Буниги йили радиохалиқдаги моёдиқ усудга ёлган ашулаларини стерео ёзувига қўйирипти.

* * *

— Етмиш йиллик тўйингиз арафасида маҳаллий «Фарғона» нашриёти дўстимиз Султонали Манноповнинг ҳаётингиз ва ижодий фаолиятингиз ҳақидаги китобини ўқувчиларга тўхфа қилибди. Бу ажойиб совға муаллифга, Сизга, қолаверса, ҳаммамизга муборак бўлсин.

— Раҳмат.

— Малол келмаса айтинг-чи, нега Сизга Таваккал деб исм беришган?

— Саққиз фарзанди доғ-ҳасратида юрак олдириб қўйган раҳматли онам Тўтибиби Назарбек қизи туққинчи фарзанди таваллуди арафасида прим юзасидан ҳеч кимга билдирмай, ҳатто падари бузрукворим Мулла Қодир Матқарим углига «чурқ» этмай, тўлқоқ азобларини бўйнига олиб, ҳовлига, бедазор ичига аста-секин юриб бораверадилар. Удумга кура, фарзанди турмаган она уйдан ташқарида, ҳеч кимнинг назоратисиз куза ёриши керак эмиш. «Таваккал», ё еринки, ё меники бўлади, — уйлаганлар оназорим. Ички туғёнлар изтиробидан отилиб

чиққан «таваккал» сўзи волидамнинг миясига қаттиқ муҳрланиб қолган эмасми, агар тугилажак фарзанди уғил бўлса, исмини Таваккал деб қўйишга қатъий аҳд қилганлар... Онамнинг ҳикоя қилишларича, бу исм отамга ҳам маъқул келган. Ирим-сирим қилинган: тарозининг бир палласига мен, иккинчи палласига бутдой, пул қўйилиб, доя кампирдан «сотиб олинган»ман.

— Катта саҳнага илк марта чиққан кунингизни эслайсизми?

— 1957 йилнинг 28 июль — 11 август кунлари Москвада бўлиб ўтган «Жаҳон ёшлари ва студентларининг VI фестивали доирасида шоир Маъруф Кориевнинг «Туй муборак» ашуласини қўйлаганман. Бу менинг катта саҳна оstonасидан биринчи марта ҳатлаб ўтишим эди.

— Академик шоир Гафур Гулом билан Сизнинг уртангиздаги муносабат ота ва уғил мақомини касб этган, дейишди. Шу рости?

— Рост. Эсимда, 60-йилларнинг бошлари эди — вилоят партия қўмитаси котиби Абдусаммад Маҳмудов навбатдаги кечки концертдан кейин мени Марғилоннинг шундай биқинида жойлашган Фрунзе номли колхоз боғига олиб кетди. Раис Абдулла Раҳмонов музофотдаги энг обрўли хужалик раҳбарларидан қасобланарди. Ахир у И. В. Сталин билан юзма-юз туриб гаплаган ақибрлардан эди-да? Борсам, боғда Гафур Гулом ва Адҳам Ҳамдам истироҳат қилиб ўтиришган экан.

Гафур ака раисдан: «Бу йигит ким бўлди?» — деб сўрадилар. «Хонанда. Ҳализамон сизларга хониш қилиб беради». «Майли, қўйлай қолсин», — дедилар Гафур ака хушламасдан. Меҳмонларга «Тилагим бўлиб муяссар» (Камтар шеъри), кейин «Ушшоқ» (Навоий ғазалини қўйлаб бердим. Ашула тугагач, Гафур ака уриндан сакраб туриб кетдилар-да: «Бу овоз ва зехн билан икки дунёда кам бўлмакан, худо хоҳласа», — деб мени дуо қилдилар.

Орадан куп утмай, Гафур ака таваллудининг 60 йиллиги бўлиб

қолди. Навоий номидаги академик Катта театр биносига утган уш ашдиҳомда фақат менгина қўйладим, холос. Қолган санъаткорлар дам олиб ўтиришди. Навбат «Қўқон Ушшоғи» (Юсуф Саремий ғазали)га етганда, «Юзинг равада насрин ҳаёл айласа кам» мисрасидаги «кам» сўзини «ким» деб янглиш ўқиб юбордим. Концертдан кейин Гафур ака мени секин четга тортиб, насихат қилдилар:

— Уғлим, биласан, мухлисингман. Элга манзур ҳофиз экансан, айниқса, буюк бобокалонларимиз ғазалларини қўйлаганингда сўлар маъносига чандон эътибор бергин, чунки бир ҳарф билан шеърнинг мазмуни бутунлай узағариб кетиши мумкин.

Тантана сунгида барча меҳмонлар Гафур аканинг уйига тақлиф қилиндилар. Дастурхон атрофида республикамиз раҳбарлари, қардош жумҳуриятлардан, чет эллардан келган машҳур шоирлар, ёзувчилар, санъаткорлар ўтиришарди. Эғнига жужунча оқ ятак, бошига андижонча дуппи қўндириб олган Гафур ака давра айланиб, меҳмонларнинг кўнглини овлаб юрадилар. Бир пайт мухлислар мендан «Қўқон Ушшоғи»ни қўйлаб беришни илтимос қилиб қолди. Қўшиқнинг бояги жойида «кам» уринга тагин «ким» деб юборибманда-е. Шунда Гафур ака енимга келиб, қўлогимга шивирладилар: «Яна «ким» деб айтиб кетдинг». Улуг шоир меҳмонлар билан овора бўлсалар ҳам қўлогини ашулада экан. Шу-шу, Гафур аканинг сўзлари менга бир умр дастуриламал бўлиб қолди. Бирон-бир янги ашула ургансам, аввало, унинг сўзлари мазмунини сарта-рози қиладиган бўлдим.

— Агар Тошкентга келиб яшганингизда эди, менимча, талай

қулайликлардан, жумладан, ижодий муҳитдан кўпроқ баҳраманд бўлардингиз. Бундан афсус чекмайсизми?

— Қуларнинг бирида республика комфирқа раҳбарларидан бири менга Тошкент шаҳар партия қўмитаси биринчи котиби Қайом Муртазоевнинг кўрсатиб: «Унинг қабулига киргин, гап бор», — деди. Эртасига Муртазоевга учрашдим. «Сизни Тошкентга кўчириб келтириш ҳақида юқоридан кўрсатилган бор. Секция берайлими ёки ҳовли-жой?» — сўради у. Мен Фарғонани тарк этишга унчалик ҳушим йўқлигини, бунинг устига кекса отам ботоб эканлигини айтдим. «Тугри қиласан. Фарғонада бамисоли шўхсан. Шўхдай яшайвергин», — деди Муртазоев. Энди уйлаб қарасам, ушанда нотугри қилган эканман: айтганингиздек, пойтахтдаги ижодий муҳитдан ажралиб қолдим.

— Ушбу мақола устида ишлаётиб, Ўзбек совет энциклопедияси жилдларини ҳарчанд varaқласам-да, унда Сиз ҳақингизда маълумот топа олмадим. Бисотида 700 та ўзбекча, тожикча, озарбайжонча, арманча, арабча, уйғурча, ҳиндча, афғонча сара ашула жамлаган, таниқли бастаор, умрида 20 та лаппак (пластинка) эздирган, «Ўзбекистон булбули» деб ном олган, бутун бошли ижрочилик мактаби яратган санъаткорнинг миллий Қомусга «сигмаган»лиги сабаби нимада?

— Бунинг сабабини Э. Окас, Пай Нам Себ, Б. Свиния, Жан Дюкло, Диярзалъ каби етти ёк бегоналарнинг ҳурматини бажо келтирган, аммо халққа озми-кўпми хизмат қилган ўзининг санъаткорига ақалли икки энли жойни раво қурмаган Қомус ношрларидан суранг. Уша Қомуснинг 14-жилди қачон нашр қилинган? 1980 йилда дейсизми? Унда, валлоҳи аълам, таъқибда эдим, уша йиллари мени радио, «ойнаи ҳаҳон», матбуотга йўлатмай қўйишганди. Қизиқ жойи шундаки, 1990 йилда чиққан икки жилдда «Қомусий лугат-да ҳам менга жой ажратишини эп қўришмаган.

— Қатагон қилингангиз сабабларини билсак буладими?

— Бунинг тарихи узоқ... Уша замондаги катта арбоблардан бирининг тўйига боролмагандим. Шунинг қасрига қолдим. Устимдан чакув хати уюштиришди. «Ута беодоб, маънавий бузуқ, такаббур. Ҳатто қўшбеги билан шовла емайди. Давлатга солиқ тўламаздан, гайриқонуний тарзда хонандлик фаолияти билан шугуллангани», — деган баҳонада ҳўли-жойимни сотиб, пулини давлат фойдасига утақишди. Уша арбоб кейинчалик ҳам хўп пайимни кесди.

— Шароф Рашидов Сизнинг қатагон қилинишингизга қандай қараган? Ахир ул зоти шариф Сизни яхши қўралардан-ку?

— Менинг бошимга тушган қўргуликлардан Шароф ака беҳабар қолганлар, деб уйлайман, акс ҳолда, мени қўтқарган булардилар.

БИРИНЧИ ЧЕКИНИШ

60-йиллар эди. Марғилонга, одатдагидек, йўловчилар поезди кириб келди. Жадвалга қўра бекатда беш дақиқа тўхтайдиган поездининг жунаб кетишига аллақачон руҳсат берилган, аммо қани энди қатор (эшелон) жойидан жилса? Орадан беш дақиқа утгач, бекат бошлиғи паровоз қайдовчиси ёнига югуриб бориб, нега поезди туриб қолгани сабабини сўради. Машинасти хотиржамлик билан: «Ўхшайди-ку?» ни маза қилиб тингладим-да», — депти.

Албатта, Т. Қодиров қўшиқлари шайдоси бўлган уша машинасти жазо олган бўлиши муқаррар, чунки темир йўл азатдан ўзининг темир интизоми билан ажралиб келди.

* * *

— Таваккал ака, ростдан ҳам «Ўхшайди-ку?» ашулангиз ҳаляхануз эларо машҳур. Шу ашулангизнинг яратилиш тарихини эслайсизми?

— Нега эсламас эканман? — дейди жонланган ҳофия. — 1963 йили Фарғона шаҳрига Нажмулло Ҳабибуллаев бошчилигида Ўзбекистон радиосининг кўчма овоз ёзиш студияси келганди. У маҳаллари республика радиоси ходимлари вақти-вақти билан вилоятларда ижод қилаётган хонандлардан ижросидида ашулаларни оҳанрабо тасмасига ва лаппакларга ёзиб кетишарди. Бу — музафотларда истиқомат қилувчи санъаткорлар учун жуда қўлай эди. Хуллас, Нажмулло ака навбатдаги хонанда ижросида қўшиқни ёзиб олганидан кейин мендан:

— Янги қўшигингиз борми? — деб сўради.

— Бор, — дедим. — «Ўхшайди-ку?»

— Қанақа?

— «Ўхшайди-ку?»

— Ажаб... «Ўхшайди-ку»...

Мен Ҳамза девониди Нихоний тахаллуси билан ёзилган «Ўхшайди-ку?» радифили газали «Дучава» (аслида «Ду чўба») куйига солиб, бир-икки марта қўйлаб қўргандим. Шу қўшиқни китобга қараб айтиб бердим.

— Яхши қўшиқ экан, — деди Нажмулло ака. — Фақат муқаддасига битта авж қўшасиз.

Ашулани иккинчи марта янги авж билан айтиб бердим.

— Булди, ёзамиз, — деди муҳаррир.

Орадан бир ой ўтмасдан, қўшиқ республика радиоси орқали жаранглади, кейин лаппак шаклида шинавандалар қўлига етиб борди. — Нега насиҳат ашулалар айтмагасиз?

— Ўзим бировга насиҳат қилдиган даражада эмасман. Санъат

корнинг бурчини бировга насиҳат қилишда эмас, балки уни қўшиқ сеҳри билан ошно этишда, унга эстетик завқ бағишлашда деб биламан. Насиҳатни ота-она қилганига нима етсин?

— Энг яхши қўрган шеърингиз?

— Қадимги Эрон подшоси Кайхисравнинг тожида шундай мисралар дарж қилинган экан:

Узун-узун йиллар, узоқ умрлар,
Халқлар бошимиздан босиб
утади.

Қўллардан-қўлларга утган
шунча мулк,
Биздан навбатдаги қўлга утади.

«Совет Тожикистони» газетасининг 1967 йил 18 сентябрь сонидан:

«Тожикистонда ўзбек адабиёти ва санъати декадасининг кеча бўлиб ўтган ёпилиш маросимидега сузга чиққан Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети Биринчи секретари уртоқ Шароф Рашидов: «Таваккал Қодиров бизнинг фахримиз», — деди. Тожикистон Коммунистик партияси Марказий Комитети Биринчи секретари уртоқ Жаббор Расулов ўзининг жавоб нутқида: «Таваккал Қодиров бизнинг ҳам фахримиз», — деди.

* * *

— Маълумки, Сиз узоқ йиллар Фарғона Давлат вилоятлар о филармониясида директор бўлиб ишлагингиз. Айтингчи, шу давр мобайнида қайси санъаткорларни кашф этдингиз?

— Филармонияга бошчилиқ қилиб турган йилларим истеъодли санъаткорларнинг бутун бир авлоди катта санъат даргоҳига кириб келди. Булар — Нуриддин Ҳамроқулов, Еркинчи Хатамова, Қўбижон Юсупов, Нуриддин Ҳайдаров, Султонали Маннопов, Жўраҳон Раҳимов, Рустам Абдуллаев, Абдулхай Каримов, Охунжон Мадалиев, Шаробиддин Исмоилов, Валижон Қодиров, Муроджон Иброҳимов, Илҳом Иброҳимов, Далаҳон Қўтбидинов, раҳматуллоҳи алайҳ Исроилов Эсмонов ва бошқалар.

ИККИНЧИ ЧЕКИНИШ

Таваккал Қодиров бум-бўш жойда ҳофия бўлиб етишгани йўқ. Қўйлаш ибтидосини ака-ука Гафур ва Ёқуб Хосиновлардан урганган бўлажак санъаткор Фарғона водийсининг Юсуфжон қизиқ Шакаржон, Эркакори Каримов, Мадали ҳофия, Болтабой ҳофия, Маматбува Сатторов, Муҳиддин Қориекулов, Уста Олим Комилов, Тамарахоним, Жўраҳон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Бобораҳим Мирзаев, Расулқори Мамадалиев, Мамасиддиқ Мадалиев, Эргаш Йўлдошев, Муроджон Аҳмедов каби доғдот санъаткорлари муҳитида ўсиб, камолга етди.

ЎЗБЕКИСТОНДА САЙЁҲЛИК ТАРИХИДАН

Абдушариф СОБИРОВ,
А. Қодирий номли Тошкент Давлат
маданият институти катта ўқитувчиси

Ўзбексайёҳ миллий мажмуаси 1992 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонига биноан тузилди. Ўзбекистонда бунга қадар туризм, яъни сайёҳлик қандай фаолият кўрсатган, деган савол туғилди. Архив ҳужжатларини ва вақтди мабуотиин ўрганиш орқали шундай хулосага келинди: Ўзбекистонда сайёҳлик жуда қадимдан ривожланган, чунки Ўрта Осиёда аждодларимизнинг дарё, кўл соҳилларида, тоғларда ва Орол денгизида балиқчилик қилганликлари, чулу биебонларни айланиб чиққанликлари бизга маълумдир. Чунончи, Махмуд Қошғарийнинг «Девону луғот-ит турк» асари, Абу Али ибн Сино, Умар Хайём, Рудакий, Фирдавсий, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур ва кўпгина бошқа алломаларнинг асарлари, шунингдек «Алломиш», «Кунтуғмиш», «Интизор», «Рустамхон», «Равшан», «Қирқ қиз» дostonлари ва бошқа халқ оғзаки ижоди манбаларида сайёҳликнинг илк қуртаклари акс этгандир.

Айниқса, ватандошимиз Бобурнинг «Бобурнома» асарида қанчадан-қанча мамлакатлар, жойларнинг манзаралари, табиати, халқларнинг урф-одатлари ва турмуш тарзи тасвирланган.

Ота-боболаримиз ҳам сайёҳат қилиш, мамлакатларни ўрганиш, савдогарлик ишлари орқали бошқа мамлакатлар билан алоқа қилганлар. Бобомиз Амир Темурнинг қилган хизматлари Ўрта Осиё халқи учун жуда қимматлидир. У барча жойларда савдогарлик ишларини йўлга қўйди, халқимизнинг яхши яшаши ва савдо-сотқини ривожлантириши учун савдогарлардан ҳатто бож олишни ман этди. Ўрта Осиёга келаётган элчи ва савдо ахллари учун сардобалар қурдирди, уларнинг дам олиши ва улкамси билан танилиши учун шарт-шароитлар яратишга доир қатор фармонлар берди.

Буюк Ипак йўлининг Ўрта Осиёдан ўтганлиги Ўзбекистонда сайёҳликнинг қадим-қадимдан ривожланганлигига далил бўла олади. XV асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, айниқса Самарқанд, Қашқадарё, Хоразм, Хуросонда фан, адабиёт, тарих, меъморчилик, тасвирий санъат (миниатюра ва наққошлик), мусиқа, саҳрофлик (муқовасозлик) ва ҳаттотлик санъати юксак даражада кўтарилди. Бунда Шарафиддин Али Яздий, Низомиддин Шомий, Ҳофиз Аbru, Гўсиёдин Наққош, Абдураззоқ Самарқандий, Лутфий, Жомий, Навоий, Беҳзод ва бошқа кўплаб забардаст адибларнинг хизматлари чексиздир. Улар ўз даврида бошқа мамлакатлардан келган адиблар билан маданий алоқалар қилиб, ўзбек миллий маданияти ҳақида, унинг адабиети ва санъати ҳақида катта ишлар олиб бордилар. Мирхондининг бу улкан маданиятга қўшган ҳиссаси ҳам оз эмас. У ўзининг тарихий асарлари билан маданият хазинасини бойитди, илм-фан, сайёҳат таассуротлари ҳақида келтирган бир қанча маълумотлари ҳанузгача ўзининг қимматиин йўқотмаган. У жуда кўп улкаларга ва мамлакатларга сайёҳатлар қилди, тадқиқот ишлари билан шугулланди.

Бухоролик сайёҳ Мирзо Сирожиiddин Ўрта Осиёнинг турли шаҳарларини кездди, Закавказьёга, шунингдек, Россияга бир неча бор сафар қилди. Кейинчалик сайёҳатга берилиб кетгач, Мирзо Сирожиiddин савдо ишларини бутунлай йиғиштириб, хорижий мамлакатлар бўйлаб узоқ сафарга чиқди. Сайёҳ ўзи кезган мамлакатларнинг табиий шароити, манзараси, аҳолининг урф-одатлари, хуллас, ўзига хос хусусиятларига алоҳида эътибор беради. Чунончи, у Туркия ҳақидаги эсдаликларида «Истанбул (қадимги Қўстанания — Константинополь) Туркиянинг аҳолиси кўп энг йирик пойтахти ҳамда барча давлатлар билан боғловчи денгиз йўлининг марказий бандар (порт) шаҳридир. Шаҳар номининг келиб чиқиши тўғрисида бир неча ривоятлар бор — шулардан кўп тарқалгани қуйидагича. 1453 йили сайқуж турклари Босфорга келиб, бугонинг нариги томонида яшовчи юнонлардан: «Сизлар қаердансизлар?» — деб сўраганлариди, улар «Истан полос» яъни: «Шу шаҳарданмиз», — деб жавоб берганлар. Турклар бу сўзни шаҳарнинг номи деб тушунганлар, туркча «Истанбул» деб юрита бошланган эмиш...»

У, ўз сайёҳатини давом эттириб, Афғонистон, Эрон, Миср, Бағдод, Макка ва Мадина, Малайзия, Цейлон, Индонезия ҳамда Ҳиндистонга борган. Шундан сўнг Мирзо Сирожиiddин ўзининг 27 шоғирли билан Ҳиндистоннинг Бомбей, Калькутта, Вижунагар, Мадрас, Кашмир каби кўпгина катта-кичик шаҳарларида бўлиб, унинг пойтахт шаҳри Деҳлини атрофича таърифлайди. Деҳли Ҳиндистоннинг юраги саналишини, бу ердаги Жомеъ масжиди шакли жиҳатидан Бухородаги Масжиди Калонга ўхшаб кетса ҳам, аммо юз минг киши сигадиган бундай маҳобатли иنشот жаҳоннинг ҳеч бир ерида учрамаслигини, бу нодир иنشот уртаосиёлик донгдор меъмор ва наққош уста Жалолидин томонидан қўрилганини, масжидга ишлатилган оқ мрамар Жайпурдан келтирилганини Мирзо Сирожиiddин таъкидлаб ўтади.

У Осиёдаги бир қанча мамлакатлардан ташқари ўз шоғирдари билан Амиқо, Англия, Олмония, Швейцария, Австрия, Италия, Испания, Франция, Венгрия, Польша ва бошқа мамлакатларда булади. Улар ўзларининг узоқ муддатли сайёҳатларини Москва келиш билан якунлайдилар. Шунингдек, сафар таассуротлари асосида «Тўхфа ахле Бухоро» («Бухоро ахлига тўхфа») номли китоб ёзиб, уни Когон босмахонасида 1911 йили чоп эттиради.

Қадим-қадимдан бундай асарларнинг яратилиши, шубҳасиз, улкан аҳамият касб этган. Масалан, Абдураззоқ Самарқандийнинг «Ҳиндистон сафарномаси», Афанасий Никитининг машҳур «Уч денгиз оша сайёҳат», қўқонлик сайёҳ Ҳакимхон туранинг «Мунтахаб ут таворихи» («Танланган тарих») номли асари шулар жумласидандир. Турли мамлакатлар бўйлаб қилинган бу каби сайёҳатлар ҳақидаги асарларнинг қизиқиб ўқилиши эса одамларнинг ўтмиш замон географияси, этнографияси, тарихи, маданияти соҳасидаги тасаввурларини кенгайтирган ва улар орасида бўлак халқларга ҳамда уларнинг маданиятига нисбатан зўр иззат-ҳурматнинг ўсишига ердан берган.

Совет ҳокимияти барча жойларда қарор топгандан кейин В. И. Ленин кўрсатмаси билан мамлакатда

ёшларни меҳнат ва мудофаага тайёрлаш, табиатни, тарихий ёдгорликларни муҳофаза қилиш муҳим вазифа қилиб қўйилди.

1919 йилда Москвада ўқувчилар экскурсия марказий бюроси ташкил этилиб, у 30-йилларга келиб РСФСР Марказий болалар экскурсия-сайёҳлик станциясига айлантирилди. Сайёҳликни оммалаштиришда Москва комсомолларининг хизмати катта бўлди. 1928 йилда «Комсомольская правда» газетаси ва Москва шаҳар комсомол ташкилоти раҳбарлигида Волховстрой ва ҳарбий шон-шухрат жойларига бориш учун оммавий юриш ташкил қилинди. Шу йилларда ҳамма жойларда болалар ва ўсмирлар уртасида сайёҳликни ривожлантириш кучайди.

1927 йилда СССР Маориф халқ комиссарлиги болалар ва ўсмирлар уртасида экскурсия ишларини янада ривожлантириш ҳақида қарор қабул қилди. 1930 йилда Бутуниттифоқ кўнгилли пролетар туризм ва экскурсия жамияти (ОПТ) тузилди. Ўзбекистонда ҳам 1930 йилнинг баҳорида шундай жамият тузилди. Бу жамият ўзининг Низомига кўра ўспириш ва ёшларни бирлаштирган ҳолда, жойларда ўзининг кўнгилли бўлимларини тузиши керак эди.

Биринчи йиллари Бутуниттифоқ кўнгилли пролетар туризм ва экскурсия жамиятининг тузилишига қарамай айрим ташкилотлар бу ишга совуққонлик билан қарадилар. Айниқса бу жамиятларни тузиш ишлари суёт амалга оширила бошланди. Бунинг сабаби Бутуниттифоқ кўнгилли пролетар туризми ва экскурсия жамиятини ташкил қилиш ва ривожлантириш қарори аниқ бир муассисга топширилмаганлигидан эди.

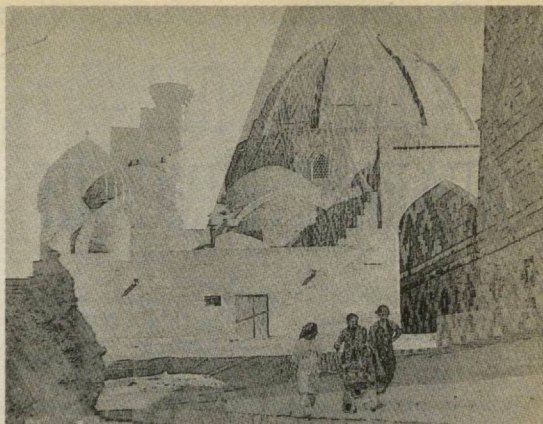
Ўзбекистон қасаба уюшмасининг 1950 йил 10 июнидаги мажлисида Самарқанд области сайёҳлик ва экскурсия жамиятининг иши қўрилиб, вилоят ва туманлардан қасаба союз ташкилотлари қoшидаги жамиятларга ҳар томонлама ёрдам бериш, аҳоли уртасида тарғибот-ташвиқот олиб бориш масаласи қўндаланг қўйилди. Сайёҳлик халқлар уртасидаги дўстликни мустақамлайти, меҳнаткашларнинг сиҳат-саломатлигини яхшилайти ва маданий-оқартув ишларини олиб бориш учун кенг хизмат қилади.

1932 йилнинг 3 апрелида жамиятнинг биринчи съезди бўлиб ўтди. Съездда 290 делегат иштирок этди. Шу йили жамият орқали 590 киши, кейинги йили эса 1.875 киши маҳаллий жойлардан Тошкентга сайёҳат қилган бўлса, совет шаҳарларини томоша қилиш учун 592 киши юборилган.

1936 йилдан бошлаб жамият тугатилди ва қасаба уюшмаси ихтиёрига берилди. Ўзбекистон қасаба союз ташкилотлари ўлкамизда мавжуд қадимий ёдгорликлар билан таништиш мақсадида Самарқанд, Бухоро, Хивага сайёҳатлар ташкил қилилган, чунки ўлкамизнинг турли бурчақларида колхозчи, деҳқон, ишчи ва зиёлиларимизнинг кўплари ушбу қадимий шаҳарларни кўрмаган эдилар. Ҳатто бу жойларни кўришга хориждан ҳам сайёҳлар кела бошладди. Тарихий ёдгорликларга бой шаҳар ва қишлоқларимиздаги урф-одатларимиз тарихини йилувчи маҳаллий миллатга мансуб экскурсоводлар тайёрлаш ишлари тезлашди. 1937 йили биргина Самарқанд шаҳрини 6 минг сайёҳ томоша қилди. Сайёҳчиларини, асосан, Москва, Ленинград, Киев, Харьков, Свердловск, Владивосток ва чет мамлакатлардан келганлар ташкил этди. Биргина ёз даврида қадимий ёдгорликларини томоша қилиш учун 600 дан зиёд сайёҳ йўлланма билан келди.

1937 йили Самарқандни кўриш учун Норвегия ва Швециядан ҳам сайёҳлар ташриф буюриди. Шу йили Бухорога сайёҳларнинг келиши ва уларнинг қадимий шаҳар билан таништиши кенг йўлга қўйилди.

Урушдан кейинги дастлабки йилларда сайёҳлик ишларига янада эътибор кучайди. 1945 йилнинг апрелида ВЦСПС сайёҳлик экскурсия бошқармаси фаолиятини қайта тиклаш тўғрисида қарор қабул қи-

В. МИРОШНИЧЕНКО туширган тасвир.

линди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин халқро туризм ҳам анча ривожлана бошлади. 1947 йилда Парижда расмий равишда халқро сайёҳлик ташкилотлари иттифоқи (МСОТО) ташкил қилинди. Унга давлатлар ёки бирор бир давлатнинг сайёҳлик ташкилоти аъзо бўлиши ҳуқуқига эга.

50-йилларнинг урталарида ўқувчиларнинг Бутуниттифоқ туристик ўлкашунослик экспедицияси янада ривожланди. 1958 йилга келиб Ўзбекистонда «Спутник» халқро сайёҳлик бюроси ташкил қилинди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1983 йил 1 декабридаги қарорига мувофиқ, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги чет эл туризми бошқармаси бош бошқармага айлантирилди. Унинг низомига асосан туризмни ривожлантириш ва чет элларда рекламаларда қатнашиш, шунингдек, сайёҳлар учун совгалар, меҳмонхоналар тайёрлаш, уларга маданий хизмат курсатишни жонлантириш масаласи қўйилди.

Бизга маълумки, илгари чет эллик сайёҳлардан тушаётган фойданинг деярли 90 фоизи Москвада қолар эди. Мустақил Ўзбекистонимизда сайёҳларга хизмат курсатишни яхшилаш мақсадида Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хивада меҳмонхоналар қўрилмоқда. Яқинда Тошкентда бўлиб ўтган халқро конференцияда Буюк ипак йўли бўйлаб туристик маршрутларни очиб ва сайёҳларни Ўзбекистонга жалб этиш мақсадида дунё сайёҳлик фирмалари ва ташкилотлари билан алоқа урнатилди. Сайёҳлик хизмати яхшилаш учун, албатта, экскурсовод кадрлар жуда зарур. Шу ўринда Тошкент давлат Маданият институтидан экскурсовод кадрларни тайёрлаш мақсада мувофиқдир. Меҳмонхоналарда сайёҳларга хизмат курсатувчи ўзбек миллий ашула ва рақс жамоаларини тузиш керак, чунки ҳозирги ресторонларда хизмат курсатувчи ансамбллар қафатгина гарб мусиқасига тақдид этувчи ёшлардир. Ҳокимликлар, маданият муассасалари сайёҳларга хизмат курсатувчи ансамблларнинг репертуар режаларини бадий кенгашдан ўтказсалар, аини муддао бўлур эди.

УЛУГВОРЛИК — АБАДИЯТ ТИМСОЛИ

Тошлар ҳам гапиради. Бу — сийқаси чиққан гап эмас. У, муҳаббат каби қадимий, ҳар бир юрак қайтадан «ёнғорта» (Ҳ. Тоқтош) олади-ган ҳикматдир. Парвардигор уз мулкида ҳеч бир нарсани беҳикмат яратмади. Тошлар фиръавнлар эҳромига, муқаддас Каъбатуллоҳнинг деворига, қабрлар устидаги маҳзун нишонга ва абадул абад тимсолларга айланди.

Абдумумин Бойматов — бир умр тош «бошини силаган» зот бугун олтамиш ёшни қоралабди. Умр эса, тош каби сокин эмас, у оқар дарё. Аммо дарёлар тубида-да тош бор. Сиз бу умр дарёси остидан тош қидирдингиз, охи-роқибат бу тошлар марварид-маржонларга айланди. Ҳурматли Абдумумин ака, умрингиз тошлар каби пойдор ва устувор бўлсин!

Қуйида муҳбиримизнинг Ўзбекистон халқ рассоми А. Бойматов билан суҳбатини ўқий-сиз.

ТАҲРИРИЯТ.

Раъно ҲАЛИМОВА: — Абдумумин ака, аввало, Сизни қутлуг 60 ёшингиз билан чин юракдан қутлайман. Сизни республикамиз жамоатчилиги яхши танийди. Қалбингизда, сер-файз устахонангизда қанчадан-қанча дуру гав-ҳарлар жиллолди. Яратган ҳар бир ҳайка-лингиз, гуё халқларга ўзбекнинг заҳматкаш сиймосини намоён қилаётгандай... Сиз ҳақин-гизда кўп ёзишган, фильмлар яратилган. Бу-гун имкон қадар портрет ишлаганини йўна-лишларингиз ҳақида сўзлаб берсангиз.

А. Б.: — Портрет яратиш мураккаб жараён бўлиб, инсоннинг бетакрор образи, мураккаб ҳаёт йўли, катта мазмунга тўла шахсиятини акс эттириши, пластик воситалар оддий, сами-мий бўлмоғи, прототипнинг инсоний моҳияти-ни аниқ изоҳлаб берадиган, кераксиз ҳоллар-дан қочиб, шаклни аниқ намоён қила олиши керак.

Портрет — қиёфа дегани. Ҳар бир қиёфада шахснинг ички дунёси, одоби, маданияти му-жассам бўлади. Инсон қиёфасини яратиш осон эмас. Ҳайкалтарош унга мос туша оладиган ифода аломатларини ахтаради. Масалан, 1973 йили «Фидойи» ва «Мурод ота» асарларини яратаётганимда қаҳрамонларимда мавжуд му-таносибликни кўрсатишга ҳаракат қилганман. Мураккаб характерлар ечимида мушкул муам-моларга дуч келасан, киши. Инсоннинг фақат ташқи қиёфасини эмас, балки борлигини, ич-ки олами орқали бирбутунлигини кўрсата оли-лиш лозим.

Ижодий жараёнда қатъий йўналиш, дунёқа-рашнинг собитлиги, тўлақонликка эришиш би-ринчи мақсад бўлса, характерлар ҳақиқати ке-либ чиқа беради. Характернинг руҳий теранли-ги, натуранинг ҳаққонийлигини идрок этишга интилган ижодкор асарга шеърӣ руҳ, майин-лик, муҳаббат туйғуларини жамулжам эта ол-ган ҳолда ифода янада аниқроқ англанади.

Р. Ҳ.: — Сиз қатор тарихий шахслар сиймо-сини яратгансиз. Ана шулар ҳақида гапириб берсангиз.

А. Б.: — Худога минг қатла шукрки, респуб-ликамиз мустақилликка эришди. Ўзлигига эга бўлди. Буюк сиймоларимиз тарихини ўрганиш имкони туғилди. Мен Низомий, Ибн Сино, Хайём, Навоий, Ал-Хоразмий, Беруний, Форо-бий, Бобур, Улугбек, Гулбаданбегим каби буюк зотлар сиймосини яратдим. Бу инсонлар орқа-ли Ўзбекистон тарихи, халқимиз ҳаётини му-жассамлаштиришга уринганман.

Улугворлик — абадият тимсоли. Санъатда ўтмиш халқларнинг энг яхши анъаналари сақ-ланиб қолади. Ҳайкалтарошликда эса бунинг катта аҳамияти бор. Халқ донишмандлиги, ма-ҳорати, билимдонлиги, маънавий соғломлиги ва гўзаллиги унинг тимсолига айланади. Ҳайкалда уринли танлаб олинган унсурлар ин-сон ички оламини чуқурроқ очишга хизмат қилади.

Дунёнинг бетакрор нафосатини ўзида элту-ви ва ифодаловчи ҳайкалтарош уз халқи қаҳра-монлари орқали уларнинг тарихий ролини кўр-сата билмоғи керак. Унсурларни аниқ тасви-рлаш ҳайкалнинг ҳаққоний бўлишига интилиш, шоирона ифода, унинг моҳиятини очиб бериш-га халақит бермайди. Тарихий аниқликни сақ-лаб қолган ана шу қофиялар эмоционал таъсир кўрсатишда катта куч-қувватга, кўпинча роман-тик руҳга эга эканлигининг сабаби ҳам шунда-дир. Бунда ҳар бир образ тарихий ҳолатини янада тўлароқ очиб берувчи алоҳида бадийй усул топа олиш ҳам муҳимдир...

Гоят бой ва улкан қадимий маданиятга эга бўлган Фаргона водийси бугун бутун Туркистон каби янги уйғониш даврига қадам қўйяпти. Бу муқаддас маскандаги шеърят, мусавирлик, ҳайкалтарошлик, халқ амалий санъатидаги мураккаб ва самарали изланишлар, хусусан, янги куръатли истеъдодларга боқиб, мазкур фикр ғаракдан қатъий ўрин олади. Тарихий ҳақраъонлар дейилганда мен туғилиб-ўсган Фаргонанинг марду майдонлари кўз унгимдан ута бошлайди. Ал-Фаргонийга ўхшаш тарихий сиймоларнинг қиёфаларини яратиш мен учун бир умрлик орзу. Фаргонанинг Беклар маҳалласи (менинг маҳаллам)да Топиболди исмли полвон буларди. Назаримда Амир Темурга ўхшаш бу инсонни кеча-кундуз ўйлайдиган бўлиб қолдим. Маҳалламиздагилар бу йигитни жуда ҳурмат қилишарди, ақл-заковатда, инсоф-адолатда барчага ўрнак эди. Тарихий қиёфаларни ўрганиш ва яратиш ҳозирги даврни тушунишдир. Шу йигит қиёфаси орқали соҳибқирон Темур тимсолини яратмоқчиман.

Р. Ҳ.: — Сиз яратган қиёфаларнинг айримларида умумлашган образларни учратамиз. Ана шу ҳолатларга изоҳ берсангиз.

А. Б.: — Яратилаётган портретлар, хилма-хил индивидуал қиёфаларда образларнинг ҳаммасини бир-бирига яқинлаштириб турувчи умумлашма фазилатлар кўриниб қолиши мумкин. Масалан, «Маҳкам отанинг фарзандлари», «Ғолиблар», «У — ғолиб», «Метин иродали инсонлар» каби портретларимни умумлашган образлар қаторига қўшиш жоиз. Юқоридаги асарларга эътибор берсангиз, номлари ҳар хил бўлса-да, умумий маънога эга бўлган воқеаларнинг турли хил кўринишлари, холос. Умумлашма мушоҳаданинг белгилари маҳобатли асарларнинг ўзига хос фазилатига айланмоғи керак. Чуст шаҳридаги шаҳар шифохонаси биноси олдида ўрнатилган Ибн Сино ёдгорлиги кўп йиллик изланишларим туфайли бунёд бўлган.

Яна такрор айтаман, ҳайкалтарошнинг мақсади, инсоний характерлар ҳақиқатини очиш, ҳаққоний умумлашма образларни яққол ярата олишга қаратилган бўлмоғи керак. Ифодаланган туйғуларнинг кучи ва самимияти дунёни ҳис этишнинг мужассамлашган яхлитлиги томошабинни ҳайратга сола олсагина, умумлашган образлар боқийлигига эришиш мумкин.

Р. Ҳ.: — Республикамизнинг жуда кўп ижодкорлари асарларинидаги бадий образларни мураккаб, аynи чоғда, тушунарли қилиб ярата олишини билишади. Ижодий сир-асрорларини қўвчиларимиз билан баҳам кўрсангиз.

А. Б.: — Ҳар бир ижодкор халқининг бугунги ҳаётидаги маънавий-эстетик фазилатларни бадий ҳал этиш учун қалбан узоқ ва машаққатли жараёни кечиради. Ҳамма кўравериш кўникиб қолган кундалик турмушдан теран маъноларни англатувчи характерли ҳолатларни излаб топади.

Ўзбек ҳайкалтарошлиги теран ва қадимий анъаналарга эга. Санъат асарини фақат ўзаро, яъни бир санъаткор ижодини бошқасиникига қиёслаш билан эмас, балки санъатга туганмас

ҒОЛИБЛИК ЖАРЧИСИ.

АЛЛОМАЛАР.

ҚИЗЧА.

ИБН СИНО.

НАВОИЙ.

М. УЙГУР.

қудрат бахш этиб турган ҳаёт билан таққослашни айна муддао деб биламан. Мен ҳар бир образ ўзининг юксак бадиий хусусиятлари, назоқати, соф дунёвий мазмуни ва илгор, тараққийпарвар гоялари билан жаҳон ҳайкалтарошлик санъати хазинасидан муносиб ўрин олишини истардим. Республикамизда шундай заҳматкаш, оқил ижодкорларимиз кўп.

Бадиийлик омилларининг ҳайкалтарош томонидан қўлланилиши ҳар доимо ҳам асарга мукамал бадиийлик бағишлай оладими, деган савол туғилиши мумкин. Албатта, санъаткор яратган ҳар қандай асаридан ҳамиша ҳам қониқиб ҳосил қилавермайди.

Яратилган қофияларда бадиийлик шундай касб этилиши керакки, ундаги барча омиллар ва ифодавий воситалар ҳайкалтарош томонидан юксак маҳорат билан қўлланилсин. Умуман, мураккаб образ сермаҳиул меҳнат билан боғлиқ бўлиб, ҳаётини таассурот ва кузатишлар маълум дунёқараш мавқеи орқали онгли саралаш ва умумлаштириш натижасида юзага келади.

Мукамал санъат асарида шакл ва мазмун шундай бирлашадики, уларни асарга шикаст етказмасдан туриб ажратиб олишнинг иложи йўқ. Бундай асарларда мазмун, буниси эса шакл деб қўрсатишга уриниб эрмакдек туюлади.

Р. Ҳ.: — Абдумўмин ака, Сиз улкан санъаткор, ўз навбатида, қаттиққўл мураббийсиз.

А. Б.: — Бугунги ёш ҳайкалтарошлар юксак маҳоратга, катта тайёргарликка эга эканликлари билан мени лол қолдирмоқдалар. Тасвирдаги хилма-хиллик, бадиий анъаналарнинг рангбаранглиги, йўналиш ва услублари ўзига хос бўлган ёшларимиз жуда кўп. Улар замонавий ускуналардан фойдаланишмоқда. Ёш ижодкорларимиз ҳақида уйларканман, бундан 40 йиллар чамаси илгариги ҳаётим кўз унгимдан ута бошлайди. 15—16 ёшларда эдим. Онам орзулари, унинг беандоза меҳри менинг ҳайкалтарош

бўлишимга асосий сабаб бўлган деб айта оламан...

Қийинчиликлар ортда қолди. Мана, хоразмлик Соли Қодиров, самарқандлик Туркман Эсонов, сирдарёлик Равшанбек, қўқонлик Мухтор Сиддиқов, фарғоналик Анвар Абдуганиев, наманганлик Маҳмуд Раҳмонбердиев каби истеъодли шогирдларим асарларини кўрганимда утаётган кунимга шукроналар айтгим келади.

Яхши асар катта-кичиклигидан қатъи назар, беихтиёр руҳингга таъсир кўрсатади, юрагининг бир бурчагига урнашиб қолади ва қайта-қайта кўз олдингдан утаверади.

Ёш ҳайкалтарошларнинг бундан уч-тўрт йил илгариги асарлари билан бугунги асарларини солиштирсак, уларнинг ижодида сезиларли ўсиш рўй бераётганига шохид бўласиз. Оташин шоир Абдулҳамид Мажидийнинг 20-йилларда ёзган ушбу мисралари шу бугуннинг жарангдор оҳангига қўшилиб янграётгандек:

*Тингланур покиза, тиниқ диллардан
Саодатнинг бонги, бахтнинг оҳанги.
Бир ҳикмат айтилур бурро тиллардан
Дунё янги! Одам янги! Куй янги!..*

Мустақилликка, янги дунёга эришганимиз рост бўлсин, ёшларимизнинг қўллари дард кўрмасин. Ишларимиз давомчиларига омад ёр бўлаверсин.

РАНГТАСВИРДА КОМПОЗИЦИЯ

Рангтасвир асарлари ўзига хос шакллар, ранглар, турли услубларнинг гоё ва мазмун бирлигида ифодаланади. Рангтасвир — бу рассомнинг ният-мақсади, олдига қўйган вазифаси, шунингдек, ўз дунёқараши, ижодий услубига мос равишда сатҳ танлаб, янги эстетик-бадний дунё кашф этиш демакдир.

Мазкур мақолада рангтасвир композициясининг асосий масалаларидан бири бўлган шакл ва мазмун бирлиги ҳақида фикр юритмоқчимиз. Бу масаланинг муҳимлиги шундаки, айнан шакл ва мазмун ечими орқали рассомлар асарлари бир-биридан фарқланади. Қайсидир рассом ўз гоёсини табиатга яқин, ҳаётлиликка эътибор берган ҳолда ифодаласа, бошқа бир ижодкор гоёни мавҳум ёки рамзийлик, турли нисбий ўзгартирилган шакллар орқали тасвирлайди. Масалан, Ҳайдарали Усмонов табиат манзараларини ҳаётий ифодалайди. Унинг «Куз», «Ховли», «Куча» номли асарлари фикримиз далили бўла олади. Иброҳим Валихужаев эса ўз ниятини рамзий маънодаги шакллар орқали ифодалайди. Рассомнинг «Чуст дўшиси», «Писта бува», «Санъатшунос қиз» номли асарлари шулар жумласидандир. «Чуст дўшиси»да ўзбек аёлининг характерли белгилари бўрттирилади. Тасвирда геометрик шакллarga кўпроқ мойиллик мавжуд. Рассомнинг мазмуни, ўз гоёсини кўрсатишда ортиқча шакллардан воз кечиб, композицияни ихчамлаштиришга интилиши сезилади. Бу мисолларда шакл ва мазмун масаласининг икки қурилиши ифода этилди, ҳолос. Композицияда шакл ва мазмун масаласи мурраккаб ва ҳар бир рассом уни ўзига хос ҳал этади.

Пишиқ ва яхлит композиция яратишнинг дастлабки ва муҳим шарти — мазмунга мос шакл танлашдир. Асарнинг гоёси аксарият рассомларда шаклдан олдин тутилади. Турли таассуротлар, ички кечинмалар жараёнида вужудга келган гоё турли изланишлар доғида ўз шаклий қурилишига эга бўлади. Санъаткорлар орасида шундай тушунчалар мавжудки, буларда «туғал асар учун ном керак эмас», «шакл ва ранглар рассомнинг тилидир» дейилади. Ваҳоланки, рассом ўз нияти, мақсади, гоёсига айнан мос ҳолда шакл танлай билиши асарнинг тулақонли чиқишининг гарови ҳисобланади. Бунга П. П. Бенъков, У. Тансиқбоев, Р. Аҳмедов, Р. Чориев, М. Саидовларнинг тематик картиналари яққол мисол бўла олади. Композициядаги шакл ва мазмун бирлиги картина асарларида бошқача, портрет ва манзараларда ўзгача ўз ифодасини

топади. Картинада шакл ва мазмун бирлиги турли-туман тасвирий воситаларнинг симфоник бирлиги тарзида намоён бўлади. Портретда эса рассом нияти билан шахс маънавий-руҳий муштарақлиги композиция ечимида катта аҳамият касб этади.

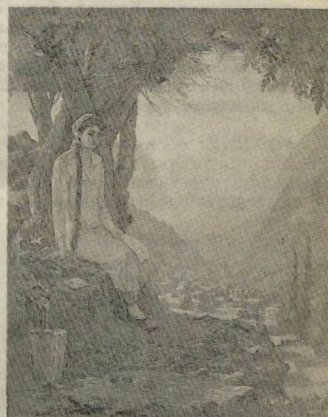
Композиция қўнуниятларидан яна бири барча шаклларнинг мазмунни белгилловчи асосий шаклга бўйсунishiдир. Бирор асар яратилишида, одатда, мато сатҳида кўпроқ бир шаклий тасвир устунлик қилади ва у гоёни ифодалашда, асардан қўзланган мақсадга эришишда асосий уриниш эгаллайди. Рангтасвирда асосий шаклий қурилишни ифодалашнинг бир қанча йул ва услублари мавжуд: асосий шаклни асарнинг маънавий марказида бошқа шакллардан фарқли ҳолда тасвирлаш; марказдаги асосий шаклга атрофдаги шакллarnи йўналтириб, бўйсундирилган ҳолда ифодалаш; асосий шаклни тулалигича ифодалаб, иккинчи даражали шаклларнинг айрим қисминигина тасвирлаш билан чекланиш; асосий шаклни туқ фонда оч ишлаш ёки оч фонда туқ курсатиш.

Рассомлар томонидан турланилган ва ўзгартирилган композицион ечимлар, айти чоқда, асар структураси — ечимини ҳал қилишда намоён бўлади. Рассомлар қанчалик композиция яратишда турли шаклий ва услубий ранг-барангликка интилимасинлар, улар ўз асарларининг қурилиши — структурасида яхлитликка эришишлари шарт. Яхлитлик — асар композициясининг пишиқ ва стилангига мезон бўлади.

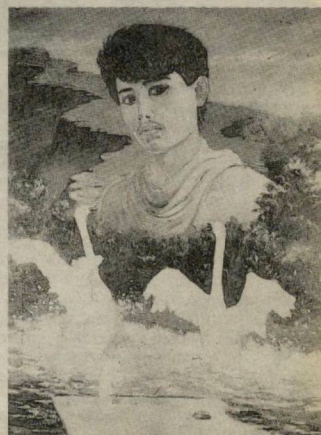
Юқорида зикр этилган мулоҳазалардан аён бўладики, рассом ўз асарига қўл ураётган, у маълум гоё, мавзу ва мазмунни ифодалашга бел боғлайди. Бу йулда у асарлар доғида шаклланиб келган композиция қўнуниятларига, шакл ва мазмун бирлиги шартларига риоя қилади. Шу билан бирга композиция ва шаклий изланишлар рассом учун чексиз имконият ва ижод майдони ҳам ҳисобланади. Ҳар бир санъаткорнинг таланти, дунёқараши, маънаси ва ҳаётни билишига биноан янгидан-янги композицион ечимлар, шакл ва мазмуннинг турли қурилишлари пайдо бўлаверади. Зеро санъат олами эстетик кашфиёт ва ижодий изланишлар билан нурланиб туради. Охириги йиллари шаклланиб, курғазмаларда фаол қатнашган ёш рассомларнинг композицион изланишлари, шакл ва мазмун мутаносиблигидаги кашфиётлари бунинг ёрқин далилидир.

АВТОР ЎЗ УСТАХОНАСИДА

ХАЁЛ

«УМР ОҚАР ДАЁ». Автопортрет.

ЗИЁВУДДИН ЭШОНХЎЖАЕВ: «ЎЗ ҚЎШИГИГА ЭГА БЎЛМАГАН САНЪАТКОР ЭЛ НАЗАРИНИ ҚОЗОНМАЙДИ...»

ЭСТРАДА ХОНАНДАСИ ва бастакор Зиёвуддин Эшонхужаев ҳозирги кунда анча танилиб қолган санъаткорлардан. Унинг «О, ёшлим», «Гудак йигиси», «Тошкентим», «Тилла узук», «Бу оқшом», «Ерим, сени соғиндим», «Юлдузлар» каби қўшиқлари муҳлислари қалбини аллақачон ром этган. Зиёвуддин бугунги қўшиқчилик санъатида узига хос йул очиб бораётган ёшлардан. Хонанда билан суҳбатлашгани учун уни узоқ изладик. Телефон орқали суровларга уни гоҳ Малайзияда, гоҳ Сингапурда деб жавоб қайтаришарди. Юз-сузидан очик қўнгиллиги ва ҳушфёдлilлиги кўриниб турибди хонанда билан Янги йил арафасида суҳбатлашишга муяссар бўлдик.

МУХБИР: — Зиёвуддин ака, қўшиқчи-санъаткор бўлишнингизга ким сабабчи бўлган? Эшитишимча, мактабда ўқиб юрган чоғларингизда хатто синф партасини чертиб ҳам тузуккина қўшиқлар ижро этар экансиз.

Зиёвуддин ЭШОНХУЖАЕВ: — Ҳа, бир вақтлар шундай бўлганди... (Хонанданинг юзида майин табассум зоҳир бўлади). Уша кезларда қўлимга мусиқа асбоби — гитара тутқазган, биринчи устозим — акам Шарофилдин бўладилар. Яна бутун дунёга машҳур бўлган гитара усталари — Б. Б. Кинг, Жимми Хендрикс ва Эрик Клянтон; хонандалар Поль Маккартини, Филь Коллиз, Майкл Болтон, Элтон Жон. 10-12 ёшлигимда шу санъаткорлар ижросида куй ва қўшиқларни тинглаб, санъатга бўлган қизиқишим янада кучайган. Янада дейишмнинг боиси бор, чунки отам Салоҳилдин қори ва онам Муаззамхон Эшонхужаевлар ҳозирги Ёш томошабинлар театрининг актёрлари бўлишган. Онам шў юмушларини ҳам хиргойисиз бажармасдилар. Шунинг учун қўшиқсиз бирор кунимиз бўлмаган.

Бундан тапқари, уша кезларда мактабларда, маданият уйларида тугараклар фаолияти жуда яхши йўлга қўйилганди; тез-тез эстрада ансамбллари билан учрашувлар бўлиб турарди, репертуардаги қўшиқлар устида, ижро услуби ҳусусида бир-биримиз билан фикр алмашардик, соатлаб суҳбатлашардик. Уша пайтлар бастакор Владимир Барамиков «Киборлар» гуруҳининг раҳбари эди. Мана, йигирма беш йилдирки, у билан ҳамон ҳамкорлик қилиб келаётимиз. Шунингдек, мени 1978 йилда «Наво» ансамблига таклиф этган, катта санъатга йўл олишимда ердан берган Асқар Фатхуллиндин, Фаррух Зокиров ва Шаҳбоз Низомилдиновларнинг уша кезларда ҳам, ҳозир ҳам бераётган кумаклари, қўллаб-қувватлашларидан миннатдорман.

М.: — Эстрада-қўшиқчилик санъатида гитаранинг узига хос урни бор. Гитара ҳақида нималар дея оласиз, у нечанчи йилларда Ўзбекистонга кириб келган, кимлар уша кезларда доврүк қозонган гитарачилар бўлишган?

З. Э.: — Ҳа, ҳақиқатан тугри айтдингиз. Қўшиқчилик санъатида ҳар бир мусиқа асбобининг узига хос

урни бор, аммо эстралани гитарасиз тасаввур қилиб бўлмайди. Гитара ҳақидаги дастлабки маълумот XIV-XV асрларга оид Оврупо манбаларида учрайди. Унинг бир неча тури бор. Испан гитараси — олти торли, асосан, кварталар бўйича созланади. XVI аср охиридан Испанияда кенг тарқалган, сунг Оврупо ва Амриқода ёйилган. Русияда эса XVIII аср иккинчи ярмида пайдо бўлган. Рус гитараси — етти торли, созланиши ҳам олдий, асосан, мажор (орада бир парда ташлаб кутарилиб борувчи уч парда асосига қурилган оҳанг тузилиши, мажор кувноқлик, кутаринкилик билан фарқланади) уч товушлигида. Гитара Русияда энг омалашган ва сеvimли болуғ асбоби ҳисобланади. Яна бир тури Гавай гитараси — олти торли, нохун билан чалинади.

Ўзбекистонда 50-йилларнинг охири ва 60-йилларнинг бошларида гитара омалаша бошлаган. Юрий Цибин ва Элдуард Ишханиян 50-60-йилларда, 70-йилларда эса Шухрат Отабоев ва Шухрат Иноғомовлар доврүк қозонган гитарачилар бўлишган. Баъзилар, гитара ўзбекистонка тугри келмайди деб уйлаб, хато қилишди. Яхши мусиқа қайси асбобда чалинамсин, тингловчиларни сеҳрлаб қўяди.

М.: — Айтинг-чи, замондош ҳофизлардан кимларнинг қўшиқлари Сизга кўпроқ ёқади? Нима учун?

З. Э.: — Замондош ҳофизлардан менга Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ артисти Гуломжон Ёкубовнинг қўшиқлари жуда ҳам манзур. У саҳнада ўзини тугиши, ижро этиш услуби ва айтётган қўшигини халққа, тингловчиларга етказиб бериши билан кўпларга урناк бўла олади.

М.: — Катта истеъдодли хонандалар юзага келса, уларга тақдирчилар ҳам пайдо бўлади. Бунга қандай қарайсиз?

З. Э.: — Менимча, ҳар бир қўшиқчининг ўз йўналиши бўлиши керак. Санъатда ўз услубига эга бўлган санъаткор эл назаридан қолади.

М.: — Сизнинг тасаввурингизда қўшиқ нима?

З. Э.: — Қўшиқ — бу ҳаёт. Ҳаёт эса ҳеч қачон бир текис кетмайди. Демак қўшиқни ҳам бир қўлига солиб бўлмайди, шунинг учун бир кувноқ, бир рамгин қўшиқлар дунёга келади. Қўшиқ — маълум маънода санъаткорнинг ички дунёси. Яратган қўшиқларига қараб бастакорнинг, айтётган қўшиқларига қараб хонанданинг таърифони озми-кўлими айтиш мумкин, чунки инсон ўзидан, ўзлигидан узоққа боровмайди. Қўшиқсиз ва мусиқасиз ҳаётнинг мазмунини йўқ.

М.: — Репертуарингиз ҳақида гаплашсак.

З. Э.: — Репертуаримдаги қўшиқларнинг сонини айтиш қийин. Йигирма йилдан буен саҳнадаман. Бу вақт ичida нимаки қилган бўлсам муҳлислар оқилона баҳо беришadi, деб уйлайман. Шу кунларда бир неча қўшиқ ёздим, улар ҳам тезда тингловчиларга етиб боради, деган умиддаман.

М.: — Қўшиқларингиз қандай дунёга келади?

Шеърни қандай танлайсиз? Бирон шоир билан ҳамкорлик қиласизми?

З. Э.: — Биласизки, ҳамма хонандалар купинча кечқурунлари концерт билан банд бўлишади. Мен ҳам шулар қатори. Кундуз кунлари репетициялар, концертга тайёргарлик билан бир зумда ўтиб кетади. Ассон эрта тонг ижод учун энг қулай пайт. Ҳаммаси сокин. Жуذا куп вақтим шовкин ичида бўлганиги учунми, сокибикли менга илҳом бағишлайди. Баъзан бир-икки кунда яхши қушиқ яратилади, баъзан эса бир ойда ҳам айттулик иш қилолмайман, аммо чекинмасдан изланишда давом этаман. Маппақатсиз, изланишсиз, меҳнатсиз яратилган қушиқнинг, куйнинг бадий жиҳатдан пишқ эмаслиги сезилиб туради. Бундан ташқари, ҳар қандай қушиқнинг тингловчи қалбига осон йул топишда хонанда талабчанлик билан репертуар танлай билиши, шеър, газали чукор тушуниши, суларни турги талаффуз қила билиши керак. Шунинг учун жуذا куп ўқишга, ешларга манзур шеърлар топишга интиламан.

Шоирлар билан ҳамкорлигимга келсак, сунгги пайтларда яратган қушиқларимнинг муаллифи турмуш уртоғим Гулбаҳор Аҳмедова қаламига мансуб. Узи шифокор бўлишга қарамасдан, яратган куйимга шеър ёзади. Жумладан, «Тилла узук», «Гудак йигиси», «Тошкентим», «Ушалмаган орзулар». Биринчи ёзган қушиқларимнинг муаллифлари, Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ва шоир Нормурод Нарзуллаев бўлишган. Айни кунда эса шоир Иброҳим Жиянов билан ҳамкорликда «Оху кузи ер», «Бу ажиб дунё» қушиқларини яратдим.

М.: — Синтезатор ўзбек мусиқасига, қушиқчилигига керакми?

З. Э.: — Ҳа, керак. Синтезатор — кичик бир студия. Хонанда ва бастакорга унинг қулайлиги куп, яъни илҳом келиб қолганда шу заҳотиёқ ҳаёлга келиб қолган куйни тасмага ёзиб қуйиш мумкин. Ҳозирда мен ижод қилаётган синтезатор «Энсоник-ТС 10» бир пайтнинг узида бутун бошли ансамблининг — симфоник оркестрдан то ўзбек миллий чолгу асбобиға қадар — урнини боса олади. Шундан хулоса, синтезатор бастакор ва хонанда ҳаётида катта урин тутали.

М.: — Буш вақтингизни қандай ўтказасиз?

З. Э.: — Санъаткорда буш вақтинг узи бўлмаса керак. Гастроль, турли тадбирлар дегандек... Куп китоб варақлайман. Шеър ёд оламан. Куй басталайман. Кизим билан инглиз тилида машгулотлар ўтказаман.

М.: — Эшитишимча, инглиз тилини мукаммал билар экансиз.

З. Э.: — Ҳа, шундай. Истиқлол туфайли куқсимизга шабада тегди. Инглиз тилини мукаммал билмасдан туриб, дунё халқларига ўзбекнинг кимлигини бутун борлиғича қурсатиб бўлмайди, деб уйлайман. Шунинг учун ҳамма қушиқларимни таржима қилиб қуйлашга ҳаракат қилайман.

М.: — Қайси чет эл давлатларида бўлгансиз ва қайси хорижий санъаткорлар билан ижодий алоқалар урнатгансиз?

З. Э.: — Едингизда борми-йўқми билмадим-у, аммо бир қушигимда шундай сатрлар бор: «Сафарларда бўлган чоғимда, сени соғинаман жоним Тошкентим!» Бу сатрлар бекорга айтилмаган. Жуذا куп юртларда бўдим, аммо ўз Ватанимдан гузаллини кўрмадим. Улар менда қайсидир томонлари билан фақат яхши таассурот қолдиришган. Шулардан Франция, Қувейт, Африка давлатлари, Малайзия, Сингапурни айтишим мумкин. Малайзиялик бастакорлар билан эса яқин ижодий алоқалар урнатганман. Мен уларнинг мусиқасини бу ерда, улар эса меннинг ёзган миллий қуйларимни ўз юртларида ижро этишати.

М.: — Узингиз янги ансамбль ташкил қилибсиз, деб эшитдик. Мухлислар Сизни Ўзбекистонда хизмат қурсатган артист Кумуш Раззоқова билан ҳамкорлик қилишингизга қуниқиб қолишган эди.

З. Э.: — Сизга нима дейишга ҳайронман. Тугри, мен Кумуш Раззоқова билан 90-йилларда ҳамкорлик қилдим, биргаликда куп қушиқлар яратдик. Эстрада-қушиқчилик санъатига қарашларимиз яқин бўлганиги учун бир-биримизга ердан бердик, десам тугри бўлса керак. Мен 70-80-йилларда ҳам, ҳозир ҳам, яккахон хонанда сифатида ўз мухлисларимга эга эдим ва шундай бўлиб қолади, деб уйлайман.

«Байрам» гуруҳидаги Шухрат Каримов, Дониер Мамедов, Байрам Давлатовлар еш бўлишга қарамасдан, ўз устида ишлашади, изланишади. Улар жуذا ҳаракатчан. Гитарачи Байрам Давлатовни ўзимга шогирд деб ҳисоблайман. У келажаги порлоқ йигитлардан.

М.: — Журналхонларни оилангиз жуذا қизиқтиради.

З. Э.: — Турмуш уртоғим Гулбаҳор Аҳмедова — шифокор, аспирант, кафедрa ассистенти. Иккита фарзандимиз бор. Катта кизим Нилуфар инглиз тилига ихтисослашган мактабнинг 5-синфида ўқийди, кичиги Наргиза 6 ёшда, ҳозирча боғчага қатнайди, аммо у менга ухшаб мусиқа яратишга, шеърлар битишга ҳаракат қилапти. Биринчи яратган куйи «Қушлар йигиси» деб номланган, суларини ҳам ўзи ёзган.

М.: — Ағъанавий савол: орзуларингиз?

З. Э.: — Э-э, орзуиш инсон инсонми? Узингиз билдасиз, утган йили мамлакатимизда жаҳон миқёсидаги бокс, теннис мусобақалари бўлиб ўтди. Қани эди, бизнинг юртимизда дунё миқёсидаги «Сан-Ремо», Канн фестиваллари ўтказилса! Бизнинг қушиқчилик санъатимиз юлдузлари ўзларининг энг сара қушиқлари билан бутун дунёга танилсалар... Яна фарзандларимнинг камолини кўришни орзу қиламан.

М.: — Самимий суҳбатингиз учун таппаккур!

Суҳбатдош:
Маъпура НАБИЕВА.

АҲЛИ ДИЛ

(ҲОЖИ МИРПУЛАТ ОТА МИРСОАТ УҒЛИ
ХОНАДОНИДА ИККИ КУН)

Эшикдан кираверишда чап томондаги муъжаз мис табақчадаги «Аллоҳ» битиги бу байтда диёнатли кишилар ялашидан гувоҳлик; эшик остонасидан нарида кираверишда ҳовли саҳнини тусиб турган оқ дарпарда хонадонда мастур ва исматли одамлар борлигидан далолат; ҳовли саҳнидаги саранжом ва саришталик бу байт аҳли фариштали кимсалар эканини очиқ-равшан кўрсатиб туради. Сизнинг истиқболингизга пешвоз чиққан кишининг лутфи кўнглингизга ажиб ҳузур бағишлайди. Кулиб турган самимий нигоҳлар бу уйда аҳли фазл, аҳли дил яшашини тасдиқлайди. Сиз минг йиллик қадрдонингизга дуч келгандек буласиз.

Ҳожи Мирпулат ота.

Ота бешинчи фарзандлари Ҳожи Мир Азим билан дини мубинимизнинг улуг арконларини адо қилиш учун Ҳаж сафарига отландилар. 1992 йил эди. Негадир ўша йил ажиб файзли бўлди. Ҳожиларни Саудия подшоҳи Фаҳд бин Абдулазиз меҳмон қилди. Бир гуруҳ ўзбек адиблари ва санъат аҳли ҳам шу йил улуг мартабага ноил бўдилар. Ким шеър ёзди, ким сафарнома. Кимдир курган билганини кўнглининг туб-тубига сингдириб юборди ва жим-жит тоат-ибодатга киришди.

Шундай қилиб, Ҳожи Мирпулат ота Тошканди азимнинг минглаб ҳожилари сафини тўлдириб, биз таърифлаган хонадоннинг шукуҳига айланди.

Шўролар даври эди. Ҳамама наشرларнинг олдида «совет» деган сўз муқаррар буларди. «Совет Ўзбекистони», «Совет Ўзбекистони санъати» ва ҳоказо.

Ушанда ана шу маҳабатли «Совет Ўзбекистони санъати» номи билан наشر этилган журналнинг тасвирий саъят бўлимини бошқарардим. Бош муҳарриримиз Тилаб ака суҳбатларнинг бирида «Тошкентда ҳам ўзбекларнинг Третьякови бор. Аммо биров билмайди...» деб қолди. Суҳбатдошларда ажабланиш аломатлари зуҳур бўлди. Қанақасига? Ўзи халқимиз тасвирий санъатдан хийла йироқ бўлса, боз устига узига хос қийин санъат турларидан бири бўлса. Қандай қилиб ўзбекдан Третьяков чиқиши мумкин?

Тилаб ака мийирида кулиб қўя қолди. Биз яна бир неча марта бу мавзуга қайтдик ва қайта-қайта гаройиб ўзбек Третьякови эсланаверди.

Ушанда дийдорлашиш насиб қилмади. Улкан мамлакат чинни лагандек чилпарчин бўлиб, ҳамма ёқнинг тўс-тупололни чиқди. Гуё минг йилдан буён ими-жимиди айланиб турган кураан замин чириллаб айланиб кетгандек бўлди. Минг йилликлар лаҳзада босиб утилди гуё. Ўзбекистонда буткул янги давр бошланди. Мустақиллик эълон қилинганда энаси қотиб қолган ноиблар ҳам қандай тарихий ҳодиса рўй берганини пайқаб қолишгач, енг шимариб ҳаммадан илгарига тушиб олишди.

Мустақилликнинг улуг белгиларидан бири масжидлар эшиги ланг очилиб, минорлардан азон товушининг янграши бўлди.

Шундай қилиб, ёз ўтди-ю қиш ўтди, Тошканди азимнинг Ҳувайдо кўчасидаги шином ҳовлилар-

нинг бирида истиқомат қилувчи Ҳожи Мирпулат ота ҳам неча милён кишиларнинг юрагида армон бўлиб қолган улуг сафарга чоғландилар ва Аллоҳ марҳамати билан бу муборак сафарни тула-тукис адо қилдилар.

Сиз ҳовли саҳнидасиз. Ўзбекнинг ҳовлиси минг йил бурун ҳам шундай бўлган бўлса керак. Бу ерда ҳамма нарса — дорга ташланган сочиқдан оёқ патагига, тандир ёнидаги идиш-товоқдан ҳовли саҳнидаги ашёларгача мунтазам ва тартибли.

Мирпулат ота табиятан камгап. Синовчан нигоҳи кўнглингизга тугилган фикргача уқиб тураверади. Хуллас, ҳеч нарсани сир тугулмайсиз. Беихтиёр гапирмоқчи бўлган фикрингизни тахрир қилишга киришасиз. Аке ҳолда, ҳар бир сўзингиз тахрирга дуч келади.

Мен дастурхон атрофида отанинг фазилатлари сирини нимада эканини билишга ҳарчанд уринмай, деярли ҳеч нарсани англай олмасдим: олти йигит — олти нафар меҳрибон фарзанднинг отаси. Уғиллар — Мир Азиз, Мир Ҳасан, Мир Ҳусан, Мир Аъзам, Мир Азим Ҳожи, Мир Воҳид.

Аҳамият беринг. Бу исмларнинг ўзида бир ажиб ҳикмат бор эмасми? Олти нафар уғилнинг тарбияси, уларни уйли-жойли қилиш, эл уртасида ўз урини топиши учун чекилган заҳматлар... Уйлайсиз. Ягона уғил Мирпулат отанинг пушти камаридан бўлган олти нафар шуқор Ҳожи ота шажара дарахтининг серҳосил шохларига айланиб, Аллоҳ иродаси билан кун сайин улғайиб бормоқда. Бу ёғи жажжи-жажжи неваралар усиб-унмоқда.

Бир замоналар Қўқон ёқларда бозор-учар билан шуғулланиб юрган Мирсоат ота ёлғиз угли Мирпулатнинг келажagini билганмикин? Ота олис-олис сафарларида фарзанди ҳаққига дуои хайр қилганмикин? Мирпулат ота ота-она дуоси ҳақидаги ҳадиси такрорлаб, бу азиз зотларнинг дуосини олиб қолиш нечоғли катта давлат эканини бот-бот эслайдилар. Мирпулат ота сиз ичингизда неча карра пиштиб берган саволингизга бир ёки икки сўз билан жавоб қайтарадилар. У ёғи тушунарли. Суҳбат асносида кун пешинга оғиб қолганини сезмай қолибмиз. Мен таҳорат олишга қўлгандим. «Бирга ўқиймиз, — деди Ҳожи ота, — қани, таҳоратхонага ўтсинлар. Мана, бу меҳмонлар учун, бунни оёққа илинг», — деб йўл-йўриқ кўрсатдилар.

Пешин намозини тугатиб, ўтганлар ҳаққига дуои хайр қилгач, отанинг машҳур музейини томоша қилиш учун болохонага кўтарилидик. Ёғоч зинадан секин-аста юқорига чиқасиз ва туйқусдан улуг мусаввир Абдулҳақ ота Абдуллаев ишлаган Ҳазрат Мир Алишер Навоий портретига дуч келасиз. «Абдулҳақ акам шахсан ўзлари совға қилганлар. Ортида тақдим хатлари ҳам бор», — таъкидлайди ота. «О-о» — ҳайратланади Тилаб ака. Бу ерда бетакрор мусаввиримизнинг кўплаб ишларига дуч келасиз. Кекса мусаввир Мирпулат ота портретини уч-тўрт карра ишлаган.

Абдулҳақ ота ва Мирпулат ота уртасидаги муносабатни шунчаки дўстона дейиш у қадар тўғри келмайди. Бу муносабатнинг замирида теран инсоний этиқод, меҳр-мурувват, борингки, устоз ва шогирдликка ўхшаш нимаалардир бор. Бу дунёи дунда бутун умрини санъат маъбудига қўрбонлик келтириб яшаётган даҳо мусаввир билан Мирпулат ота уртасидаги муносабатга яқинда ярим аср тўлади. Мирпулат отанинг ўзлари, у кишининг олти нафар фарзандлари мусаввирдан ўз жигарбандларидек хабар оладилар. Ҳол-аҳвол сурайдилар. Оғир-еңгилидан, иссиқ-совуғидан огоҳ буладилар. «Бизларни Тилабжон таништирди, — дейди ота, — шу шу ота-бола бўлиб кетдик. Мен у кишидан жуда кўп нарсани ўргандим. Маънавий озуқа олдим. Дунёни куришни, англашни, ҳуллас, инсон учун зарур бўлган қимматли нарсаларни ўргандим». Абдулҳақ акани ким билмайди? У кишининг биргина Навоий портретининг ўзи мусаввир мангулиги учун кифоя қилади. Бир умр руҳий ва жисмоний ўзлатда ўзлигининг камолоти билан шугулланган, ўз мени билан олам ҳикматини, куллу-жузу сирини билишга интилган файласуф ва оддий санъатпараст табиб, самимий инсон уртасида галати муштараклик бор. Мирпулат ота мусаввирга илиниб яшайди. Ёлғиз бўлса, ош-овқати нима бўлди? Сихати қалай экан? Кайфияти, руҳияти-чи? (Оҳ, унинг руҳияти. Мен тақдир тақозоси билан икки-уч кун мусаввир устaxonасида бўлганман. Назаримда болаларча бегуборликни бир умр ўзида сақлаб қололган зотларгина удулгик шoҳсупасига эга буладилар. Бу шу қадар чексиз бегуборликки, у мусаввирнинг нигоҳида чайқалиб турган ҳалқобдек зилол, балки оппоқ қор, оппоқ қороз ҳам бундай эмасдир).

Қуналарнинг бирида Тилаб ака: «Мирпулат акам «Пайгамбар оши»га таклиф қилишди. Абдулҳақ акамни олиб утамиз», — деб қолишди. Бу менинг Мирпулат ота билан биринчи учрашувим эди. Биз асрдан сўнг Абдулҳақ аканинг ҳовлисига ўтдик. Ҳовли жим-жит. Эшик, дераза қоқиб андак кутдик. «Наҳот ўзлари кетиб қолган бўлсалар», — ўйладик биз. Аммо бир оздан сўнг дераза ортидан Абдулҳақ ака куринди. Ҳовлига кирдик. Мен устaxonани ўн йил бурун кузатганимдек ҳайрат билан томоша қила бошладим. Деворда ёзувлар. Покистонлик дарвеш суварти. Олам жаҳон эскизлар. Орадан бир оз ўтгач, Абдулҳақ ака кириб келди. Биз кучоқ очиб куришдик. Ҳовли саҳнига чиқиб, атрофни томоша қила бошладим. Фақирона ҳовли. Оддий қаравот. Теварак-атрофдаги ҳашаматдан асар ҳам йўқ. Наҳот шу фақирона уйда дунёнинг забардаст бир фарзанди ёлғиз умргузаронлик қилади. Ёп-ёлғиз ҳаётида фақат гузалликни севади, фақат гузалликни ороу қилади ва фақат гузаллик ҳақида ўй суради. Ўзи дунёда бу зотнинг муҳаббатига сазовор бўлувлик сиймо ё суварат, ажзо ё авзо, махлуқ ё башар бормикин? Ҳарчанд Аллоҳ ўз каломида неча бор «Биз одам зотини мукаррам қилдик», «Биз одамни гузал ҳулқ соҳиб қилиб яратдик», — деса-да, одамнинг мукаррамлиги ва гузаллиги ҳақ эса-да ахир не-не разолат ва фасодга дучор келаямиз-ку!.. Ҳуллас, бу оламда сон минг авлиёлар силсиласида Абдулҳақ Абдуллоҳ исмли бир зоти шарифни Аллоҳ ўз қарами билан яратган бўлса, не ажаб. Шундай қилиб биз Абдулҳақ ота, Тилаб ака Мирпулат отанинг «Пайгамбар оши»га таширф буюрдик.

Воизлар учун ажратилган сўри. Сўрининг чап қанотида деворда Абдулҳақ Абдуллаев ишлаган бузрукворнинг суварти. Қошлари қуюқ, қўзлари теран, таъсирчан сиймо ёғоч ром ичидан атрофга

зингил солиб тургандек. Биз Абдулҳақ ота, Тилаб ака ҳовлининг кунчиқар томонидаги мўъжазгина фаввора қаршисига ўрнатилган уринга жойлашдик. Саҳн шу қадар файзли эдики, ойлаб, балки бир неча ойлаб тўрт девор орасида, ўз оламида яшаган мусаввир ёруғлигининг жозиб нурларидан яшнаб борарди. Анжуман гуё аҳли дил мажлиси эди. Воизлар яратгувчи ва унинг ҳикмати, инсон ва инсоният ҳақида лутф қилар эканлар, Абдулҳақ ота сув қўйилгандек осуда даврандан, сукутга ғарқ бўлган одамлардан ёниб турган назарини ўзолмасди...

Чамамда бир оз эҳтиросга, бир оз хотираларга эрк бердик, шекилли. Ўзи шунчақа буларкан. Кунгилга утириб қолган одам ҳақида бир яхши нарса айтаман деб, довдираб, сўзамол бўлиб қолиш ҳам мумкин экан.

Ўй-музейдамиз. Чоғроққина хоналардаги портретлар Мирпулат отанинг тасвирга кучан ҳаёти дейиш мумкин. Мана бу ҳайкал-бюст отанинг қирқ ёшлиги. Бу портрет эллик... олтимиш... Абдулҳақ Абдуллаев, Баҳодир Жалолов, Рузи Чориев, Темурғолиб Жамолиддинов, Ҳ. Ҳусниддинхўжаев каби мўйқалам усталарининг ишлари. Ҳар бир портретда мусаввирлар гуё бахшлаётгандек. Баҳодир Жалолов услубига хос улугворлик ва салобат, Рузи Чориевга хос файласуфлик, Темурғолибнинг романтикаси уйқошиб кетгандек. Улар ҳар бири ўзида Мирпулат отанинг турли руҳий ҳолатларини муҳрлагандек. Маълумки, мусаввир қаҳрамонига ўзининг феъл-атворини, ўй-кечинмаларини, ҳатто хоҳиш ва истакларини ҳам сингдириши мумкин. Мен, Баҳодир Жалолов қаҳрамонлари, кўпроқ унинг узига — гоҳ руҳан, гоҳ жисмонан ўхшаб кетишига гувоҳ бўлганман. Мирпулат ота портретида ҳам ана шу ҳолнинг гувоҳи буласиз.

Музейда менинг диққатимни узага жалб қилган нарсас бу Ҳожи отанинг падаири бузрукворлари раҳматли Мирсоат Мираҳмад Ҳожи уғиллари ва волидаи азиялари марҳума Солиҳа ая Мулла Исажон қизининг қабр лавҳларидаги ёзувлар бўлди. Бу лавҳлар тасвири туширилган ром хонага кираверишдаги деворга осилгил турарди.

Ҳожи ота лавҳларга узоқ тикилиб қолганимни сезиб қолди шекилли изох бера бошлади. «Кунглимга утирадиган, юракка «жиз» этиб ботадиган бир байтни йиллаб қидирган кезларим бўлди. Шоирлар ёзиб ҳам беришди. Узи шундоқ ҳам оналар ҳақида ёзилган шеърлар дostonлар сон-саноксиз. Кунларнинг бирида, балки марҳум волидам вафотларидан ун йил утгандан кейин бир маъракада кимдир шу шеърни ўқиб қолди...»

Лавҳдаги байтларни қайта-қайта ўқидим. Оз-моз шеърдан хабарим борлигидан мен бу сатрлар эгаси баланд дид, бақувват қалам соҳиби эканини англаб турардим. Ҳа, Ҳожи ота бу шеърни бежиз танламаган. Тасодифни кўрингки, қачонлардир номини биров эшитмаган, тарихлар у ҳақда варанглашиб сузламаган, адабиёт аҳли санаи муборақларини ҳеч қачон тантана қилмаган Файзибиби исмли муштипар бир шоира ўз шеърида марҳуманинг исми шарифларини зикр этганлар. Бу тасодифдир. Аммо марҳума она билан падаири бузрукунинг уч йил орадаги тафовут билан нақ бир кунда (18 ноябрь) вафот этишлари ҳам тасодифмикан? Йўқ, яна, йўқ. Бу энди тасодиф эмас. Шундай қилиб, лавҳдаги ёзув ва шеър: «1899—1962. 18 ноябр. Марҳума Солиҳа Мулла Исажон қизи. Дори дунёдан дори ўқбага рихлат қилди. Жаноби Ҳақ раҳматиға го-риқ этсун.

Туғилдим, йиғладим шафқат билан
куксингга олдинг сен,
Зайфи нотагондим сутларинг
оғзимга солдинг сен,
Болам деб рузу шаб кўз юммайин бедор
қолдинг сен,
Сенинг эҳсонингга эҳсон қилар
чоқда йўқолдинг сен.
Ҳабибам, Солиҳам ул меҳрибон
модардан айрилдим.

Майли, уй-музей дедикми, шундоқ була қолсин. Ҳозирча бошқа ибора топганимизча йўқ. Дарҳақиқат, сузимизнинг бошида айтганимиздек, Мирпулат отанинг ҳовлиси ўзи нақ музей. Дарвозадан киришда чап қанотдаги қўйидаги ёзув сизни ҳушёр торттиради. Мен, ҳаққалай, ана шу ёзувни ўқигач, йўл қўйган хатойимни англагандек бўлдим: «Болага сажда қилаверманг. У улгайгач кўп қурбонлик талаб қилади»

П. БАУСТ.

Умуман, уй-музейда ақлни пешлаб, бармоқни жи-зиллатиб тишлатадиган ёзувлар бир талай. Эҳти-мол уларнинг айримларини эслаш манфаатдан ҳо-ли бўлмас. Ҳайтовур, кимдир менга ухшаб ибрат олади-ку:

«Ҳеч ким ўлимга чап беролмайди, лекин одам-лар уларининг буюк ишлари билан уларига шун-дай ҳайкал қўрадиларки, бу ҳайкал қуёш тургунча туради».

Г. ФАБРИЦИУС.

«Аёлнинг аеллигини уша аёл қандай эркакни севганидан билса булади».

В. БЕЛИНСКИЙ.

«Илк тарбия ҳамма нарсадан ҳам муҳим бўлиб, у шубҳасиз аёллар гарданидадир».

Ж. РУССО.

«Уйлаб-нетиб ўтирмай шартта уйлан. Хотининг яхши чиқса-ку, хуп-хуп. Емон чиқса, файласуф бўласан».

СУҚРОТ.

Дарҳақиқат, бу ҳикматлар муаллифларининг қа-рийб ҳаммаси оврупойи мутафаккирлар. «Қани, Шарқ!» — дейиш мумкин бирор қизиққонроқ «мус-ташриқ». Афсуски, бу ҳикматлар кенг йилланг пайтларда, бу уртада Аллоҳ таборак ва таъоло ка-ломини, пайгамбар алайҳиссалоту вассалом Ҳадис-ларини биладиган зоти киёмлар тасбиҳ доналари-дек саноқли эди. На илож. Ўзингда бўлмагач, қўш-ниникига чиқасан-да...

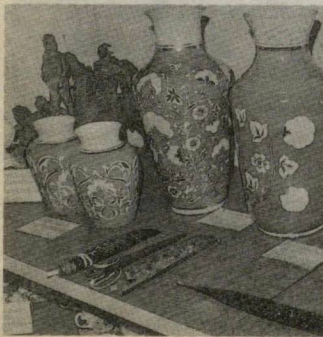
ХОТИМА

Декабрнинг биринчи ярми ўтиб борар эди. Тош-кент кучаларида қуруқ аёз изғир, олис тоғлар қорининг кескир заҳри димоғларни ачиштира-ди. Дархатларда қоим ҳукмдорлигини бошлаб юборган қаргалар шу қадар кўп эдики, гуё бу йил қаргалар йилимикин, деган тасаввур пайдо бўларди.

«Мен соат 11 да ҳузурингизда бўлман», — дедим Ҳожи Мирпулат отага сим қоқиб.

Икки метро йўналишини эмас, гуё икки доvon ошиб, Ҳувайдо маҳалласига ёвуқ келганимда соат ун бирдан беш дақиқа ўтган эди. Куча бошида турган Ҳожи Мирпулат отани узоқдан танидим. Бу менинг ажойиб инсон, пок ва камтар бир зот билан иккинчи учрашувим эди... Сухбат боқий...

А. СОМЁБ.

Умарали НОРМАТОВ,
профессор

ТАРИХ ҲАҚИҚАТИГА САДОҚАТ

(«ЮЛДУЗЛИ ТУНЛАР» ВА «АВЛОДЛАР ДОВОНИ»
РОМАНЛАРИ ХУСУСИДА)

Бу романлар муаллифининг номи китобхоналарга яхши таниш. Унинг ижоди умумтаълим мактаблари ва олий ўқув юртиларида урганилади, машҳур асарлари ўзимизда қайта-қайта чоп қилинган, улар асосида кинофильмлар, видеофильм ва спектакльлар яратилган; романлари бир қатор хорижий тилларга таржима этилган.

Пирим Қодир (Пиримқул Қодиров) адабиётга замондош-тенгдошлари ҳаётидан олиб ёзган асарлари билан қириб келган. Унинг мустабид тузум шароитида инсон эрки, шаъни, қадрини ардоқлаш, қаттиқ туриб ҳимоя қилиш, инсон эркини поймол этаётган қўлларга қарши кескин норозилик, зўр қуюнчақлик, ҳазин ва нурли бир ўйчанлик руҳи билан йўғрилган «Уч илди», «Қора қўзлар», «Қалрим», «Жон ширин», «Эрк», «Олмос камар» каби ҳикоя, қисса ва романлари 60–70-йиллари маънавий ҳаётимизда, адабиётимизда муҳим ҳолиса бўлган.

Тошкент давлат университети-нинг Шарқ факультетида таълим олиб, Шарқ халқлари тарихи ихтисослигини эгаллаган, айни пайтда, талабалик йилларидаёқ бадиий ижодга меҳр қўйиб, илк ижод намуналарини матбуотда эълон этишга эришган ёш ёзувчи дастлабки қадамларидаёқ ҳаёт ҳодисаларига тарихий кузи билан қарашга мойиллик курсатган эди. Бунга талабалик йиллари ҳаётини бадиий тажрибаси маҳсули сифатида майдонга келган, 1957 йили ёзиб тамомланган «Уч илди» романида қуриш мумкин. Эҳтимо, қулай шароит бўлганида бошдаёқ у тарихий мавзуларда қалам тебратган бўларди. Аммо ёзувчи қизиқ империя даврида тарихдан суз очиб, тарих ҳақиқатини очик айтиш нақадар мушкул эканини, мозиёга қайтиб иш қурган буюк адиблар — «Утган кунлар», «Кеча ва кунду», «Навоий» романлари муаллифлари бошга қандай оғир савдолар тушганини яхши биларди. Ҳатто 50-йиллар шароитида қатагон сёбат бир оз юмшай бошлаган кезларда ҳам миллат тарихи ҳақидаги ҳақиқатни айтган кишилар қанчалар таъкибу тақдирларга дучор бўлганини адиб «Уч илди» романида чуқур бир ички дард-изтироб билан қаламга олади. Шу тариқа у гарчи кунгида тарихий мавзудати асар этилиб қолган бўлсада, анча вақт

уни қозоғга туширишга журъат этолмай юрди.

Ниҳоят, замонавий мавзуда битилган қатор асарлари орқали каттагина адабий тажриба тушлаган ёзувчи 60-йилларнинг охириларига келиб зўр жасорат билан тарихий мавзуга қўл ўрди — темирўйлар салтанатининг уз юртидаги инқиро-зи, уза юртлар — Афғонистон ва Ҳиндистондаги узагча қурилишда қайта тикланиши, жаҳоншумул довроти, Темурхон наслнинг шонли сиймоларидан Бобур ва унинг авлодлари ҳаёти, фаолияти турғи-сида ҳикоя қилувчи кенг қуламли элик полотно устида иш бошлади; узок йиллик изчил тадқиқот, бети-ним ижодий меҳнат, маънавий-руҳий изланиш, уй-мушохадлар самараси уларок «Юлдузли тунлар», «Авлодлар дово» романилари майдонга келди. «Юлдузли тунлар» кейинчалик «Бобур», «Авлодлар дово» эса «Ҳумоюн ва Акбар» номи билан чоп этилди, биз уларни ушга илк гузал образли номлари билан аташни лозим кўрдик.

Адиб қалтис, мураккаб мавзуга қўл урар экан, олдинда ҳали қўш мушкулотлар рўй бериши мумкин-лигини юракдан ҳис этар, шу билан баробар олижаноб, улғў бир муддао дилига тинимсиз далда бериб турарди. «Бизни қарамлик ва мутеликада сақлашга урганган ёзув кўчлар тарихий илдишларимизни қирқиб ташлашга, бизни утишидан лан бехабар манкуртларга айлан-тиришга ҳаракат қилар эди, — деб ёзади у «Турфа маъноли тақдир» мақоласида. — Ҳолбуки, ўзбек халқчилик бой ва ерқин тарихга эга бўлган халқлар дунёда қўш эмас. Миллатимиз уз тарихий илдишларидан маънавий озиқ олса, қадди-ни тез тиклаши мумкин. Шунинг билан ҳис қилганим учун 1969 йилдан бошлаб йигирма йил давомида тарихий мавзуда иш олиб бордини»¹.

«Юлдузли тунлар» романининг илк нусхаси 1972 йили ёзиб тамом-

ланди, асар қўлёзмаси ушга йилли Ёзувчилар уюшмасида муҳокама этилиб, юксак баҳо олди ва нашрга тавсия этилди. Бироқ қўзга қу-ринмас қора қўчлар, бахил ғала-мисларнинг пинҳона фитниси, қар-пиглиги туғайли роман олти йил-ча босилмай ётди. Ниҳоят, ҳалол, жонқуяр, фидоий кишиларнинг ма-дади, саъй-ҳаракати оқибатида 1978 йили асар «Шарқ юлдузи» саҳифа-ларида дунё юзини кўрди, қўш ўт-май, алоҳида китоб бўлиб чиқди, қисқа муддат ичида рус тилида ик-ки бор босилди, бошқа тилларга таржима этилди, ўзимизда, Моск-ва матбуотида юксак баҳо олди, республика Давлат мукофоти би-лан тақдирланди. Ёзувчи бундай маънавий маддалардан рўхланиб «Юлдузли тунлар»нинг давоми — «Ҳумоюн ва Акбар ҳақидаги роман — «Авлодлар дово» устида қиз-гин иш бошлаб юборди; жаҳонда Бобурийлар сулоласига доир яра-тилган сон-саноксиз асарларни син-чиқлаб ўрганди, икки бор Ҳинди-стонга сафар қилиб, асар қаҳрамон-лари Бобур, Ҳумоюн ва Акбар юр-ган йўллари келди, улар яшаган жойларда бўлди. Қарантки, роман эндигина йиғиҳосига етиб, асар қўлёзмаси Ёзувчилар уюшмасида муҳокама этилиб маъқулланган, нашрга тавсия қилинган кезлари янги асар йўлини тўсишнинг, уни гудаклигидек бўғиб таппашнинг ғаройиб найранглари уйлаб топ-илди. Қутилмаганда «Юлдузли тунлар» романига ҳужум бошлан-ди, аввал республика Ёзувчилар уюшмаси съезди минбариди, сўнг Ўзкомпартия пленумида, матбуот-да роман муаллифига жиддий ғоя-вий айблар қўйилди; «романда та-рихга, тарихий шахсларга синфий ёндашиш, синфийлик тушунчаси йўқ», «Бобур образи идеаллашти-рилган» деган алмисокдан қолган гаплар айтилди. «Юлдузли тунлар» танқидилан бошланган қабиҳ фит-на умуман Бобур ва Бобурийларга, қолаверса темирўйлар ҳақидаги ҳа-қиқатни юзага чиқаришга қарши қаратилган катта маъракага айла-ниб кетди. Хайриятки, замон ўз-

¹ «Ўзбек тили ва адабиети», 1992, 1-сон, 77–78-бетлар.

гараётган, етмиш йил ҳукм сурган мустабид тузум салтанати таназзулга юз тутаётган бир палла эди. Қизил империя салтанати малайяларнинг тарихий илдиизминини қирқиб ташлашга бўлган сунгги ҳуруж жамоатчилиги орасида кескин норозилик, қаршиликка учради. «Юлдузли тунлар» муаллифига қуйилаётган айбномалар, Бобур ва Бобурийлар атрофида қўзғотилган машмапалар қабиҳ сафсатабодикдан иборат экани юксак минбарлардан туриб далил айтилди. Бобур ҳақамислар ҳамласи бари бир ўз таъсирини кўрсатди. «Авлодлар дово» романи нашри уч йилча тухта қолди. Ниҳоят, асар 1988 йили «Шарқ юлдузи»да эълон этилди. Ўзвучининг ўзи «Мумкин экан-ку!» мақолисида асарнинг юзата чиқишида ҳамкасб дўстлари, жумладан, уша йиллари Ўзбекилар уюшмасининг биринчи котиби бўлган Олиқ Ёқубов ва «Шарқ юлдузи» бош муҳаррири Уткир Ҳошимов ҳамда жонбоқлик қўрсатганлигини мамнуният билан эълагилди.²

Яхши биламизки, уша машғум сийасат — тарихга, тарихий шахсларга тоғ синфийлик нуқтаи назаридан қараш узок вақт тарих ва тарихий шахслар ҳақиқати ҳақиқатни айтиш, ифодалаш йўлига ғов солиб келди. Ҳатто Қодирийдек ҳақтўй адиб ҳам тарихий романларида, жумладан, «Меҳробдан тасн»да Ҳудоевхонни, асосан, қора буюкларга қўрсатишга мажбур бўлган, унинг айрим ихобий ҳислатларини, тарихдаги хизматларини эса айланма йўллар, қистирмалар орқали эҳтиёткорлик билан ифода этган. Умуман бизда сарой аъёнлари, шоҳлар, амиру бекларга нуқул душман тимсоли деб қаралган, улар фақат қоралашга, фош этишга муносиб қўрилган. Адабиётга шоҳ Улугбекни кўпроқ олимлиги, вазира Навоийни буюк шoirлиги, бек Темур Малик билан шахзода Жалолидинни босқинчиларга қарши ҳақри ва олиб борган қураши аранг кўтариб қолган. Давлат арбобларининг хайрли ишлари ҳақида озгина бўлсин суз очилш «уларни идеаллаштириш» деб баҳоламан-верган. С. Борондиннинг «Самарқанд осмонида юлдузлар» асарини, унда Темур сиймосининг анчайин биреклама, юзак талқинини мустасно этганда, Ватан тарихида муҳим урин тутган йирик давлат арбобларининг ҳаёти, фаолияти, тарихий хизматларини ҳолис-объектив, ҳалол кўрсатиб берадиган бадий асарлар, очиги, бизда йўқ эди. Шунинг назарда тутганда Пирим Қодирнинг тарихий романлари миллий адабиётимизда муҳим ағиллик, катта ихобий жасорат, тарих ҳақиқатида садоқат сифатида баҳо олишга лойик.

Тўғрилик йиллари «Юлдузли тунлар»да баҳо берганда айрим адабиётшунослар роман муаллифини

таъқиб-таъйиклардан асраш мақсадида асаргаги шоҳ ва шоир Бобур шахсияти, қисматидаги зиддиятлар ифодасига алоҳида ургу берар; Бобур образи тилидан айтилган: «Неки хатолик, неки гуноҳ қилган бўлсам ҳаммасининг бирламчи сабаби менинг подшоҳлигимдир», «Менга вафо қилса фақат ёзган асарларим вафо қилмоғи мумкин», — деган сузаларни такрор-такрор эслатиб утар эдилар. Дарҳақиқат, Бобур шахсияти ва қисматида шундай зиддиятчи ҳолатлар чиндан руй берган, ёзувчи романда шундай ҳолатларни бир неча уринларда қаламга олган. Бу ҳол ҳақиқат тақозоси эканидан ташқари, ёзувчи учун ушита хос адабий-бадий тактика — эҳтиёт чораси бўлганлиги сир эмас. Шу хил зиддиятчи ҳолатлар ифодасида ҳам, барибир, Бобур буюк сиймо, дилбар шахс, мислсиз саркарда, оили ва лоно шоҳ сифатида бутун улдузворлиги билан намоён бўлади. Муаллиф биринчи галда Бобурнинг даҳо инсон, арбоб сифатидаги ҳислатларини очиб беради, унинг тарихдаги энг буюк хизмати — таназзулга юз тутган буюк Темур салтанатини ҳалокатдан қутқариб, унга янги асосда қайта ҳаёт бахш этгани эканини кўрсатади. «Юлдузли тунлар»нинг асосий пафоси шундан иборат, ёзувчининг энг муҳим бадий кашфиёти ҳам ана шунда.

Буюк сиймоларнинг драмаларга тула шонли ва мураккаб ҳаёт йўлини, тарихдаги буюк хизматларини тарих ҳақиқатида солиқ ҳолда ҳолис ифодалаш «Авлодлар дово»ида яна ҳам ёркинроқ намоён бўлган.

Очиги, ўзбек адабиётида ҳозирга қадар бундай кенг қамровли тарихий романлар яратилмаган эди. «Юлдузли тунлар»ни ҳам бирга қўшиб оладиган бўлсак ўш йилдан ошқироқ давр, даврнинг энг муҳим тарихий ҳодисалари, уша давр Турон, Афғонистон, Ҳиндистон тарихининг гоят чигал драматик воқеалари, юзлаб тарихий шахслар; давлатлар, тождорлар, авлодлар алмашуви; ғалаба ва инқирозлар; давр гоялари, турли хил этиқодлар, диний, фалсафий масалалар; олдий меҳнат аҳлининг аҳвол-руҳияти, ҳар хил миллат, турли даврларга оид улум-тамоийиллар; гоят катта ҳудуд — турли юртларнинг шахру киш-лоқлари, дарё, урмонлари, далалари, иқлим муҳити — буларнинг барчасини бор ҳолича қуриб, бил-бил, юракдан ҳис этиб, аниқ таъсирлаш, жонли гавдалантириш осон иш эмас!

«Авлодлар дово»и романи муаллифи олдида яна бир мушкул вазифа турарди. Маълумки, «Юлдузли тунлар»нинг асосий воқеалари ёзувчининг ўз она-юртида бўлиб ўтди, асарнинг асосий персонажлари ҳам шу она-юрт одамлари. «Авлодлар дово»ида эса воқеалар бутунисича хинд диёрига қучади. Бобур умининг сунгги йиллари, Ҳумоюннинг жанговар фаолияти Ҳиндис-

тонда кечса-да, улар узларини бу юрда бегона ҳис этадилар, она-юрт соғинчи билан армон-укинчада яшаб ўтадилар. Акбар эса дилда ота-боболар ақидаларини эъозлагани ҳолда бу юрт, бу элнинг фарзандига айланали, хинд ҳаётига сингиб кетали, хинд қизларига уйланиб, хиндлар билан қуд-қалағайга айланиб, қўлаб хиндча удулларга амал қилади... Қисқаси, «Юлдузли тунлар»да соф ўзбекона миллий руҳда бошланган таъсир-ифода «Авлодлар дово»ида хиндча рух-қолоритнинг устуворлиги билан ажралиб туради. Бироқ хиндча рух-қолорит устувор уринларда ҳам ўзбек адибининг дастхати баралла сезилади: ўзбекона нигоҳ билан «Рамаяна» ва «Маҳобхорат» эпослари, Р. Тағор романларига ҳос хиндча рух-қолоритнинг қўшиб-туташиб кетиши оқибати улароқ асар бетакрор бадий қисфа касб этади.

Бу роман жуда катта маърифий қимматга эга. Кузатишлар шундан далолат бераёткири, «Авлодлар дово»и чиққунга қадар кўпчилик ўзбек китобхони Бобур, Ҳумоюн ҳақида бир қадар тасаввурга эга бўлса ҳам романнинг яна бир бош қаҳрамони — жаҳоннинг кўпгина маърифатли кишиларига таниш, улар учун ардоқли бўлган, «чинакам даҳо» сиймолар қаторида тилга олинмаган Акбарни яхши билмас эканлар. Бу роман туфайли ўз халқининг, бобо юртининг маънавий оламига қайтмоқда. Асарда янги маънодаги маърифатчилик кенг урин олган. Муаллиф муҳим тарихий воқеалар, шахслар тўғрисида жуда кўп ишончли маълумотлар беради: булар ўқувчига малол келмайдиган жонли, образли тил билан ифода этилади. Китобхон гоҳо илмий-тарихий, аниқ ҳужжатли асар ўқигирини ёки бадий романи — унинг ҳаслини реал ҳаёт ҳақиқати, чиндан бўлиб ўтган воқеалар, аниқ тарихий шахслар қисмати банд этади, барча воқеаларни тарихий ҳақиқат сифатида қабул қилади. Бу — тарихий роман учун яхши фийзилат! «Асарлар китобини ўқиганингиз сари, — дейди муаллиф, — тарих томонидан яратилган драмалар, фожеалар, сюжетлари алоҳида ёзувчининг фантазияси билан яратиб бўлмастлигига ишонч ҳосил қиласиз. Шу сабабли мен Бобур, Ҳумоюн ва Акбарларнинг курган-кечирганларини таъсирлар эканман, ўз фантазиямдан қура «тарих фантазияси»га, яъни чиндан содир бўлган воқеаларга кўпроқ асосландим»³.

Бир қарашда роман тарихий хроникага ўхшаб кетали: муаллиф Бобурийлар сулоласи, ҳусусан, Ҳумоюн, Акбар ҳаётининг муҳим паллалари, тож-тахт учун олиб борган жангу жадаллари, уларнинг бунёдкорлик ишлари, маънавий изла-нишлари, орзу-армонларини йилма-йил, ойма-ой, кунма-кун, гоҳо

² «Ёшлик», 1992, 11—12-сонлар, 21-бет.

³ «Ёшлик», 1993, 10—11-сонлар, 10-бет.

эса ҳар бир лақиқасини ипидан игнасиғача бутун тафсилотлари билан беради; Акбарнинг тугилишдан тортиб то ўлимга қадар бутун ҳаётини ҳикоя қилади, адиб қаҳрамонларнинг оилавий, шахсий-интим ҳаётини, саройдаги можораларни, авлодлар, ота ва болалар, ака-укалар орасидаги можораларни ҳам эсдан чиқармайди. Шунга қарамай, асарни биз оддий хроника деб айтолмаймиз, у асло оддий солнома, жангнома эмас. «Авлодлар дово» кенг қамровли, тарихий ҳодисаларни, тарихий шахслар тақдирини теран бадий таҳлил этувчи, ўтмиш ҳодисаларидан бугунги кун учун сабоқ берувчи ўй-мушоақалар романи; у фақат тарихий воқеалар, тарихий шахслар тақдир ҳақиқатига эмас, муҳим ижтимоий-фалсафий ғоялар, юксак асл инсоний тамойилларнинг тугилиб, шаклланиши тугрисидаги романдир!

Ҳиндистон — купмиллатли ва куп динли мамлакат. Ҳиндистон халқи узок йиллар давомида миллат ва диний айирмалар, адоватлар жабрини неча бор татиб курган; халқнинг тараққийпарвар фарзандлари дину миллат айирмай, турли миллат, ҳар хил эътиқод кишиларининг инोक, тотув яшаш ғоясини илгари сурганлар; Кабир каби шоирлар шу ғояни зур эҳтирос билан тариб этган. Ҳумоюн, айниқса, Акбар шу умумбашпарий ғояни амалга оширмоқ йулида астойдил кураш олиб борган. Акбар бобоси Бобур, отаси Ҳумоюн васиятларига содиқ қолиб, барча халқларни миллий низо, диний адоват балоларидан халос қилишнинг янги йулларини излайди, ҳамма эллар ва эътиқодларни тенг деб эълон этади, жаҳонда биринчилардан бўлиб «сулҳи кул» — ҳар томонлама тинчлик сийсатини ўтказди. Романда мана шу эзгу ғоянинг тугилиш тарихи, унга бўлган тарихий зарурият, ҳаётий эҳтиёж, бу ғояни рӯёга чиқариш йулидаги машаққатли курашлар, сон-саноксиз қурбонлар, унинг муайян тантанаси ва фожий инқироз — барчаси билимдонлик, катта маҳорат билан бадий тадқиқ қилинган.

Асарни ўқиганда киши ҳаёлини доимо банд этиб турадиган икки изидиятли ҳолат мавжуд: бир томондан, шахсий ғараз, худбинлик, шухрат, тор манфаат, мансаб-мартаба, ҳокимият, тоғ-тажт учун кураш, бу йулдаги олишув, ҳийла-найранг, хиёнат ва пасткашлиklar — булар миллат, қолаверса, бутун инсоният тарихидаги энг муҳиди қора доғлардир; бундай йилат, қабчи хатти-ҳаракатлар оқибатида инсон деган табаррук зот шайни оёк-ости қилинади, одам боласи, ҳатто энг яқин кишилар — ота-уғил, агани орасида меҳр-оқибат кутарилади, бир-бирига ашаддий рақибга айланади, минг-минглаб кишилар дилига озор этади, беҳуда қонлар тукилади, охир-оқибат юртдаги ҳар бир тирик жон, бутун бошли халқ,

инсоният ҳаёти, камолоти инқирозга, заволга юз тутали... Шу ҳолат асар давомида ўқувчи дилига бетиним озор бериб туради. Бу роман одамзотни мана шу аччиқ ҳақиқатдан сабоқ чиқариб олишга ундайди. Иккинчи томондан, доно, олижаноб, филоий, Ватан, эл-юрт манфаати ишга жонини, жаҳонини тиккан аломат одамларнинг ҳаётда ҳамиша борлиги, бебаҳо эзгуликлар машаққатларга, таҳдиду таъқибларга қарамай, авлоддан-авлода утиб бориши, эзгуликнинг ворисийлиги, мангулиги ўқувчи дилига далда беради, қувонч бахш этади. Бу жиҳатдан, айниқса, Бобур — Ҳумоюн — Акбар, яъни бобо — уғил — набири орасидаги муносабатлар ибратомуз ҳодисадир. Атоқли француз тарихчи олими, «Исо пайгамбар ҳаёти» номли жаҳонга машҳур асарнинг, ислом ҳақида қатор тадқиқотларнинг муаллифи Э. Ренан буюк теурий тождорлар — Бобур, Ҳумоюн ва Акбар орасидаги оқилона ворисийлик тарихда фақат бир бор солир булган нодир ҳодиса, деб баҳолайди. Дарҳақиқат, Бобур ҳалокатга юз тутган Теуир салтанатини янги асосда қайта тиклашга муяссар бўлди, бу билан у бобокалони Теуир руҳига мислсиз салоқатини намоён этди; унинг салоқатли, фидойи ўғли Ҳумоюн эса Ҳиндистонда отаси асос солган янги салтанатни ўта мушкул дамларда хилма-хил таҳдиду таъжовузлардан омон сақлаб қола билди, ниҳоят, набираси Акбар бу салтанат доврутини жаҳонга ёлди.

Асар қаҳрамонлари, сарой аъёнлари образи, уларнинг тарихда тутган урни устида суз борганда яна бир муҳим жиҳатга эътиборни тормоқчимиз. Гап шундаки, ҳар иккала романда ҳам Бобурийлар, бинобарин, теурийлар сулоласига мансуб аломат аёлларнинг — тарихий сиймоларнинг образи катта эҳтиром, зур меҳр-муҳаббат билан қаламга олинган. Айниқса, Хонзолабегим, Ҳамидабону образлари тарихий романчиликимизда муҳим янгилик. Хонзолабегимнинг иниси Бобурга чексиз меҳри, салоқати, уз шахсий ҳаётини қурбон қилиб, кунгли тиламаган одам — Шайбонийхон шартига қуниб, унинг никоҳига утиб, иниси ҳаётини кутқариб қолиши, бинобарин, теурийлар салтанатини асраб қолиш ишига улкан ҳисса қўшгани — эртак ва дostonлардаги аёл қаҳрамонлар шижоати ва жасоратини эслатади. Аслида бу ҳаётда чиндан булган ҳодиса! Езувчи Хонзолабегимнинг жасорат ва фожияларга тула ҳаёт йулини реалистик буюкларда маҳорат билан ёркин гавдалантирган. Ешлитиланок жасур, талбиркор, доно аёл сифатида танилган Ҳамидабону Акбарнинг «адахо шахс» бўлиб етишувда қанчалар заҳмат чекади. Бутина эмас,

Акбар шоҳ сифатида доврут қозонган кезларда ҳам донишманд она мадад ва маслаҳатларидан доимо баҳраманд бўлиб туради... Умуман, бу хил табаррук аёлларнинг давлат ишларига ва илму санъат ривожига қўшган ҳиссаси, қонли урушларнинг олдини олиш, узок жойларга элчи бўлиб бориш, бир неча бор ота-бола низоларини бартараф этишдаги фидойиликлари ифодаси романнинг энг жозибador саҳифаларини ташкил этади. Езувчи теурийларга мансуб бу хил ёркин шахслар ҳаётига Улуғбек ҳақидаги янги асарига ҳам муурожаат этган, хусусан, Гавҳаршодбегим сиймосини тарих ҳақиқатига таянган ҳолда янгича талкин этган.

Ҳозирча кутроқ романнинг тарихий, маърифий, ижтимоий-фалсафий хусусиятлари хусусида суз юритилиш. Аслида бу кенг қамровли асарнинг бадий филизатлари, қаҳрамонларнинг руҳий олами, ундаги қўшлб санъаткорона тасвирланган лавҳа-картиналар ҳақида ҳам тугилиб-топиб тапириш мумкин. Ҳумоюннинг Шерхон қўшнлари билан дарё буйидаги жанги, Ҳумоюннинг мағлубияти, хил йигити Низом мешкобчи маладиди ҳалокатдан аранг қутулиб қолиши; узок давом этган адоват, биродар қўшлқ жанглардан сунг Ҳумоюн тақаббуси билан ога-иниларнинг учрашуви, Ҳиндикуш тоғининг этакларидаги гузал табиат қучоғида уюштирилган бозм-тантана, ога-иниларнинг дунё, тоғ-тажт ташвишларини бирдам унутиб, беғубор болатик йилларига қайтиб озгина мулдат дилкаш суҳбат қуриши, ота-Бобур қабрини зиёрат қилиб, унинг руҳи олдида қасамдэ этишлари; ақду паймонларга, қасамдга хиёнат қилиб яна узаро адоват, биродар қўшлқ урушлари йулини тутган Комроннинг муҳиди жазога мақкум этилиши, қузига мил тортиш лавҳаси; Акбарнинг хил қизи билан никоҳ тўйи маросими, донишманд Салим ота билан фалсафий мулоқотлари, бу доврак, баҳолир йигитнинг фил билан олишувлари, евлар билан жанглири — бундай урушлар чинакам бадий тасвир намуналаридир.

Пирим Қодир тарихий романларининг бадийяти ҳали адабиётшуносликда яхши урганилган эмас. Бу асарларни тугридан-туғри бирор тарихий романчилик мактабига мансуб этиб бўлмайди. Уларда хилма-хил романчилик мактабларининг тажрибалари узига хоc тарзда мужассамлашган. Бутина эмас, изчил реализм аңгяналарига содиқ Пирим Қодир тарихий романларида XX аср жаҳон тараққийларвар модернизм адабиётининг тажрибалари билан муштарақ жиҳатлар ҳам мавжуд экани танқидчиликда эътироф этилди. Чунончи Акбарнинг тоғ-тажт, дунё ташвишларидан қочиб узлатга чексиниб юрган кезларидаги руҳий ҳолатлари ифодасида буни қузатиш мумкин.

«Юдзули тунлар», «Авлодлар до-

⁴ Қарант: «Звезда Востока», 1992, 11—12-сонлар, 180-бет.

вони» чиққандан бери китобхонларнинг муаллифга йўлдан мактублар кети узилмади. Хиндистоннинг Индоур шаҳрида яшовчи Суржамал Гарч деган адвокатдан келган мактубда шундай сатрлар бор: «Езувчи бой фактик материаллар асосида баъийи жихатдан гузал роман яратган. Мен кутлан бери бундай ажойиб асар ўқимаган эдим».

Шахрихонлик Абдуфаттоҳ Журсав ёзди: «Юлдузи тушлар» ва «Авлодлар довои» романинингизни ўқиган ҳар бир ўзбек фарзанди узининг шу буюк авлоднинг бир томири эканлигидан гурулданишига, қолаверса, буларни ўқиган бошқа миллат вакиллариининг буюк халқимизга бўлган ҳурматлари ортиптига имомини қомил».

Фарғоналик ҳассос шоира, мактаб муаллимаси Мақсуда Эргашева «Авлодлар довои» мутлоаси пайтидаги ҳис-ҳаяжонларини шундай изҳор этади: «Сизнинг «Авлодлар довои» романингизни беҳад миннатдор бўлиб ўқиб қилдим». Мактуб 1989 йил 3 февралда, яъни «ошкоралик, демократия» жазава-си авжга чиққан кезлари битилган, хатда ушша кезлардаги беҳуда жазавалардан задал бўлган назик қалбнинг «Авлодлар довои»дан топган таскиллари ифодаланган. «Ҳозир ҳамма газетасу журналлардан тортиб, шешрлару романларга-ча бақириб-чақириб сузалаётган ушбу замонда, — дея давом этади муаллима, — улугъ боболаримиз ҳақида шундай сокинлик билан ёзиб асарингизни ўқиб, барча китобхонларни ноёб бир маънавий хазина билан кутлаган келди. Беҳаду беҳисоб ўлимларни ҳам ҳаёт нурига йўғирган тасвирларингиз дилрабо газалининг оҳанглиридек руҳимга ором берди». Айни вақтда у романини ўқишда қалбини уртаган армон-ўқинчларини ҳам тукби солади: «Балки улугъ бобомиз Мирзо Бобур хонилар тўғайли бу тупроқдан чиқиб кетмаганларида, биз бу кунги ҳолга туғмасмидик? Юртимиз ҳам Мовароуннаҳрлигича қолиб, дунёдаги энг буюк давлат бўлармиди? Ҳумоюн ва Акбарлар ҳам шунда туғилармиди, балки жаҳонга машҳур Тожмаҳал Андижонда қурилармиди?».

Бундай армон романни ўқиган ҳар бир ўзбек китобхони қалбида кечали.

Бобурийлар сулоласи ҳақидаги эпопея ҳали интиҳосига етган эмас. Адиб Тожмаҳалдек буюк обидани барпо этган, севги-салоқатнинг тенгсиз намунасини намоян қилган. Бобурийлар салтанатини янада баландроқ босқичга — янги доволарга кутарган Шохжаҳон қабри буюк сиймолар ҳақидаги янги роман ёзиш ҳаёти билан банд.

ИСТИҚБОЛНИ КЎЗЛАБ

Мустақил ва жаннатмакон Ўзбекистонимиз комил маданияти ва асл маънавияти, беназир адабиёти ҳамда санъати билан дунё миқёсида танилиб, юксак муваффақиятларга эришмоқда. Таъкидлаш жоизки, истаклар огир муаммоларни енгиш орқали рўёбга чиқмоқда. Халқимизнинг фахри Илом Абуганиевич Каримов бошчилигидаги Ватанга фидойи раҳбарларнинг тинмай иш олиб боришлари, пок виждонли меҳнаткашлар, бободоҳқонларимизнинг ғайратлари ва юртимиз посбонларининг зийракликлари тўғайли мамлакатимиз тинч, ҳаётимиз осуда. Яна ҳам юқори чўққиларга эришишимиз мукаррар. Буюк давлатни янада қамол топтириш, унинг бахту саодати йўлида, юртбошини айтганларидек, бир ёқадан бош чиқариб, сидқидилдан ҳалол меҳнат қилиш барчамизнинг мукaddас бурчимиздир.

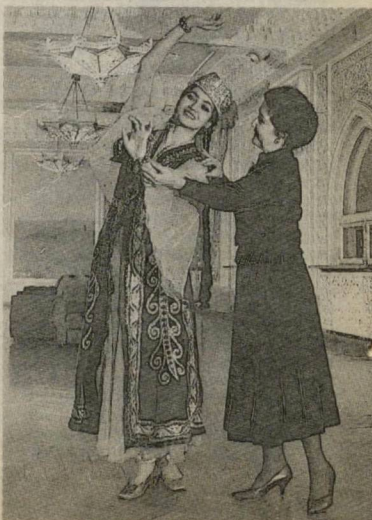
Мен — бир кекса санъаткор сифатида ўзимни жамяят олдида масъул санаб, кунгилмга тутиб қўйган гапларни айтишни лозим топдим. Биз комил маданиятга ва пок маънавиятга соҳиб бўлган халқмиз. Бебаҳо меросимизни асраб-авайлаб, бугунги кунга жавоб берувчи ажойиб дурдоналар яратиб барча санъаткорларнинг асосий вазифасидир.

Мен порлоқ ҳаётимизни рақс санъатисиз тасаввур қила олмайман, чунки барча тўйларимиз ва тантаналаримиз, катта анжуманлару шодиена байрамларимиз рақсизсиз ўтмайди. Ўзбек рақси жилвадор, сермазун, серқирра ва ута гузал санъат. Бизда бу санъатни ўзида жамлаган ва рақс усталарини тайерлаб берадиган хореография билан юрти мавжуд. Республикамида ягона ҳисобланган бу билим юрти Алишер Навоий номидаги опера ва балет театрига, Ўзбекистондаги барча муסיқали театрларга, Қорақалпоғистон театллари ва филармониясига, оперетта театрига ҳамда республикамиздаги барча ансамблларга, А. Қодирий номидаги Маданият институтига, Маннон Уйғур номидаги Санъат институтига рақс маданияти бўйича таълим берувчи муаллимлар етиштиради. Мазкур санъат ўчоғини битирганлар саҳнада йиғирма йил артист, балет раққоси сифатида хизмат қилиб, нафақага чиққач, театр ва ансамблларда бадийи раҳбар, рақс сахналаштирувчи балетмейстер вазифасида ишлашади: Бернора Қорие-

ва, Кундуз Миркаримова, Галия Изамаилова, Иброҳим Юсупов, Ратно Низомова, Исроил Ҳасанов, Шокир Аҳмедов, Қодир Муминов, Дилафруз Жабборовва, Маъмура Эргашева, Қизилархон Дўстмуҳамедова, Малика Аҳмедова, Қўрқмас Соатов, Григорий Ижский... Хуллас, ёзаверас, уларнинг рўйхати қогоз саҳифаларига сиймайди. Бу даргоҳдан учирма бўлган қалдирғоч санъаткорларнинг бир қанчалари Россия, Австрия, Олмония, ЖАР, Венгрия, Чехословакия, Муғулистон, Туркия ва бошқа мамлакатлар театрларида рақс этмоқдалар ва муаллимлик қилмоқдалар.

Қиссадан ҳисса: шу кўтлугъ санъат ўчоғининг катта хизматларини инобатга олиб, бугунги кунда ва бундан кейин ҳам юқори малакали санъаткорларни етиштириб берувчи даргоҳ ақалигини назарда тутиб, ушбу билим юрти Москва, Санкт-Петербургдагидек РАҚС АКАДЕМИЯСИ ёки РАҚС ОЛИЙГОҲИ даражасига кўтарилса, кунгилдагидек иш булур, ана шунда бу даргоҳда тажрибали мутахассислар, атоқли санъат усталари йиғилган, балетмейстер, муаллимлик, доира дарсини ургатладиган репетитор ва рақсларни ёздиган мутахассислар тайерланган булур эди. Ушанда миллий рақс санъатимиз янада гуллаб-яшнаур эди.

Розия КАРИМОВА,
Ҳамма номидаги Давлат
мукофоти совриндори,
Ўзбекистон халқ артисти.

«МУҲАББАТ СУЛТОНИ»

Лайли ва Мажнуннинг фожиали муҳаббати ҳақидаги афсона бутун оламга ёйилган. Ушбу афсона асосида Шарқнинг буюк шоирлари Низомий, Деҳлавий, Алишер Навоий ва Ғузлулий битган достонлар азалдан машҳур. Лайли ва Мажнуннинг қисмати, уларнинг оташин муҳаббати кишиларни, ёшми, қарими, доимо ҳаяжонга солиб келади. Шу сабабдан ҳам Ҳамза номидаги академик драма театрида режиссёр Марат Азимов томонидан саҳналаштирилган драматург Ҳайитмат Расулнинг «Муҳаббат султони» драмаси қизиқиш уйғотиши табиий ҳолдир.

Пьеса муаллифининг асарига «Муҳаббат султони» деб ном бериши бекизи эмас. Муҳаббат султони Қайс — Мажнун. Демак, спектаклнинг муваффақиятли чиқиши, биринчи навбатда, Қайс — Мажнун сиймосини яратадиган санъаткорга, унинг салоҳиятига эътиросига боглиқ. Ўзбекистонда хизмат курсатган артист Қаҳрамон Абдурахимов Қайс — Мажнун ролини жўшқин эътирос билан ишонарли қилиб ярата олгани учун ҳам ҳар бир спектакль давомида томошбинларнинг самимий қараклари га сазовор бўлмоқда. Қаҳрамон саҳнада чинакам мажнунга, оташин ишқ утида куйиб-ёниб, савдои бўлган кимсага айланади, томошбинда дардкашлик, хайрихоҳлик уйғотади, ҳақиқий муҳаббатнинг илоҳий бир руҳият, қудратли куч эканлигига ишонттиради.

Касбдошларимдан бири Қайс — Мажнунни шоир ва олим, деб таърифлаган эди. Йўқ, Қайс олим эмас, у билимдон, чуқур мулоҳазали, файласуфитабит шоир, ўз замонасининг етук аъёлиси, нозиктабиат, қалби тез яраланувчан инсон. Бундай кишилар ўз фикри-

дан осонликча қайтишмайди. Қаҳрамон Абдурахимов ўз қаҳрамонияти аниқ шундай талқин қилган.

Лайли ҳам ўз севгилисига оташин муҳаббат қўйган маъшуқадир. Фақат у аёл киши бўлгани учун адолатсизликка бардос беролмайди, ожизлик қилади.

Ҳайитмат Расул «Лайли ва Мажнун» достонларининг мазмунини ўз асарига асос қилиб олган бўлса-да, Қайс — Мажнун ва Лайли муҳаббатидан келиб чиқадиган воқеаларга ижодий ёндошган. Улар атрофидаги кишиларнинг ўзаро муносабатларида янги кирраларни, мантиқий тўқнашувларни топа олган, жумладан, Домла образини ўринли киритганки, бу, шубҳасиз, муаллифнинг ютуғидир.

Қайс ва Лайлининг устози — Домла кент тафаккурли сиймодир. Ўзбекистонда хизмат курсатган артист Қожиқабар Нурматов бу образни устоз-мураббий даражасига кутаришга муваффақ бўлган. Домла биргина ёшларнинг устози эмас, доно кексалар тимсоли сифатида ҳам намоён бўлади. Хуллас, бу сиймо спектаклда Мажнун тимсолидан кейин иккинчи ўринда турадиган қаҳрамон даражасига етган. Шахсан мен унда катта турмуш тажрибасига эга бўлган, ҳаётнинг аччиқ-чучукларини татиб курган, ҳамиша эгуликка интилувчи, адолатпарвар бир кимса рамзини кўрдим.

Спектаклдаги ижобий шахсларга қарама-қарши қўйилган куч — Ўзбекистонда хизмат курсатган артист Рихсибой Авазов яратган Омир образидир. У ўз атрофидагиларга ҳукмини ўтказиб келаятган зугумдор қабила бошлиғи. Артист уни продали, тadbиркор шахс сифатида гавдалантиради. Омир ои-

ла бошлиғи сифатида ҳам ўз измини ўтказиб келган қаттиққўл одам. Хўш, у ягона қизи — Лайлини яхши қурадики? Унинг бахтиёр бўлишини истайдими? Ҳа, бир ота сингари у ҳам ўз қизининг истиқболни ҳақида қўйғурди. Шунинг учун Лайлини ўз макенга тенг келадиган оилага узатиб, уни бой-бадавлат ва бахтли кўрinishи орау қилади. Лайли Қайсга меҳр қўйганини билади. Аммо Қайсни ўз қизига номуносиб қайлик, деб билади. У муҳаббатни ўтқинчи бир туйғу деб ҳисоблайди. Бундай тўшунча унга панд беради. Омирнинг ота сифатидаги фожиаси ҳам шу ҳолатдан келиб чиқади...

Авазов — Омир қизининг, аёлининг, қолаверса, ўзининг оталик бахтига ўзи болта урган киши сифатида гавдаланади. Таъкидлаш лозимки, Омирнинг Лайлига нисбатан оталик қалби сал бўлса-да, эритганини, Онанинг оҳу фарёларига жиндек раҳим келганини қуратиш ўринли бўлур эди. Тугри, у қабила бошлиғи сифатида гурури баланд, айтган таппдан қайтмаслиги мумкин. Аммо қанчаллик жохил, қаттиққўл бўлмасин, бир ота сифатида бағри томондан эмасдир? Пьеса муаллифи ҳам Омирнинг бу ўриндаги руҳий ҳолатини эътибордан қочирган. Аммо бу масалага саҳналаштирувчи режиссёр, қолаверса, тажрибали артист Рихсибой Авазов эътибор беришлари лозим эди. Умуман персонажларнинг талқин қилишда биреқламаликка йўл қўймаслик мақсадга мувофиқ.

Лайли образи ҳақида мукаммал фикр юритишга оғизман. Негакки, унда (артист Зухра Ашурова) ҳозирга қадар яратилган маъшуқа образларидан фарқ қиладиган бирон янгиллик кўролмадим.

Шоҳида Исмоилова гоёт самимий ижро этган Она образи томошбинларда яхши таассурот қолдиради. Она тимсолида, бир томондан, ягона қизининг бахтли бўлиши учун ўз жонидан кечишга ҳам рози бўлган мушטיפар онани, иккинчи томондан, қаттиққўл, бешафқат эрининг заминдан чиқа олмайдиған ночор, жафокаш аёлни кўраимиз. Исмоилова талқинидаги онада ўзбек аёлларига хос бўлган оилага садоқат, одоб ерқин ифода қилинган.

Мураккаб образларнинг ички дунёсини, руҳий ҳолатларини чуқур ифода эта оладиган, катта ижодий имкониятларга эга бўлган руҳий-драматик артист Малика Иброҳимова ҳам Қайснинг онаси образини ўзига хос эътирос билан ижро этган.

Хуллас, «Муҳаббат султони»ни томошбинларга маънавий озуқа берадиган замонавий асар сифатида баҳолаш мумкин, чунки муҳаббат мавзуси сира эскирмайди.

Қайс ролида Қаҳрамон АБДУРАҲИМОВ.

Муҳаммад ХАЙРУЛЛАЕВ.

ИНСОНИЯТ ТАРИХИНИНГ ҳамма даврларида ҳам миллий маданият равнақи мусиқа маданиятини ривожланиш даражасига қараб белгиланган. Миллий истиқлол шарофати билан, ниҳоят, миллий маданиятимизнинг ажралмас таркибий қисми бўлган мусиқа маданиятимизнинг бугунги аҳволи ва уни ривожлантириш истиқболлари ҳақида фикр юритиш имконига эга бўламиз.

Миллий мусиқада халқнинг руҳи, ҳис-туйғулари, кечинмалари, орзу-умид ва армонлари ўз ифодасини топади. Кишилар ундан эстетик заъв ва руҳий мадад оладилар. Улар бахтли ва қувончли дақиқаларда ҳам, ҳаётнинг шафқатсиз зарбаларидан чорасиз қолган оғир ва мусибатли оғларда ҳам беихтиёр мусиқага талпиндилар ва ундан таскин топадилар.

Улуг аждодларимиз мусиканинг илоҳий қудратини, мусикасиз қомил ва фозил инсонлар шахсини вояга етказиб бўлмаслигини чуқур англаб етганлар. Уларнинг орасида мусиқа соҳасининг катта билимдонлари ва мусиқа назарийчилари ҳам анчагина. Жумладан, урта-осийлик буюк мутафаккирлар: Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Алишер Навоий, Бобур, Феруз сингари улуг алломаларнинг мусиқа маданияти равнақига жуда катта ҳисса қўшганликларини эслаш мароқлидир. Форобийнинг биринчи мусиқа назарийчиси деб эътироф қилиниши, Ибн Синонинг биринчи бўлиб беморларни даволашда мусиканинг сеҳрли кучидан фойдаланиши, ҳазрат Алишернинг мумтоз куй номи («Наво»)ни узига абадий тахаллус сифатида олиши, Мухаммад Раҳимхон Соинининг давлат қомушларидан ортб, улмас мусиқа асарлари яратиши, — ана шуларнинг ҳаммаси аждодларимизнинг бадий-эстетик маданияти нақадар юксак мавқеда бўлганлигидан далолат эмасми?!

Урта Осиёда илм-фаннинг гуллаб-яшнаши ҳамisha бадий маданиятнинг гуркираб ривожланиши билан бир вақтда руй берган. Илм-фан ва санъат ахлини бир-биридан ажратиб асло мумкин эмас. Мусиқа ҳамisha илмий кашфиётларнинг досяи, илмочиси бўлган, мусиқа туйғайли инсон сезгилари ижтимоийлашди, фикр тиниқлашди, борлиқни идрок этиш фойдалашди. Инсонга нисбатан меҳр-шафқатлилик ва ҳамдардлик сингари инсоний фазилатлар миллий мусиқа орқали шаклланади ва камол топади.

Мусиқа табиятдаги оҳангларга шунчаки тақдир қилиш, уларни қандай бўлса шундайлигича такрорлаш эмас, балки табиий оҳангларга инсоний мазмун бериш, уларни тўлароқ ва ёрқинроқ акс эттиришдир. Мусиқа туйғайлигина инсон табиат билан уйғунлашди, унинг гузалликлари олдида ҳайратланади, гузаллик ва табиий уйғунлик қонунари асосида иккинчи бир оламни яратишга интилади.

Мусиқа инсон томонидан яратилган иккинчи бир сирли оламдир. Мусикани фақат инсонларгина эмас, балки еру қукдаги жамики махлуқот ва наботот олами тинглайди ва узининг барҳаётлигига амин бўлади, яратганга шукрона айтади. Мусиқа-оҳангларга қутирилган мангу ва туганмас ҳаётдир. Мусиқа завол толган жойда инсон ҳаёти ҳам тугайди.

Халқимиз узининг қўп асрлик тарихи давомида узига хос ривожланиш босқичини, узига хос турмуш тарзини, узига хос фалсафа ва узига хос маданиятни яратди. Ана шу узига хослик миллийлик, айниқса, унинг мусиқа маданиятида тула намоён бўлгандир. Шунинг учун ҳам миллий мусикасиз халқимиз руҳини қутариб, унинг қалбига йўл топиб ва уни бунёдкорлик ишларига сафарбар этиб бўлмайди, чунки миллий мусиқада шу халқнинг минг йиллар оша тўплаган ҳиссий билим ва тажрибалари, қувонч ва ташвишлари, дард ва аламлари ўз ифодасини топгандир.

Иждокор халқимиз мамлакатимизда Русия ҳукмронлиги ўрнатилгунга қадар бой ва салмоқли бадий маданият яратди. «Шашмақом» халқимиз мусиқа маданиятининг буюк ютуғи, юксак даражада тараққий этган бадий-эстетик маданиятнинг нафис намунаси, жаҳон бадий маданияти равнақига қўшган энг катта ҳисса-

МИЛЛИЙ МУСИҚА ВА

сидир. Афсуски, шўролар салтанати йилларида халқимиз узининг миллий мусиқа маданиятини ўрганиш ва уни ривожлантириш имконидан маҳрум бўлди. Миллий мусиқа маданиятимиз унутилишга маҳкум қилинган бир шароитда халқимизнинг миллий руҳи, эстетик диди ва ҳис-туйғусига бутунлай ёт бўлган оврупоча мусиқа маданияти кенг тарғиб қилинди. Натижада мусиқа соҳасидаги саводсизлик, санъатфурушлик, миллий маданиятга нисбатан қўлайлик кучайди. Ана шундай асоратли ва қўбатли бир даврда академик Юнус Ражабий сингари санъат фидойилари томонидан «Шашмақом»нинг нотага ўширилиши том маънодаги илмий жасорат эди. Бироқ юқорида айтганимиздек, бундай уришлар миллий маданиятимиз инкирозини тўхтата олмади: Оврупо санъатига қўр-қўрона тақдир қилувчи, мумтоз миллий мусиқага эса қўлоқлик деб қаровчи сохта «санъаткорлар» авлоди дунёга келди. Санъатга инсоний моҳиятини намоён этиш воситаси деб эмас, балки тирикчилик утказиш, пул топиш воситаси сифатида қараш пайдо бўлди.

Халқимизнинг узок тарихий илдизга эга бўлган бадий-эстетик маданияти Оврупо руҳидаги сохта совет маданияти заминида ривожлана олмас эди. Совет ҳокимияти йилларида шаклланган ўзбек совет мусиқа маданияти миллий маданият бағрида шаклланмаганлиги учун ҳам уткинчи, сохта ва ахлоқсиз эди. Ҳатто қўриқ-конкурсларда энг яхши деб топилган совет мусиқа санъати «дурдоналари» ҳам узоққа бормас ва тезда унутилишга маҳкум бўлиб, улар халқимизнинг қўп асрлик тарихга эга бўлган бадий мусиқа маданиятига ёт эди.

Совет мусиқа маданияти зоҳиран катта ютуқларга эришган (қўпал маданият ва санъат саройлари, концерт заллари қўрилган, мусиқа билим юртлири очилган, қўп минг сонли бадий ҳаваскорлик жамоалари ташкил этилган) бўлса ҳам ботинан халқимизнинг бадий маданиятини юксалтиришга эмас, балки бу соҳада уни қашшоқлаштиришга хизмат қилди.

Бугунги кунда миллий мусикамизнинг қомил инсон шахсини шакллантиришдаги аҳамияти ва ролига ангина ёндашиш ниҳоятда зарур бўлиб қолди. Бунда, айниқса, узоқ йиллар мобайнида онгимизга сингдирилган коммунистлик мафқуранинг ғайринисоний ақидаларидан воз кечишимиз, ҳодисаларга миллий нуқтаи назардан ёндашувимиз мумкин.

Мусиқа — миллий қадриятларимизнинг муҳим таркибий қисми, маълум маънода унинг таянчи, «жони»дир. Миллий мусикасиз халқ руҳиятининг кучини, унинг ҳис-туйғу ва кечинмаларини англаб бўлмайди.

Мустақил Ўзбекистон узининг танлиқли олимлари, машҳур санъаткорлари, ақли тadbirkorлари ва ишбилармонлари билан жаҳон ҳамжамиятида узининг муносиб ўрнини топиши мумкин. Бироқ улар сирли равишда, осмондан «лоп» этиб тушиб қўлайдилар. Айниқса, истеъдодли санъаткорларни чет мамлакатларда тайёрлаб бўлмайди. Буюк санъаткорларни юксак бадий маданият ва эстетик дидга эга бўлган халқ яратади.

Халқимизнинг бадий маданиятини юксалтирмай, унинг мусиқа маданиятини ривожлантирмай туриб, маънавий ҳаётимизда пайдо бўлган ва асоратли из қолдираётган инкирозларни баргараф этиб бўлмайди. Халқимизнинг бадий-эстетик маданиятини юксалтирмақ учун мактабга тарбия муассасалари ва мактабларда утлаётган мусиқа дарслари сифатини тўбдан яхшилаш, мусиқа ўқитиш методларини такомиллаштириш, ёш авлод қалбига миллий мусиқа оҳанглари олиб кириш, айниқса, муҳимдир.

МАЪНАВИЙ КАМОЛОТ

Музыка оламини билиш, ҳис қилиш, идрок этиш ва унинг гузалликларидан лаззатланишнинг алоҳида бир шаклидир. У ҳам гузаллик ва мукамаллик қонунари асосида яшайди ва ривожланади. Музыка олами маънавий оламидир. У шу маънода дин, фан ва фалсафа билан бир қаторда туради: инсондаги инсонийликни камол топтиради, олам сирларини кашф этади.

Музыка муайян бир миллатнинг ҳис-туйғу ва кечинмаларини ифода этади, шунинг учун ҳам унга миллийлик хосдир. Унда миллатнинг бутун кечимиш, тарихи, фантазияси, миллий руҳи, эстетик диди, орзу ва армонлари, қувонч ва ташвишлари, дард ва аламлари мусасамлашгандир. Шунинг учун ҳам миллий мусиқасиз Ватан мустақиллиги учун фидойи инсонларнинг вояга этишини ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмайдди. Миллий мусиқани тушунайдиган ва уни қадрламайдиган кишиларнинг миллий қиёфа, миллий руҳ ва миллий маданиятдан бегоналашиши беҳиз эмасдир.

Миллий мусиқа бошқа халқлар мусиқаси билан узвий боғлиқликда ривожланади, бироқ ҳеч қачон у миллий заминдан узилиб қолмайди. Ҳар бир миллий маданият учун айна вақтда умуминсонийлик хосдир: умуминсонийлик миллийлик орқалигина намоён бўлади. Мусиқанинг миллийлиги мазкур халқнинг узоқ тарихий кечимиш, турмуш ва ҳаёт тарзи, меҳнат маданияти ва миллий аъёналари билан узвий боғлиқдир. Миллий мусиқа халқ ҳаётининг бадий акс-садоси сифатида вужудга келар экан, кишиларнинг кайфияти ва меҳнат фаолиятига жуда кучли таъсир қуратади.

Миллий мусиқада кишиларнинг табиат билан мулоқоти, уларнинг ижтимоий билим ва тажрибалари ўз аксини топади. Шарқ халқларининг мусиқа маданиятидаги яқинлик ва муштараклик ҳам шарқиларнинг турмуш тарзи, ҳаёт фалсафаси ва ҳиссий кечинмаларидаги яқинлик билан шартлангандир. Лекин шунга қарамай, Шарқ халқларининг ҳар бири, жумладан, ўзбек халқи куп асрлик тарихи мубойида узига хос тақдорланмас бадий маданият яратди.

Хамроқул қори, Маматбува Сатторов, Болтабий Ражабов, Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов, Журахон Султонов, Уста Олим Комилов, Юнус Ражабий, Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов, Ғанижон Тошматов, Рауқўри Мамадалиев, Муроджон Аҳмедов сингари улуг санъаткорлар яратган асарларнинг абадийликка дахлдорлиги ва халқимиз хотирасида ҳамisha барҳаёлигини боиси ҳам уларнинг халқимиз мусиқа маданияти сарчамаларидан баҳра олганлиги ва уни янги бир босқичга кўтарганлиги эди. Бугунги кунда халқимиз томонидан Фахриддин Умаров, Таваккал Қодиоров, Берт Довидава, Фаттоҳжон Мамадалиев, Шерали Жураев, Ортиқ Отажонов, Мухаммаджон Каримов, Ҳасан Ражабий, Муножот Йўлчиева қушиқларининг, Турғун Алмиатов қуйларининг катта иштиёқ билан тингланиши халқимизнинг миллий руҳи ва бадий-эстетик дидига мос қушиқлар ҳамisha қадрланиши ва муносиб тақдирланишидан далолат беради.

Улуг санъаткорлар томонидан яратилган мумтоз мусиқа маданиятимизнинг бой тарихи, ижрочилик услуби ва уларнинг маҳорат сирларини ҳар томонлама илмий тадқиқ этмай туриб, мусиқа маданиятимизнинг бундан кейинги ривожланиш истиқболларини белгилаб бўлмайди, албатта.

Абадийликка дахлдор бўлган буюк санъат асарлари бутун бир тарихий даврнинг маънавий-эстетик савиясини узида яққол акс эттиради. Шу маънода улмас мусиқа асарларининг дунёга келиши тасодиф эмас, балки ба-

дий-эстетик тараққиётнинг қонуниятли маҳсулидир.

Музыка барча санъатлар ичида узининг мутлақ эркинлиги, ниятда нафис ва мураккаблиги билан ажралиб туради. Уни ижтимоий буюртма билан яратиш ҳам, халққа мажбуран тарғиб этиш ҳам мумкин эмас. У ижодкордан ҳам, тингловчидан ҳам юксак даражадаги самимият, эзгулик ва нозик дидни талаб этади.

Музыка санъатида руҳнинг ўлмаслиги, узоқ аждодлар билан бугунги авлодлар маънавиятидаги ворислик, руҳий яқинлик кўзга яққол ташланади. Бугунги авлодга аждодларимиз руҳи ва кечмишини сингдирмоқ, уларнинг қонида аждодларимиз шижоати ва жасоратини жўш урдирмоқ учун, шоира Саида Зуннунова таъбири билан айтганда, тарихдан сузлаш эмас, балки битта «Чули Ироқ»ни чалиб бериш кифоядир. Дарвоқе, мумтоз миллий мусиқа маданиятимизда аждодларимизнинг минг йиллар оша оҳангларга тизилган мангу барҳаёт руҳи нақшланган бўлиб, уларни урганмай ва уларга таянмай туриб, миллий истиқлолимизнинг маънавий-руҳий пойдеворини яратиш ҳам, аждодларимизнинг аъёналарига содиқ ватанпарвар авлодни вояга етказиш ҳам мумкин эмасдир.

Миллий мустақиллигимиз шарофати билан миллий қадриятларимизни, айниқса, миллий мусиқа маданиятимизни ҳар томонлама ривожлантиришга алоҳида эътибор берила бошлади. Академик Юнус Раҳмўйи номдаги республика Маком ансамблининг ташкил этилиши, Маком ижрочилари курик-танловининг мунтазам ўтказилаётганлиги, Ўзбекистон радиоси ва телевидениесида «Барҳаёт наволар» туркумидаги эшиттириш ва курсатувларнинг мунтазам берилаётганлиги, жойларда танлиқли санъаткорларнинг хотира-кечалари ташкил қилинаётганлиги — ана шуларнинг ҳаммаси миллий мусиқа маданиятимизни оёққа турғизиб борасидаги хайрли тадбирлардир. Бироқ бундай тадбирлар қўзланган мақсадга — ёш авлодни тарбиялаш билан бевосита шуғулланаётган мактабгача тарбия муассасаларига етиб бормаяпти. Мактабларимизда миллий мусиқий меросимизни чуқурроқ ўрганишга ва ўқитиш усулларини такомиллаштиришга янгича ёндашиш сезилмаяпти.

Миллий мусиқа меросимизни ўрганиш ва тарғиб этишда қишлоқ, туман ва вилоятларимизда мунтазам равишда курик-танловлар ўтказиш, гоилибларни сезиларли даражада рағбатлантириш, хусусан, уларни вилоятлардаги, пойтахтимиздаги санъат билим юртлари ёки олий ўқув юртларига имтиҳонсиз қабул қилиш, ёхуд «Хизмат қурсатган артист», «Халқ артисти» сингари олий унвонларга дадил тавсия этиш яхши самаралар берган бўларди.

Музыка санъатига фақат мазмунли дам олиш воситаси деб эмас, балки халқимизнинг руҳи ва маънавиятини юксалтириш, унинг ҳис-туйғулари ва инсоний фазилатларини камол топтиради, яхши хислатли инсонларни вояга етказишнинг оқилона усули деб қараш бугунги кун талабидир. Албатта, кишиларни асосий иши ва ўқийдиган қалитиш ҳисобига зудлик билан курик-танловларга тайёрлаш, муътадил иходий жараёнини сунъий равишда кампаниябозликка айлантириш, йиллик ҳисоботлар учунгина маданий тадбирлар пақасини қаппайтириш мусиқа маданиятимизни рағнақи учун хизмат қилмайди, аксинча, унга ҳалақат беради.

Ҳар бир ўзбек хонадонига миллий чолғу асбоби, миллий қуй ва қушиқ кириб борсагина, санъат тирикчилик ўтказиш воситаси эмас, балки инсоний моҳият ва истеъдодни намоён этиш бўлсагина, юракдан қушиқ айтиш ёки рақсга тушиш уят ҳисобланмайдиган маданий ахлоқий муҳит вужудга келсагина миллий мусиқа маданиятимизнинг ютуқлари ва унинг перлюк истиқболлари ҳақида фикр юритиш ва у билан фахрланиш ҳуқуқига эга бўламиз.

Қодиқул РУЗМАТЗОДА,
Фаргона давлат университети фалсафа
кафедрасининг доценти,
Абдумутал ҚАМБАРОВ,
аспирант.

Марфуа ҲАМИДОВА,
санъатшунослик доктори.

ЎЗБЕК МУСИҚАЛИ ДРАМАСИГА БИР НАЗАР

Тарихий шарт-шароитлар тақозоси билан асримизнинг 20-йилларида вужудга келган ўзбек мусиқали драмаси, аввалбошданок, миллий маданиятимиз (муסיқа, хонадалик, рақс, пантомима, унинг синтети) ва Оврупо профессионал театри (драматик, опера, оперетта, мюзикл) анъаналари унсурларини ўзида мужассам этди. Одамларнинг қалбига яқин бўлган миллий руҳдаги санъат синтети гоёларини ўзида ифодалаганлиги учун ҳам театр санъатининг бу янги тури умумий бадий жараёнга узвий қўшилиб кетди ва қисқа вақт ичида катта ютуқларни қўлга киритди. Унинг кучли миллий омилга эга жанр-тематик диапазони (драма, комедия, фожиа), тил (адабий, муסיқий, рақс) аниқланди. Бу, бир томондан, ўзбек муסיқали драмасининг услубини, иккинчи томондан, унинг соф маҳаллий аҳамиятга эга эканлиги ҳусусидаги кенг расм бўлган тасаввурни шарт қилиб қўйди.

Хўш, муסיқали драма ҳақида илм-фан нима дейди? Бу ҳақида муסיқашуносликда шундай таъриф бор: муסיқали драма сахна санъатининг муסיқий-нутқий жанри бўлиб: унда сўз ва муסיқа тенг ҳуқуқли, бир-бирини тўлдирувчи унсурлардир.

Келинг, ўзбек муסיқали драмасининг ташқи тузилиш моделига таянган ҳолда ана шу таърифни яна бир қарра асослашга ҳаракат қилайлик. Ташқи қурилиш жиҳатидан муסיқали драмани унга яқин бўлган опера ва драма билан таққослар эканмиз, қўйидаги хулосага келамиз: агар драматик театрда сўз, операда муסיқа асосий ўрин тутса, муסיқали драмада сўз ва муסיқа тенг ҳуқуққа эгадир. Жанрининг адабий пойдевори драматик шакл қонуналари асосида қўрилган пьесадир. Агар драма муסיқасиз яшай олса, муסיқали драма муסיқасиз яшай олмайди, чунки сўз матни ва муסיқа бир-биридан ажралмас бир бутунлиқни ташкил этади.

Муסיқали драма тузилиш жиҳатидан опера ва оперетта билан умумий жиҳатларга эга, мазмун жиҳатдан у опереттага нисбатан кенг, операга эса яқин туради. Бинобарин, ўзбек муסיқали драмаси адабий материалнинг ҳажми ва жанр ранг-баранглиги жиҳатидан драмдан қўлишмайди. Композицион-мазмун ва синтетик тамойилга қўра эса санъатнинг муסיқий саҳнавий турлари билан баробар туради.

Бироқ айни замонда муסיқали драма пьеса мазмунини ифодалашнинг асосий усули — сўз, муסיқа, рақс, ҳаракат синтетидаги иборат анъанавий ўзбек театри бағрида вужудга келгандир. Шуниси ҳам борки, синтетиз умумтеатр воқеалиги бўлиб, у на маҳаллий, на Оврупо театр маданияти учун етакчи омил ҳисобланади. Унинг келиб чиқиш илдиалари муаммоларига чўқур кириб бормасданок шунки қатъият билан айтиш мумкин: бундай жараёнлар турли мамлакатлар маданиятлари учун хос хусусиятлардандир. Бироқ ўзбек муסיқали драмсининг ривожланиш таърибаси, унинг типологик хусусиятлари, турли шарт-шароитлар тақозоси билан Оврупо муסיқали театри билан чамбарчас боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Бу — олдиндан чиқарилган хулоса.

Драматургия асарнинг услуби, жанрини, муסיқа ва рақс характери билан белгилаб туради. Муסיқа фольклор

ва оғзаки анъанадаги касбий муסיқага, кейинчалик, композиторлик ижодида асосланиб, асар мазмунини очади, саҳналарни бир-бири билан боғлаб туради, воқеаларни тасвирлайди ёки умумлаштиради, уларнинг ҳаракатини маълум бир мақсадга йўналтиради. Муסיқали партитура чолғу қисмидан ва мавзуларнинг лейтмотив тараққиети ёки тугал бўлимлардан, алоҳида олинган оркестр, рақс, хор, ансамбль, яккагон номерлардан иборат вокал қисмидан вужудга келиб, улар актёрлар диалоглари ҳамда монологлари билан қоришиб кетади. Шунингдек, муסיқали партитурада прологлар, эпиллоглар ҳам бўлиши мумкин. Сўхбат матни ўрнида речитативлар бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Муסיқали драма қаҳрамонларининг яккагон чиқишлари шакллари — ариялар, ашулалар эркин қўрилмага эга бўлиб, опера шаклларига мос келмайди, улар қаҳрамон характеристикаси, воқеаларга ҳиссий баҳо бериш учун хизмат қилади. Вокал ансамбллари ва хорлар драматик вазиғига муносабат тарида вужудга келиб, психологик подтекст, алоҳида олинган мавзуларга полифоник «охор» беради.

Муסיқали драма сценотраммаси акустика ва макон, муסיқали-сахна жанри табиати билан боғлиқ театр тамойиллари, томошавийлик қонуниятларини ҳисобга олишга даъват этилгандир. Зеро муסיқали драма ташқи қурилиш жиҳатидан ҳам опера, ҳам оперетта билан умумий қурилишга эга. Бироқ бу жанр ўзининг вужудга келиш вақти, адабий ва муסיқий манбаси характериға қўра, мюзиклга яқин туради. Маълумки, уз вақтида мюзикл ҳам фольклор заминида вужудга келганди. Бундан ташқари, мюзиклнинг бир қатор асарларида муסיқали драмада бўлгани каби, диалог ва муסיқа баб-баравар бадий-драматургик вазиғани бажаради, яъни сўз ҳамда муסיқа бир хилда амал қилувчи омиллардир. Гарчи сиртдан қараганда бундай қиёслаш жоиз бўлса-да, хулосалар чиқаришга шўшлмайлаш.

Бинобарин, муסיқашуносликда жанрни белгилو-чи таъриф предметнинг (муסיқали драманинг) моҳиятини узил-кесил ифодалаб бермаса-да, ўзбек муסיқали драмсининг ўзига хос хусусиятларини унинг ташқи моделларидан эмас, балки бошқа сифатлардан излаш лозимлигини тақозо этади. (Шу нарсани тан олиш керакки, ҳеч бир жанр бир жойда қотиб қолмайди, балки муттасил ўзгариб, такомиллашиб туради).

Муסיқали театр актёри операда актёрдан ҳам қўра кўпроқ хонанда ҳисобланади. Шунга қарамасдан, одатда, атоқли опера хонандалари ҳам хонандалик, ҳам драматик истеъдодни ўзида мужассамлаштирадилар.

Опереттада актёр-хонанда ҳам қўйлаб, ҳам роль ижро этиб, ҳам рақс тўшса-да, у комедия жанри доирасида чегараланиб қолади. Мюзиклда ҳам актёр-хонанда зарур, бу ерда фақат фарқи шундаки, унда марказий қаҳрамонларнинг рақслари опереттага нисбатан кўпроқ ривожланган. Бундан ташқари, унинг муסיқаси, асосан, эстрада, яна ҳам аниқроғи, жаз муסיқаси асосида қўрилган бўлиб, мюзикл ижрочини янги тип — эстрада хонандаси, раққос (раққоса) ва драматик актёрнинг бутун бошли авлодини тарбиялаб, етиштириди.

Ўзбек мусиқаи драмасида сўз ва мусиқанинг узаро алоқадорлиги табиати санъаткорнинг айна чоқда ҳам актёр, ҳам хонанда бўлишини тақозо этади. Бундай омил марказий қаҳрамонларга, айниқса, тегишлидир. Бироқ бутун актёрлар ансамблининг узвий боғлиқлигига ҳар қандай спектаклнинг муваффақиятини таъминлайди.

Мусиқий драмада оперетта, опера мюзиклдан фарқи улароқ узига хос рақслар ҳам муҳим урин тутади. Бундай рақслар халқ сахнавий ва маиший шаклда бўлиб, бадий тафаккурнинг узига хос усули сифатида миллий сифатларни яққол ифодалаб кўрсатади.

Мусиқий драмада вокал санъати «биниги», «гулиги», «шиками» каби анъанавий куйлаш маданияти шакллари сифатида иштирок этганлигини кўриб утайлик. Хонандаликнинг юқорида номлари келтирилган шакллари ҳам умумий, ҳам таққослаш сифатларга эгаки, булар у ёхуд бу ижрочилик мактабини рағбатлантирувчи, маҳаллий, тилга хос фарқлар, жанрга хос майллар ва хонандаларнинг индивидуал хусусиятлари билан боглиқ тарихий-маданий омиллар орқали изоҳланади.

Биниги (бурун) шаклида куйловчи хонандалар ута тек ва кент қамровли, 2,5–3 жам (октава)га эга овоз соҳиблари бўлиб, улар регистрларни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтказиш техникасини мукаммал эгаллаган бўладилар. Товуш оғзининг олдинги қисмида шиддат билан тўпланиб, бурун орқали катта куч билан ташқарига отилиб чиқади. Бунда «товуш хуружи» упкада тўпланган ҳаводан озиқланади. Товушнинг бурун орқали юзага чиқиши ижрочиликнинг ана шундай мактабига асос солган. «Биниги» шаклида куйловчи хонандалар кўпинча лирик тенор овози соҳиблари бўладилар. Қуйида юмшоқ, товланувчи, бирмунча бўғиқ товуш юқорига келиб, овоз қуйилади. Бироқ гоҳ товуш аппаратидаги овоз ҳосил қилувчи узвларнинг чаққон ҳаракатчилиги туфайли товуш очикдан бўғиқ ҳолга ўтган каби таассурот қолдиради. Вокал мусиқасининг энг қийин қисми — бу катта авжи чаккасига келтириб ижро этишдан иборат. Зеро катта авж мураккаб ва нозик товланувчи усулга эга; кўп вариантли бадиха тарзидаги ашуланинг бу қисмини биниги йўлида куйловчи хонандаларгина «забт этадилар». (Ўрта авж гулиги тарзида куйловчи хонандалар томонидан ижро этилади). Бу мактабнинг салафлари унчалик кўп эмас, чунки бу ижро мактаби хонандадан юксак техника ва улкан диапазонни талаб қиладики, бу камдан-кам ҳофизларга насиб этадиган бахтдир.

«Гулиги» (тожикча «томоқ» сўзидан олинган) хонандаликнинг анча кенг тарқалган мактабларидан бири бўлиб, артикуляция билан ажралиб туради. Бунда оғиз бўшлиғида шаклланган кучли овоз товуш пайчаларини тебратиш орқали пайдо бўлади, қуйида тугал ҳолига келади, тўйинади. Овоз хонанда куксидан келатган нафас ёрдамида тутиб турилади) етакчи регистрга шиддат билан епирилиб келади. Бу мусиқа «бўз товуш» деб ишлатиладиган товушнинг айнан узи бўлиб, фақат бирмунча

драматик оҳор билан йўғрилгандир. Бундай овоз хил бўғиқликка мойиллиги билан ажралиб туради.

Шиками усулида куйловчи хонандаларнинг санъати ҳам ижро техникаси, ҳам олдинги товуш қаторларидаги маъно уруғлари билан фарқ қилиб, товуш ҳосил қилишнинг барча унсурлари аниқ координацияси узига хос хусусиятлардандир, нафас олишда диафрагмага таянлади, товуш найчалари титраши, товуш тўққини ҳаракати, оғиз бўшлиғи резонаторларида акс этиши эркиндир. Ана шу сифатларга кўра, хонанданинг овози майинлашади, учқур бўлади, баланд товушлар гўё яшириниб, тугалланганлик, товушнинг акс-садо бериб жаранглашини таъминлайди.

Халқ-профессионал мактаблари вакилларида ташқари, бахшлар, қизқичлар, ҳаваскорлар ҳам вокал анъаналарини ривожлантирадилар. Халқ достонларини куйловчи бахшлар овози учун баъннинг декламацияси, матннинг мазмунини тингловчига дунда етказувчи аниқ диқция хос хусусиятга эгадир. Қизқичлар турли-туман услублардан фойдалансаларда, ҳажвий, мутюйба қўшиқлари талаб қилгандек, декламациядан иборат муқаддимани афзал кўрадилар.

Аёллар, одатда, «табиий» овоз билан куйлайдилар. Диапазон кўкрак регистрининг қузилиши ҳисобига кенгайиб, бунда фальцетлар (жуа юқори товуш) ва асосий регистрлар сафарбар этилмаган. Камдан-кам аёлларгина «биниги» йўлида куйлай олганлар.

Вокал анъаналарининг узига хос хусусиятлари хонанданинг у ёхуд бу ижро мактабига мансублигидан ҳам кўра, унинг ижро хусусиятлари муҳим аҳамият касб этади. Негатик ижро хусусиятларида уруғлар ва паузалар, фикрнинг осуда кечиши, алоҳида олинган сўзларни маромига етказиб куйлаш, маромий жадвал-

«МОМО ЕР» спектаклидан. Тулганой — Т. Жаъфарова, Она Ер — О. Фаёзова.

лар доирасида сузларнинг анча эркин интонацияси муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзига хос усуллар билан ифодаланадиган динамик товланишлар, нозик қочиримлар, нолишлар, молишлар миллий хонадониликмиз учун хос хусусиятлардандир. Машҳур ҳофизлар санъатида булар техник аҳамиятдан ҳам қура, қўпроқ эстетик қиммат касб этади.

Дастлабки пайтларда вокал анъаналаримизни ўзига мужассамлаштирган таниқли хонандалар, уларнинг салафлари ва шоғирдлари муסיқали драма жанрида ижод қилдилар. Уларнинг бирин-кетин ижро олами тарқ этишлари билан саҳнада, афсуски, қўпроқ оддий, ҳар қандай жозибадан маҳрум, маиший хониш жаранглайдиган бўлди. Бу эса кейинги йилларда томошабинни муסיқали драмдан бездирувчи омиллардан бири бўлди. Бироқ анъанавий хониш далилининг ўзидек, анъанавий рақс каби реал воқеликдир. Бу ҳодиса ўзбек муסיқали драмсининг миллий заминига эга эканлиги билан изоҳланади.

Муסיқали драманинг миллий илдиаларини, шунингдек, адабий ва муסיқий тағаминдан изламоқ керак бўлади. Миллий сюжетлар асосида қурилган пьеса, унинг куй-интонацион тузилиши, бу изланишларнинг асосий бугунлиридандир.

Шундай қилиб, биз миллийлик сифатларини ўзбек муסיқали драмсининг ташқи моделларида эмас (ташқи модель бизни Оврופа санъатининг муסיқий-саҳнавий турларига мурожаат қилишга ундайди), унинг миллий мелодизм билан ботинан тўлиқлигида, миллий онгининг бадиий-эстетик идрок, миллий психологиянинг ифодаловчиси сифатида хонадонилик ва рақсининг анъанавий шаклларида, унинг образлар қаторида қўраиш.

Шу нарса аён бўлдики, ўзбек муסיқали драмаси Оврופо санъати муваффақиятларида бебаҳра қолмади, у ёки бу даврда мақбул бўлган жиҳатларини қабул қилди. Бироқ саҳна санъатининг бу тури миллий маданият анъаналарига ўзининг бутун динамикаси билан содиқ қолди, зеро миллийлик деганда биз алми-соқдан қолган эв-молларинига тўшунмасдан, балки кечагина пайдо бўлган ва бутун туғилган усурларни ҳам назарда тутмоғимиз лозим. Муסיқали драма муסיқий-саҳнавий санъатнинг бошқа турлари билан қон-қардошлигини рад этмасдан, ўз мавзусини, ўз тилини, гоёни очишнинг муסיқий-вокал, рақс-пластик усулларини излади, ўзининг ички қонуналарини ишлаб чиқди. У фаол ҳаёт кечирди, янги-янги тақрирларни синаб кўрди, саҳна санъатининг у ёхуд бу жанрга мослашди, яратувчилик миссиясини бажарди. Синтез усурлари нисбати механизми чексиз равишда янги-янги муқобилларни юзага келтириб, янги гоёлар ва ишланмаларнинг туғилишига ижобий таъсир кўрсатди.

Муסיқали драма актёр олдида саҳнада инсон қиёфасини яратишдек биттаю битта талабни қўйди. Шу маънода сўз, мусиқа, қўшиқ, рақс, сценография, режиссура қаҳрамоннинг ҳиссий, маънавий, интеллектуал оламини тўлақонли ифодалашга хизмат қилади. Актёрлар ижросида миллий-ижрочилик анъаналари профессионал маҳорат ва бир қатор ижодий вазифалар билан чамбарчас боғлиан кетганли, бу концептуал алоқатга эга бўлган ўзбек муסיқали драмасидаги актёр санъатининг гоёвий-эстетик дастурини ташкил қилади.

Шундай қилиб, ўзбек муסיқали драмсининг ўзига хос хусусиятлари фақатгина унинг миллий образлиги эмас, балки унинг замонавий санъат билан ўзаро алоқаси, сафарбарлиги, ижодий вазифаларини амалга ошириш учун барча воситаларни аниқ ифодаланганлиги билан ҳам изоҳланади.

Ўзбек муסיқали драмасини «норматив эстетика» нуқтаи назаридан «махдуд» ҳодиса сифатида ёритар эканмиз, биз унинг жанр хусусиятларини жараён динамикасида ташқарида деб қайд қиламиш. Бироқ бу фикр жанр истиқболини тор қўюшқонга солиб қўймайди, балки изланишларга очиқлиги учун ҳам у ижодий қийматга эгадир. Ўзбек муסיқали драмаси изланишлар учун очиқ бўлса-да, унинг ички қонуниятлари бузилган жойда, бу жанр тараққийётдан тўхтади. Бу энди алоҳида мавзу сифатида ўрганилмоғи лозим.

ОТА ЁЌҚАН МАШЪАЛА

Инсон болаликдан шаклланади ва айнан шу давр бутун ҳаётининг пойдевори ҳисобланади. Болаликда ташланган уруғ давр ва воқеалар таъсирида ривожланиб боради. Бунда баъзи шохлар қўриб қолса, бошқалари туллаб-яшнади. Бу жараённинг қай тарзда кечишидан қатъи назар муҳими уруғнинг болаликда ташланганлиги. Марҳум дустимиз, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, мусаввир Козим Эминов устахонасида унинг руҳини ёд этиб утирарканмиз, ана шулар ҳақида ўйладик.

Устахонада ҳамма нарса мусаввир ҳаётигидай: деворларда этюдлар, китоб жавонларида унинг қўли теккан китоблар. Бурчакдаги мольберт олдигаги столчада гуддон тула қизилгулар, мольбертдаги чиройли ром ичидаги портретдан Козим Иброҳимович бизга қараб қўлиб турибди. Портрет муаллифи эса биз билан утирибди. Бу Козим Эминовнинг ўғли — еш расм Рустам Эминов. У бизнинг кўз унгимизда усиб-ўлғайди. Шубҳасиз, оиладаги муҳит боланинг мурғак қалбига катта таъсир кўрсатди. Отаси билан мустаҳкам алоқада бўлган бола беихтиёр ижодий жараённинг бошидан охиригача ғувоҳ бўлди. Унинг биринчи сабоғи шу бўлдики, санъатда осон йўл йўқ. Ижод — бу биринчи навбатда филокорона меҳнат. Отасининг ҳаёти ва ижоди бунинг эркин мисоли эди. Отасидек тажрибали устоз раҳбарлигида Чимен, Хумсон, Суқоқ каби сулим жойларда этюдлар устидаги ишлар тез орада ўз самараларини бера бошлади.

1973 йил Рустамнинг ҳаётида бурилиш юз берди. Шу йили Низомий номидаги Тошкент давлат Педагогика институтининг бадиий графика факультетини тугатган Рустам бутун ёз давомида отаси билан бирга тоғларда этюдлар ишлади. Ана шу этюдлардан баъзилари ленинградлик расм Л. Кабачекнинг эътиборини тортди. Бироқ Рустамнинг ўз тарихий ватани Қрим билан биринчи учрашуви бу йилнинг асосий воқеаси бўлди. Бунга отаси ердам берди.

Қўннинг икки ойда собиқ Иттифоқ республикаларидан расмолар йиғилиб турадиган Гүрүзфади К. А. Коровиннинг ижод уйи ижодий маҳорат сирларини эгаллашга янги бошчеч бўлди. Услублар ранг-баранглиги, А. Яр-Чарченко, Н. Глупченко, Н. Кормашов каби йирик арбоблар билан, Литва, Латвиядан келган усталар билан шахсан танишуш еш мусаввир дунёқарашининг бойишда катта рол ўйнади. Булар профессионал маҳоратининг ортшидаги омиллар бўлса, маънан бойишда отасининг ҳиссаси бекиёс эди. Айниқса, 16 ёшлигида халқ билан биргаликда она юртидан қувилган отасининг Ватан ҳақидаги ўй-фикрлари унга қаттиқ таъсир этди. Рустам ёшлигидан ота-онаси, қариндош-уруғлари, танишларнинг кечинмалари ғувоҳ бўлди. Худлас, Рустамнинг айтишича, у Қримдан бутунлай бошқа одам бўлиб қайтди.

Рустам қатнашган биринчи тадбир 1975 йили ўтган республика ёшлар курғазмаси бўлди. Унда мусаввирнинг «Иссиқ кун. Суқоқ» асари намойиш этилди. У таъсирининг ишонларини билан қўпиқлигининг эътиборини тортди. «Шарқ юлдузи» журналида илмининг нухаси босилди чикли.

Дастлабки ижодий муваффақиятлар. Шубҳасиз, биринчи навбатда, ўғлининг бу кичик ютуқларидан отаси қувонади. Уша даврда отанинг ҳам ютуқлари кам эмасди. Айниқса, 70-

йилларнинг биринчи ярми Қозим Эминов учун сермахсус бўлди. Бу вақтга келиб у Ўзбекистоннинг буюқ фарзандлари Ибн Сино, Форобий портретлари, Абдулла Қодирий портретининг икки нусхаси, халқ оқини Эргаш Жуманбулбул, Ҳамид Олимжон портретлари устидаги ишларини нихосига етказди. Худди шу йилларда Суқоқ ва Қримнинг сулим манзаралари акс этган асарлар дунёга келди ва у хизмат курсатган санъат арбоби унвонига сазовор бўлди. Педагогик фаолияти ҳам муносиб баҳолалиб, институт доираси бўлди. Ва бирдан... ижодий ва жисмоний жиҳатдан гуллаб-яшнаган бир даврда дахшатли улим Қозим Эминовни орамиздан олиб кетди.

Бу Рустам учун катта йўқотиш бўлди. Бир йил давомида отасиз ҳувиллаб қолган устaxonага хотиржам қадам боса олмади. Уни хотирлар уз гирдобига тортаверарди. Етим қолган ишлар орасидаги етим қолган утил... ишларини ҳам, яшашни ҳам хоҳламасди.

Бундай ҳолатнинг қанча давом этиши номаълум эди-ю, бироқ Рустам мураккаб ҳолатдан қутулишнинг ағона йўлини топди. Ижод! Ҳа, уни қутқариш мумкин бўлган ағона йўл шу эди. Шундан сўнг машаққатли ижодий жараён бошланди. Узининг ижодий «Мен»ини топувча йиллар утди. 1986 йилга келиб Рустам аллақачон 20 дан ортиқ республика, 2 та иттифок кўргазмаларида иштирок этганди. 1986 йили Ю. Гагарин парвозининг 25 йиллиги муносабати билан Москвада кўргазма ўтказилди. Рустам ҳайъат эътиборига «Еш рассом» ва «Янги планетанинг тугилиши» асарларини тақдим этди. Ҳайъат унинг «Еш рассом» ишини Москвага жўнатишнинг лозим тоғди. Ана шу кўргазмада каттаишнинг тўғайли у 1988 йили собиқ Иттифок Рассомлар уюшмасига қабул қилинди. «Қаҳрамон она», «Тоғ манзараси», «Сунги куз» каби асарлари Ўзбекистон Рассомлар уюшмаси ҳамда баъдий кўргазмалар ва панорамалар дирекцияси томонидан сотиб олинди. Биз айнан «Сунги куз» — Қозим Эминов портрети ҳусусида тўхталмоқчимиз. Иш аввало узининг ноодатий композицияси билан ҳайрон қолдиради, образнинг монументаллиги билан ҳайратга солади. Отасининг бой ички дунесини, ҳаётга ва одамларга муҳаббатини, улғайга чексиз меҳрини ифодалаш Рустамдан қуп вақт талаб қилди. Ерқин, бой рангларда ишланган портрет гўе ердаги ҳаёт ва бахт тимсолидек туюлади.

Рустам ижодининг навбатдаги босқичида қрим-татар халқининг тарихий муаммосига мурожаат этди. Бироқ у қутилмаган да муаммога — материал танқислигига ҳуд келади. Ҳаққоний материалларни қаердан олиш мумкин? Бахтига 80-йилларнинг охири, 90-йилларнинг бошида утмишнинг епиб турган туман тарқата бошлади. Қрим-татар халқи уз ватани — Қримга қайта бошлади. А. Озенбошли, Л. Климович, С. Гафаровнинг илгари эълон қилинмаган ишлари пайдо бўлди, шунингдек, эзувчи С. Нўтов билан шахсан танишув Рустамга катта ердан берди.

Биринчи бўлиб уни буюқ қрим-татар маърифатпарвари ва инсонпарвари Исмоил Гаспирали асир этди. Яхшилик ва оқилликни улуғлашув бу одам ҳаёнда биринчи бўлиб туркий тилди «Таржумон» газетасини чиқарди ва уни бутун мусулмон Шарқи бўйлаб тарқатди.

Рустам яратган композиция узига хос: «И. Гаспирали тасвири қайрилган, қирқилган шохли улкан дарахт фониди ишланган. Дарахт шу она замин бунёда келтирган халқ тимсолидир. Кечкурунги ҳолат чўқур ўйга толганликдан дарах беради. Қун ботар чоғидаги Богчасарой, енида эса қадимги шарқона мазор. Маърифатпарварнинг бошида кечкурунги осмон билан ўйғулашиб кеталиган ҳождишпи. Хуллас, портрет ўйлашга, мусаввир кечинмаларининг моҳиятига қириб боришга даъват этди. Бу асар Богчасарой шаҳридаги Хон сарой — музейининг доимий экспозицияси сифатида турди. Гаспирали портретидан сўнг мусаввир сталинча қатагон даврида йўқ қилиб юборилган бир қанча буюқ мутафаккирлар, олимлар, санъат арбоблари, катта эзувчи-шoirлар образларини яратди. Улар орасида туркшунос ва шoir Бакир Чўпонзода, тарихчи-этнограф ва эзувчи Осман Оқчопралли, машҳур публицист Асан Собир Айназов, аср бошбидиги буюқ шoir Усеин Шамил Токтарғози, эзувчи Шомил Алядин ва бошқаларни қуриш мумкин.

Рустамнинг ижодида унинг она халқига нисбатан ўтказилган дахшатли геноцид даври алоҳида урин тутди. «Боллар ва депортация», «Нима учун?», «Умид фақат худодан», «Ватансиз одамлар» триптихлари ана шундай асарлар сирасига қиради. Бу асарларни таърифлаб бўлмайди, уларни фақат қуриш керак.

Рустам ижодининг қўламини, фалсафий тафаккурининг чуқурлиги, образлардаги узига хос нозик миллий рух бизни очикдан-очик ҳайратга солди. Табиийки, бизда шундай савол тугилди: Ўзбекистонда тугилган, халқи бошига тушган қўрунликларни узида кечирмаган бу мусаввир қандай қилиб шунчалик аниқ ва ўткир композициялар ярата олди экан? Унинг ўзи бу саволга жуда қизиқ жавоб берди:

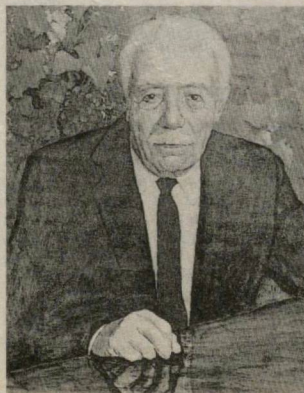
— Мен қўпинча галаги тушлар кураман, албатта, унда отам бўлади. У менга мавзуларни айтиб беради. Ижод жараёнида эса мен деярли отамнинг иштирокчини сезиб ишлашман, гўе менинг қўларимни у ҳаракатга келтиради.

1988 йилдан то шу кунга қадар Рустам Қозимович Эминов, худди отаси каби Низомий номидаги Тошкент давлат Педагогика институтини тасвирий санъат кафедрасида ўқитувчилик қилиб келмоқда. Биз унга катта ижодий муваффақиятлар тилаб, отаси еққан юксак санъат машъаласини шараф билан қўтариб боришини истаб қоламиз.

Абдулла БАЛИЧ,
Анвар ЛИВИБЕВ,
Зера ЧИЛЛЕЕВА.

Исмоил Гаспирали портрети.

Зевучи Шомил Алядин портрети.

Босиб олиш.

Файзи ХАЙДАР

«ОШИҚ ТОҲИР КАБИ ЗОРЛАНИБ...»

Файзи Хайдар — Ургут туманининг «Ургут садоси» газетаси муҳаррири. Туманнинг «Баҳрин» жамоа ҳужалигида туғилди. Тошкент педагогика олийгоҳини тугатди.

Оилали. Беш фарзанднинг отаси.

Шоир шеърларида Ургутнинг бетакрор сулим табиати, юрт ҳавоси, зилол булоқлар самимияти билан тараннум этилади.

Қуйида шоир шеърларидан намуналар ўқийсиз.

УРГУТ

Сулувлиқда ун тўрт қунлик
келиндяк,
Юз-қўзингда йўқдир зарра
губоринг.
Эл дардига ярағулик қўнчак,
Дастурхонга тўқилган ҳарна
боринг.
Жоним Ургут, қоним Ургут,
маконим,
Йироқларни қўзлаган зур
карвоним.

Ларзалари рақиб юрагин тиглар,
Тогларингда чопилганда улоқлар.
Ошиқ Тоҳир каби зорланиб
йиглар,
Муҳаббатин яширолмай булоқлар,
Жоним Ургут, қоним Ургут,
маконим,
Йироқларни қўзлаган зур
карвоним.
Келса меҳмон чинорларинг
олқишлар,
Қирларингда мангу ухлар
баҳорлар.
Богларингда ошиқ булбуллар
қишлар.
Жамолингни қуёш соғиниб зорлар.
Жоним Ургут, қоним Ургут,
маконим,
Йироқларни қўзлаган зур
карвоним.

Мармар ҳавонг минг бир дардни
даволар,
Чашмаларинг танга роҳатжондир.
Ҳар тонг сендан бошланадир
наволар,
Ким қўрмади сени-ранги сомандир.
Жоним Ургут, қоним Ургут,
маконим,
Йироқларни қўзлаган зур
карвоним.

Сенга бўлсин истиқдоло омонлик,
Менга бўлсин бор оғриқли
дардларинг.
Нурга тулгин, ҳеч қўрмагин
ёмонлик,
Қўзга суртиб яшай тупроқ
гирдларинг.

Жоним Ургут, қоним Ургут,
маконим,
Йироқларни қўзлаган зур
карвоним.

ҚУЛДОРТЕПА

(Ургут туманидаги Қулдортепа
ёдгорлиги тарихига бағишланади)

Ҳайл тулпориди учаман мағрур
Ва тарих қўксини титаман йироқ.
Қоронгу ўтмишининг қонли
қўксиди,
Хира нур сочади ожиз жинчироқ.
Давр аёзларин захрини тотиб.
Зулматда мунгайиб ўқир
минглаб қўл,
Айрилиқ дардида ҳайкалдай
қотиб.
Ёруғ юлдузларга қўзишади қўл.
Айш-ишрат уфқиди секин,
бепарво,
Қулдорлар бешигин тебратар ҳаёт.
Қукарган елкали нотавон қўллар,
Бошин дорга тикар антикиб,
ҳайҳот!
Нотавон мазлумлар алам қўйнида,
Бахтсиз тақдирларин сукишар
бедор,
Шоҳсупа устида чалқанча ётиб.
Шоҳона қасрлар истайди қулдор.
Қўқупар қасрлар тиклашди
қўллар,
Оқ мармар тошлардан қўйинди
ҳайкал.
Қасрга чиройда бўлсин деб танҳо
Юрак қони билан беришди сайқал.
Асрлар юқидан титради замин,
Юксак миноралар бўлдилар
барбод,
Э воҳ, ҳамашатли қулдорлар
қасри,
Қўллар қабри бўлиб қолди умрбод!
Фироқ ботқоғига ботган аждодим,
Юрагинг тубида гушурди армон,
Лек мангу мардона ташладинг
одинм,
Тасавно сенга, эй ҳазрати инсон!..
Сохта фармонларнинг сирин
этиб фош,

Жасур маздакчилар қўтарди
туғен.
Ажал қўзғунлари этдилар парвоз,
Оқ, бадбўй қон ҳиди анқиди
ҳар ён.
Тарихнинг дарз еган қўзғунларидан
Кураман, Қўбоднинг безовта
аксин.
Энтикиб овозлик машғалларига,
Оташин юракдан ўқийман таҳсин...
Бахтиёр ҳайқирган чавандоз
наслим,
Табаррук тепада чопмангиз улоқ,
Ул қўллар руҳига этайлик таъзим,
Ул қўллар қабрига тутингиз
қулоқ.
Муқаддас бу тепа бағрида, ҳайҳот,
Унсиз йинглаб ётар миллион
Маздак.
Улар шум замоннинг хор
бандалари,
Оқ, энди руҳлари қўвнасин андак...
Ётар ҳазин ҳайлларга қўл бўлмоқ,
Ётар ўзини шунча тутмоқлик лоҳас.
Файзи, нур қўйнида ҳайқириб узоқ,
Тарих туйнугидан муралама, бас!
Давримиз юксалар, улғаяр асрим,
Нечун сенга керак соврилган
қўллар.
Юргил, чорламоқда қўйинга
мағрур.
Истиқдол қасрига солинган
йўллар.

ҲАЙКАЛ

Тинмайин тош йўниб бир ҳайкал-
тарош,
Улкан бир бог узра қўймоқда
ҳайкал.
Қошларин бўлсин дея қаламқош.
Ҳар хил бўёқлардан берарди
сайқал.
Узоқ чуққиларга тикиб қўзини.
Ҳайкал олға босиб турар бир
қадам.
Қаранг, қандай ухшатибди юзини,
Гўё тугилгандай бўлди бир одам...
Устага офарин айтиб одамлар,
Қуёшга таққослар унинг ақлини.
Қош-қўзини яратган шу буюк уста,
Ясай олармикан инсон қалбини?!

XV-XVI АСРЛАРДА САМАРҚАНДА МУСИҚИЙ МУҲИТ

МУСТАҚИЛ УЗБЕК давлати пайдо бўлганига энди беш йил тўлмоқда. Мустақил ривожланишини янада мустаҳкамлаш мамлакатимизда яшайётган ҳар бир инсоннинг шарафли ва муқаддас вазифасидир. Эришяётган ютуқларимиз кам эмас, лекин улкан ишларни амалга ошириш ҳали олдинда. Ўзбекистони мизнинг ўтмишини, жумладан, маданиятимиз тарихини ҳаққоний ўрганиб, уни кенг халқ оmmasига етказиш, маданий меросимиз салмоғини янада кенгайтириш ана шу улкан ишларнинг таркибий қисмидир.

Ўртбосимиз И. Каримовнинг: «Бугун янги ўзбек давлатини барпо этар эканмиз, биз тарихдан, аждодлар меросидан, санъатидан баҳраманд бўлишимиз табиийдир», — деган фикрлари алоҳида аҳамиятга моликдир.

Шунга биноан, ушбу мақолада XV-XVI асрларда Самарқанд ва унинг атрофларида яшаб, ижод этган ва ўтмиш маданиятимиз, ҳусусан, муסיқа, қўшиқчилик ҳазинасига узининг самарали улуғлигини қўшган санъаткорлар тўғрисида хикоя қилмоқчимиз.

Мовароуннаҳр тупроғида Темурийлар сулоласининг вужудга келиши бу улка тарихида тўб бурилишни юзга келтирди. Айниқса, фан, маданият мислсиз юксалишга эришди. Темурийлар салтанатининг маркази бўлиб Самарқанд узининг донг таратган ижодкорлари, жумладан, санъаткорлари билан шухрат қозонди.

Айниқса, Дарвеш Аҳмад Қонуний, Хужа Абдуқодир Мароғий, Султон Мухаммад Улий Самарқандий, Хожажий Самарқандий, Араб Навоий Қубзий, Табиб Мавлоно Хасан Самарқандий, Хужа Мухаммад Ибн Абулҳасан Самарқандий, Султон Аҳмадий, Мавлоно Ризо Самарқандий, Мавлоно Боқи Жаррох, Амир Али Акбар Самарқандий, Хужайи Жаъфарий Самарқандий Қонуний каби моҳир созанда ва хонандалар номи энди машҳур эди.

XV асрда Самарқандда туғилиб, қонун созини қилишни мукамал эталлаган Дарвеш Аҳмад Қонуний ўз маҳорати билан ажралиб турган. Мазкур созин жон-дили билан севганлиги учун ҳам у узига Қонуний тахаллусини танлаган. Уша даврининг машҳур дин пепвоси Хужа Убайдулла Аҳрор хатто бу созанда учун ўз хонақоҳидан жой ажратиб берган, вақти-вақти билан у чалган

куйларни севиб тинглаган. Хужа Аҳрор муסיқа ва қўшиқ тинглашга ниҳоятда иштиёқманд бўлиб, унинг мажлисларида Самарқанднинг энг етук ҳофизлари мунтазам қатнашганлар. Одатга кура, санъаткорлар мазкур йигитларга Жалолиддин Румий ҳамда Қосим Ибн Анвар газалларини куйга солиб айтишган.

Самарқандлик моҳир созандалардан яна бири Султон Аҳмад девона бўлиб, най қилишда мислсиз бўлган. Хатто одамлар, у соз чалганда уликларга жон киради, деб таърифлаганлар.

Манбаларда айтилишича, Хужа Аҳрор кечқурунлари Султон Аҳмад девонани ўз хузурига тақлиф этиб, унинг санъатидан баҳраманд бўлиб, сунига созандага олтин танга ҳаля этар экан.

Султон Аҳмад ҳар 3-4 ойда бир марта қаттиқ телба бўлиб, маълум вақтдан сунг яна узига келиб, жозибали куйлар чалган, улуг санъаткор ҳам ўз навабатида Хужа Аҳрорга анча урганиб қолган экан. Шунинг учун 1490 йилда Хужа Аҳрор вафот этгандан сунг, моҳир созанда Султон Аҳмад девона ақлдан озиб, оламдан утган.

Самарқандлик яна бир етук санъаткор Мавлоно Боқи Жаррохдир. XVI асрда Самарқанд хони Саидхон даврида, унинг ижоди, айниқса, гуллаб-яшнаган. Мавлоно Боқи Жаррох машҳур хонанда, созанда ҳамда муסיқа назариятчиларидан бири Нажмиддин Кавкабий Бухорийнинг қобилиятли шоғирди бўлиб, бошқа тенгқур ҳофизлардан овозининг дардлиги, ширалилиги ва таъсирчанлиги билан ажралиб турган. Айни вақтда Султон Саидхон ҳам Боқи Жаррох санъатида алоҳида меҳр билан қараган, унинг ижод қилиши учун имкониятлар яратиб берган. Гап шундаки, Султон Саидхон шеърят ва санъат шинавандаси бўлиб, баъзан ўзи ҳам газал ёзиб турган.

Қулларнинг бирида Султон Саидхон бир газал ёзиб, уни Мавлоно Боқига берди. У киши қисқа вақт орасида бу газалга «Рост» мақоми йўлидаги «Даври Шоҳий» услубида куй басталайди. Асар муваффақиятли чиқиб, бир неча ўн йиллар эл орасида куйланиб юрилади. Шунингдек, Мавлоно Боқи Жаррох «Се-гоҳ» мақоми йўлидаги «Зарб ул-фатҳ» усулининг ҳам муаллифидир. У санъаткорликдан ташқари тажрибали жаррох ҳамда синиқчи бўлиб, бу соҳада ном чиқарган эди.

XVI асрда яшаб утган созанда ва

бастакор Амир Али Акбар Самарқандий, Дарвеш Алининг Ёзишча, нуфузли оилада ўсиб, вояга етган. Отаси суфийларнинг шайхи бўлиб, қўшиқчиларнинг ҳурматини қозонган. Унинг вафотидан сунг ўгли Амир Али Акбар отасининг лавозимида қолади ва, айни вақтда, муסיқа билан ҳам шугулланади. У «Илми ахлоқ», «Илми одоб» каби рисоаларнинг муаллифи, шунингдек, қўшина нақш ва савтлар ундан мерос қолган. Амир Али Акбар Самарқандий ўз даврининг моҳир санъаткорларига мураббийлик ҳам қилган.

Масалан, Мавлоно Дарвеш (Бузгала), Мир Хокий, Мавлоно Пирмухаммад Кулол, Устод Тулак Найий, Абдусаттор Қонуний, Устод Араб Наво Қобузий, Махзумзода Катибий, Махзумзода Хоразмийлар у кишининг етук шоғирдлари бўлган.

XIV-XV асрларда яшаган яна бир машҳур санъаткор Абдулқодир Ибн Ғоиб ал-Ҳофиз ал-Мароғийдир. Бу ҳурматли зот Амир Темур саройида хизмат қилган бўлиб, у моҳир созанда, етук шоир, муסיқа назариясига бағишлаган бир нечта йирик рисоалар муаллифи, шунингдек, айрим муסיқа созларини тақомиллаштирган ижодкордир.

Амир Темур вафотидан сунг қўшина ижодкорларнинг ҳомиysi ва суянчиги бўлиб Шоҳруҳ мирзо Мароғийни сарой хизматига олади. Абдулқодир Мароғий «Куйлар хазинаси», «Куй йўналишлари», «Тароналар тўплами», «Куйлар ҳақида китоб» асарларини яратган. Ал-Мароғий бу рисоаларда Мовароуннаҳр халқларининг ўша даврлардаги муסיқий ижодидан намуналар берган, муסיқа ижодкорларига тавсиялар, мақомлар йўналишлари ҳақида қimmatли фикрлар баён этган. Унинг бу асарлари Мовароуннаҳр ва Хуросон маданияти ривожига қўшилган улкан ҳисса бўлиб, маданий муносабатларни мустаҳкамлашда узига хос урин тулди. Мароғий Ўзарбайжон, Самарқанд, Хирот, Бағдод, Хужанд ва бошқа шаҳарларда бўлиб, араблар, Ироқ турклари, Кичик Осиё, уйғур, мугул, форс-тожик муסיқа санъати хусусиятларини ўрганиб чиқди ва улар орасидаги ўхшашлик ҳамда яқинлик белгиларини кўрсатиб берди.

Абдулқодир Мароғий қўшиқ ва соз ижроси масалаларини, муסיқа асарлари ҳамда усуллар яратиш, ижод этиш қоидаларини талқиз этаркан, уни фан сифатида назарий ва амалий жиҳатдан умумлаш-

тириб, 24 та шубъа — Шашмақомнинг наср бўлимидаги йирик ашула йулларини яратди. Унинг изланишлари натижалари ва ютуқлари кейинги авлодлар мусиқа илмининг ажралмас қисмига айланди.

Абдурахмон Жомий, Мухаммад Лазикий, Маҳмуд Чалабий, Зайнулобиддин Хусайний, Нажмидин Кавкабий, Абдумумин Сафиуддин ва бошқа кўшгина ижодкорлар Мароғий асарларидан илҳомланганлар, унинг ишини ўли Нуриддин Абдурахмон ва невараси Абдуазиз Мароғийлар давом эттирдилар.

XV асрда Самарқанд мусиқаси маданиятининг йирик вакиллари-дан яна бири Хужайи Жаъфарий Самарқандий Қонунийдир. Икки соҳа соҳиби бўлган Хужайи Жаъфарий ҳам хаттот, ҳам созанда сифатида машҳур бўлган. Шунингдек, у умуминсоний ва диний илмларда ҳам зукко эди. Уткир билими ва эҳқиқ билан бошқалардан ажралиб турган. Уша вақтларда Шарқда кенг ёйилган етти хил ёзувда бемалол ижод қила олган. Қонун созида чалган куйлари ниҳоятда дардли ва ширали бўлиб, инсон руҳига ижобий таъсир қилган.

Темурий ҳукмдорлардан Абу Сайид Мирзо Хужайи Жаъфарий санъатига алоҳида ҳурмат билан қараган, унинг ижод қилиши учун қўлай шарт-шароитлар яратиб берган. Хужайи Жаъфарий 1455 йили Самарқандда вафот этган. У шаҳар жанубидаги ҳозирги Абду Дарун қабристонига дафн этилган.

Самарқанд маданиятининг XV

асрдаги ривожига ҳақида гап кетар экан, Темури саройида бир қанча санъат намояндалари мунгазам хизматда бўлганлигини таъкидлаш керак.

Бизга маълумки, Темури қайси давлатни забт этиб, узига буйсундирмасин, ҳар сафар узи билан уша ерлик хўнарамандлар, ижодкорлар, жумладан, санъаткорларни ҳам Самарқандга олиб келган. Созанда ва хонанда Кутб ал-Моусилийнинг қайси давлатдан олиб келингани манбаларда аниқ айтилмаган, лекин у Самарқанд маданияти тарихида алоҳида урин тутган ижодкорлардан биридир. Кутб ал-Моусилий, айниқса, най чалишда беқиёс бўлиб, мусиқа илмида устоз даражасида эди. Айтишларича, Кутб ал-Моусилий олдий ва мураккаб, ясама ва асосий куйларнинг барча нагмаларини ўз созида чала олган. Шунингдек, унинг мақомларга бағишланган асарлари бўлиб, бу борала у устоз Абдулқодир Мароғий билан баҳслашиб турган.

Биз кураётган даврда Самарқанд санъатида истеъмолда бўлган созлар, асосан, уд, қонун, чанг, гижак, танбур, дугтор, рубоб, най, қубиз, руд, балабон, сурнай, карнай, ногора, доира бўлиб, буларнинг барчасидан созанда ва хонандалар мунтазам ҳамда кенг фойдаланишган.

Ҳожиакбар ҲАМИДОВ,
Тошкент Давлат иқтисодий
университети
тарих кафедраси докторанти.

ШВЕЙЦАРИЯДАГИ БРУН-НЕН наشريетида илгари Туркистонда яшаган Ҳерман Янтсеннинг «Хавф-хатарли Туркистонда: Муслимонлар орасидаги ҳаёт» номили китоби чоп этилган (1988 йилда). Асар муаллифи 1880 йилдан 1923 йилгача Туркистонда яшаб, бизнинг тарихимиз учун аниқлиқ бўлган жуда кўп воқеа-ҳодисаларни бошдан кечирган. Ушбу асарни Тошкент давлат дорилфунунида олмон тилидан дарс берувчи, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Таржима маркази маслаҳатчиси Одижон Сафаров излаб топиб, ўзбек тилига утирган.

Асар муаллифи Ҳерман Янтсен 1866 йилда Россиядаги олмонлар қишлоғида туғилиб, маннонийлар (масихий-христиен динидаги протестантлар маҳзаби) тудасининг қарвони билан машаққатли йўллари босиб, Урта Осиёга келади. Маннонийлар Россия армиясида ҳарбий хизматдан бош тортиб, кўп овора-

ХОНСОЙДА, Русиядаги Самар губернеторлигида жойлашган қишлоқда, бизнинг уйимиз қад кутариб турарди. У ерда мен 1866 йилнинг 28 майида туғилиб, 14 ёшимгача яшаганман.

Отам Ҳерман Янтсен, онам эса Корнелия Янтсен, қизлигидаги исм-шарифи Хорн бўлган. Биз оилада олти фарзанд — икки қиз, тўрт ўғил эдик. Мен опам Мариядан уч ёш кичикман. Укаларимдан кейин, кенжатоғи синглимиз Корнелия туғилган. Онамни жудаёам яхши қўлардим. Уни ҳеч қачон жаҳлдор ҳолда учратмаганман. Икки хизматкор қиз ёрдамида у уй-рўзгор ишларини ҳаммаша кўнгилдагидек бажарарди. Мулоийм овози билан қўпинча бизларга ёқимли қўшиқлар айтиб берарди. Қаттиққўл отамиз биздек шўх болаларини эплай олмаганида, онамиз ўз меҳрибонлиги туфайли, қалбимизга йўл топа оларди.

Хужалик томондан аҳволимиз жуда яхши эди. 180 гектарча ер отамга қарашли бўлиб, у вақтларда катта-катта хусусий ерларда деҳқончилик қилинади. Шахсий теғирмонимиз ҳам бор эди. Пруссиялик (Олмонининг бурунги номи) моҳир теғирмончи уни бошқариб турарди. Унга отам қишлоғимиздан уй қурдириб берганди. Мустақил равишда хужалик юритиш учун, унинг ўзи ҳам бир гектарча ер олганди.

Бой деҳқонлар бўлганлигимиз учун, дон сақланадиган омбордан ташқари ҳамма иморатларимиз пишиқ гиштдан қурилганди. Уйимиз ортидаги катта боғимиз Торлик дарчасигача қўзиладиган табиий ўрмонга қўшилиб кетганди.

ХИВА ХОНИНИНГ ОЛМОНИЯЛИК ТАРЖИМОНИ

гарчиликлардан сунг Туркистон генерал-губернатори барон фон-Кауфманнинг таклифи билан шу ёққа кучишга қарор қилгандилар.

Мусулмон халқлари орасида яшаб ўзбек, қozoқ ва бошқа туркий тилларни урганиб олган олмон йигит Ҳерманни Хива хони саройига таржимонликка ишга олишди. Кейинчалик у Курьони қаримини ва бошқа илмларини кунт билан ургана бошлайди.

Диндор оилада тарбия олган Ҳерман Янтсен маҳаллий халқ орасида юриб, турли миллат вакиллари масиҳий ва мусулмон динига тарғиб қилиш — миссионерлик, яъни доъийлик билан шуғулланади. Бироқ, 1917 йил-

даги Октябрь тунтариши туфайли унинг ушбу хизмати тақиқлаб қуйилади.

Уз одамлари, яъни маннонийлар унга жудаюм ишонардилар. Улар уни янги совет ҳукуматига делегат ҳамда округ комиссарининг уринбосари этиб сайлайдилар. У қонли туқнашувларни бошидан кечирази ва айрим ҳолларда уларнинг олдини олиб қолишга муяссар бўлади. Ҳатто инқилобдан кейин уч марта улимга ҳукм қилинган бўлса-да, омади юришганидан, ҳар гал қутулиб қолади.

Янги қурилган совет тузуми халқ бошига оғир кунларни келтираётганини Ҳерман Янтсенда

норозилик кайфиятларини уйғотади. Шунинг учун Давлат сиёсий бошқармаси томонидан таъйиқ остига олинган Янтсен, ниҳоят, 1923 йилда фарзандлари ва қавму қариндошларини Туркистонда қолдириб, хотини билан биргаликда Олмонияга қочиб кетишга мажбур бўлади.

Ҳерман Янтсеннинг ушбу асари улқамиз тарихининг бетакрор қирраларини очиб беришда унинг катта ҳиссасини қушиши мумкин.

Раҳимжон ҚОДИРОВ,
тарих фанлари номзоди,
Тошкент Давлат Шарқшунослик
институту.

Ҳерман ЯНТСЕН

І БОБ

ХАВФ-ХАТАРЛИ ТУРКИСТОНДА

Хонсой қишлоғи қишнинг қор-буронларидан ҳимояланган водийда жойлашган. Ҳовлимида уч хизматкор, пензалик руслар ишларди. Отам уларни, асосан, биз учун, яъни рус тилини мукамал урганишимизни кўзда тутиб, ишга олгандилар. Бу, албатта, отам учун ҳам, биз, болалар учун ҳам жуда фойдали эди. Биз рус тилини тез орада урганиб олдик, чунки болалар чет тилларини катта-

ларга қараганда анча осонроқ ўзлаштирадилар-да?!

Ушанда отам маннонийлар (христиан динидаги протестантлар тоифасига мансуб кишилар гуруҳи) яшайдиган, унча қишлоқдан ташкил топган бўлисимиз раисининг уринбосари эди. Шунинг учун у кўп вақтини Хонсойдан икки қақирим наридаги колония идорасида ўтказарди.

Олти ёшлигимданоқ мактабга

қатнай бошладим. Ўқитувчимиз Зорман Барч деган киши эди. Ўн бирдан ун тўрт ёшимгача мен Кеппенталдаги округ мактабига ўқидим. Кейин ҳаммамизнинг ҳаёти-мизда катта ўзгариш содир бўлди.

Бир вақтлар маннонийлар Пруссиядан кўчиб келиш учун рус ҳукумати томонидан таклиф қилинганда, уларга тулқин диний эркинлик ва ҳарбий хизматдан озод

Ҳерман ЯНТСЕН (чапдан биринчи).

ХОНСОЙДАН ҚОПЛОНБЕККА

этиллишлари ҳақида ҳуқуқлар берилганди. Шундан кейин бир неча йил мобайнида бу аҳдга амал қилинди. Бироқ қутилмаганда ҳуқумат томонидан Русиядаги ҳамма эркакларни, шунингдек, манонийларни ҳам ҳарбий хизматга ундовчи янги қонун чиқарилди. Бу қонун 1874 йилда эълон қилинган бўлса-да, 1880 йилда кучга кирди.

Мана шу олти йил ичида Русиядаги ҳамма манонийлар Петербургга делегациялар юбориб, ҳуқуматнинг юқори органларидан манонийларни ҳарбий хизматдан озод этишларини талаб қилдилар. Отам ҳам икки марта Петербургга бориб келди. Игтилишларининг ҳаммаси ҳам самарасиз бўлди. Фақатгина урмончилик хизматини ўташга кунган манонийларгина ҳарбий хизматдан озод этиладиган бўлдилар, холос.

Купчилик манонийлар бу шартга қўнишди. Лекин баъзилар урмон хизматига ёлланнинг ҳам мақсадга мувофиқ эмаслиги ҳақида, яъни бу билан улар яна бир рус кишинининг бошқаларни қириш учун қўлга қўрол олишига йўл очиб бераётганликлари ҳақида гапирардилар. Шундай қилиб, улар бевосита қўлга айланиб қолаётгандилар. Оқругимиздаги бошқа кишилар қатори отам ва қариндошларимизнинг купчилиги ҳам шу фикрда эдилар. Бироқ нима қилмоқ керак?

Мана шундай қийин вазиятда отам яна бир марта манонийларнинг вакили сифатида Петербургга боради ва Туркистоннинг уша пайтдаги губернатори булган барон фон-Кауфман билан танишади. Жаноб фон-Кауфман манонийларни ташвишга солаётган воқеалардан хабардор бўлганидан кейин, уларга Туркистонга қучишни таклиф қилади. Бу ерда у колонистларни (зага улкага қучиб келиб яшовчилар) йигирма беш йиллик муддатга ҳарбий хизматдан ва ҳар қандай солиқлардан озод этган ҳолда жойлаштириш ҳуқуқига эга экан. Петербургга бориб келганлар бу таклифни жамоадагиларга етказишди ва бу ҳақда батафсил маслаҳатлашиб олинганидан кейин, таклиф қабул қилинди. Ушанда 1879 йил эди.

Келаси йили қишда отам мол-ҳоли билан қўшиб, бутун еримизни сотиб юборди. Отам биринчилар қаторида шу ишга қўллангани учун, бошқаларга нисбатан юқори нархда сотишга муяссар бўлди. Унинг намунасига кейинчалик амал қилганлар эса анча зиён кўришди.

1880 йилда биз учун жуда азиз ва жонжон бўлиб қолган маконимизни ташлаб кетишга мажбур бўлдик. Ун оила жойлашган ун саккиз аравадан иборат колоннаимиз Хонсой қаршисидаги тепаликка етганидан кейин, атроф жим-жит бўлиб қолди. Ҳаммамиз аравалардан тушиб, сунги марта водийга назар ташладик! Ушанда жуда кўп куз ёшлар тўкилганди.

Айрим қариндош ва дўстларимиз ҳам бизни кузатиб қўйиш мақсадида шу ергача ўз араваларида келгандилар. Хуссенбах қишлоғида тунаганимиздан кейин, улар биз билан хайрлашиб, орқага қайтишди. Энг охирида Эп тоға қайтиб кетди. Икки йилдан кейингина, у ўз оиласи билан бизга етиб олди.

Тўрт арава билан етгитта от бизнинг оилага қарашли эди. Оилавий аравамиз олдинги қаторда борарди. Унг катта бўлганиги учун ҳам утча отга уланганди. Орқа томонида эшиги булган ўша аравининг аравакаши мен эдим. Иккинчи аравани Якоб Тевеснинг угли Якоб бошқараётганди. У биз билан бирга кетмаганида кузда ҳарбий хизматга қақирилган бўларди. Унинг ота-онаси биздан кейинги гуруҳ билан етиб келиб, кузда бизга қучилиб олдилар. Қолган иккита аравамизни эса акаларим Герхард ва Бернхард бошқараётгандилар.

Биз Новоузенск (Янги заан) орқали Урол дарёсигача келиб, Илек номили казаклар (чекка улкаларга қучиб бориб ўрнашган деҳқонларнинг ҳарбийлашган жамоа аъзолари) шахридаги эгри ёғоч куприк орқали нариги соҳилга ўтдик. Кейин Овруло Русиясининг чегара шаҳри Оренбургга қараб йўл олдик. Оренбург жуда катта ва гузал шаҳар.

Бу ерга етиб келгунимизгача биз аҳолиси сиёрак ва зич булган қўпгина ерлардан, шунингдек, Урол шаҳри каби хушманзара жойлардан ўтгандик. Ўшбу казак шахридаги кишилар бизга нисбатан жудаям дустона муносабатда бўлишди. Улардан хашак, сули, сут ва нон каби нарсаларни сотиб олардик.

Бу казаклар эски этникодчилар, русча «староверцы» деб аталардилар ва доим махсус кийимда юрардилар. Мана шундай жойларда тунаб қолгудай бўлсак, купинча атам-бургомистр келиб бизлардан ким эканлигимиз ҳақида қаерга кетаётганимиз ҳақида кўп гапларни сўраб, билиб оларди. Баъзи рус тилида яхши гапирадиганлар син-

гари отам ҳам бизнинг волгаллик олмонлар эканлигимизни ва ўз этникодимизга содиқ қолишимизни учун Туркистонга кетаётганлигимизни айттардилар. Кўп ҳолларда улар бизга қўйидагича жавоб қилардилар: «Сиз муқаддас кишиларсиз, чунки ўз этникодингизни сақлаб қолиш учун шунча азоб-қубатларни бошингиздан кечиряпсизлар».

Отам гуруҳимизнинг раҳбари бўлганлиги учун ҳам оилавий аравамиз доим олдинда борарди. Биз бирор жойга келиб тўхтайдиган бўлсак, мен аравани йўлдан буриб, ҳалқасимон шаклда юргизишим керак эди. Ҳалқа ёпилгунча, ҳамма аравалар кетма-кет жойлаштирилди. Натижада уртаси очик булган аравалар қалъаси пайдо бўларди.

Аравамизда катта қўнғирогимиз ҳам бор эди. Эрталаб уйқудан туришда, отларга сув бериш ёки нонуштадан кейин, жўнаб кетиш пайтида отамнинг бўйругига биноан, мен бу қўнғирокни чалишим керак эди. Эрталабки ва кечки ибодатдан олдин ҳам қўнғирок жаранглари. Шундан кейин, ҳамма кишилар аравалар қалъасидаги очик ерга тулланишарди. Яқшанба куни юрилмасди, чунки тушдан олдин ва тушдан кейин ҳам ибодат қилардик. Орамида иккита вазъон — Вилхелм Пеннер ва Ёнас Квириг бор эдилар.

Оренбургда бир неча кун дам олдик. Отларимизнинг оёқларига тақалар қокдик, араваларни тутадик ва янаги сафарга зарур булган нарсаларимизни сотиб олганимиздан кейин, жануб томонга қараб юра бошладик. Бу йўлда қишлоқ ва шаҳарлар жуда кам эди.

Оренбург буюк алоқа йўли утадиган жой бўлганлиги учун ҳам у ерда Туркистон ва Ўзоқ Шарқдан жуда кўп моллар олиб келаётган узлуқсиз туя қарвонларини учратиш мумкин эди. Сибирдан мўйналар моллар ва бақувват отларнинг катта-катта уюрлари келтирилди. Совуқ уриб кетмаслиги учун уларнинг усти қалингина қилиб ўраб қўйилган бўларди. Йил бўйи бу ерда турли хил миллат ва элат вакиллари учратиш мумкин эди. Темир йўл вагонлари гарбдан турли-туман Овруло молларини келтирардилар. Ушанда Туркисб йўли йўқ эди. Темир йўлнинг охири эса Оренбургда тугарди. Бу ерда кишилар шундай хилма-хил тилларда гапларлардиларки, улардан қўларнинг ҳатто қайси тил эканлигини ҳам билиб бўлмасди.

Оренбургликлар ва Урол казаклари ўзларининг жасурликлари билан рус мамлакатига доғ таратган эдилар. Ута диний эканликлари туфайли, уларнинг оғизларидан ёмон сўзлар ҳам чиқмасди. Ўшққа

этиқодга мансуб кишилар билан улар ҳеч қачон қўл бериб саломлашмасди. Меҳмонлар учун эса уларнинг алоҳида самовар, стакан, ликобча каби идишлари бўларди. Ушбу нарсалардан улар узалари асло фойдаланмасдилар, аксинча, ҳеч бир бегона киши уларнинг шахсий идишларига тегиниши ҳам мумкин эмас эди. Шундай бўлса-да, улар бизга нисбатан дустона муносабатда бўлишлари билан бирга, қўлларидан келган ёрдамларини аямасдилар. Уларда ун еттига тулган ҳар бир йигит ҳарбий хизматни ўзи яшаб турган ерда уташи мумкин экан.

Урол нафақат Оврупо билан Осиё, балки гарбий ва шарқий Русия уртасидаги чегара ҳисобланарди. Шарқда назорат қилиб, қуриқлаб турилиши лозим бўлган қўлаб қозоқ қабиалари ҳаёт кечирардилар. Қуриқчилик вазифини казаклар бажарардилар. Деярли уларнинг ҳаммаси ҳам отлик ва ҳарбий кийимда эдилар. Уларнинг хотинлари, асосан, дала ишлари билан шугулланардилар.

Карвонимиз ҳеч қандай фалокатсиз жануб томон ҳаракат қиларди. Биз анча йўл юриб, Илецкая Защитига етиб келдик. У ерда жуда катта, очик хрустал туз кони жойлашган экан. Бу ёққа келаётганимизда қизғиш тузни Оренбургда олиб кетаётган узун-узун арава карвонларини кўрган эдик. Биз кетаётган асосий алоқа йўлидан туя карвонлари уалуксиз утиб турарди.

Яна бир оз йўл юриб, Турғай чўлига етиб келдик. Бу ерда қишлоқлар жуда оз бўлса-да, кенг чўлда молларини боқиб юрган қозоқларнинг овуллари тез-тез кўзга ташланиб турарди. Улар қўй-қўзилар, от ва туяларнинг катта-катта подаларига эга эдилар. Бу ерда хашақ сотиб олишнинг иложи йўқ эди, шунинг учун отларимизни утлатишимизга тўғри келарди.

Биз узоқ вақт давомида жудаям мазади сувга эга бўлган Илек дарёсига бўйлаб юрдик. Дам олиш учун бирор ерда тухтагудек бўлсак, чодирларда яшовчи қизақувчан кишилар томонидан ураб олинардик. Бироқ уларнинг тилини тушунамасдик. Ҳаётини билар ва унинг хотини бир оз татарча гапира олганликлари тўғрисида, баъзи нарсаларни харид қилишимизда таржимонлик қилиб турардилар, чунки озиқ-овқатларимиз кун сайин камайиб бораётганди. Қўйлар қиммат эмас эди. Гўшти куйруқ ёғида қовуриб олардик. Ёзининг жазираси иссиқлигида қуйруқ ёғ ичида қовурилган гўшт яхши сақланарди.

Бир кун рус қалъаси Актюбинска (Оқтубага) етиб келиб, у ерлик казаклар ва пиёда аскарлар-

дан отларимиз учун сули, узимиз учун нон сотиб олдик. Қорабўтоқ қалъасида ҳам худди шундай қилдик. Сув ва ёнилги топиш анча қийин бўлди.

Ниҳоят, биз беповён чўл яқинидаги сунгит қалъага етиб келдик. Лекин бу шаҳарнинг ташқи томини бир донга ҳам навиқлол ўсмайдиган 400 қақирим кенгликдаги чўл эгаллаб ётарди. Олис йўлни назарда тутиб, отларимиз учун жуда кўп хашақ олиб кетишимиз зарур бўлиб қолди. Ҳамма нарсаларимиз арваларимизга сигмай қолганлиги учун хашақ ортиб кетишга алоҳида бир туя карвонини ижарага олдик. Ниҳоят, Казалинскка ҳамма нарсаларимиз етиб қолса керак, деб ишонч ҳосил қилдик.

Тайёргарлигимиз тулиқ бир ҳафта давом этди. Оренбургдан жануб томонга тахминан 600 қақирим узоқлашиб кетгандик. Кун сайин иссиқ баландлашганди. Айниқса, отларимиз сув танқислигидан анча қийналиб қолишди. Йўлда кўп болалар қўрбон бўлишди.

Ниҳоят, биз 22 қақирим кенгликдаги машаққатли йўлни босиб утдик. Қўмнинг қалинлиги туфайли, арваларимизни икки ёки учта отга улаб жидирлишимизга тўғри келди. Кейин отлар билан яна орқага қайтиб, қолган арваларни ҳам тортиб келардик. Мана шу аҳволда биз неча марта олдинга ва орқага юриб, овора бўлдик. Бироқ ушанда олдинга ийтилиб, жуда кўп азоб-уқубатларга учраган эдик. Ниҳоят, мана шу даҳшатли масофани босиб утиб, Орол денгизига етиб келдик.

Бу ерга келаётганимиздаёқ, отларимиз яқин орада сув бор эканлигини сезишди. Салқин ҳаво уларнинг димоғларига урилди. Одамлар ҳам, ҳайвонлар ҳам чуқур нафас ола бошладилар. Денгиз яқинида қамишзорларга дуч келдик. Отларимиз ҳаётда бундан яхши емиш кўрмагандай, уларга ташлан-нишди. Бу орада ҳар бир оила ўзи учун бир метр чуқурликдаги қудуқча қазиб, тоза сувга эга бўлишди. Бу сувдан ўзимиз учун, отларимиз ва бошқа эҳтиёжларимиз учун фойдаланадиган бўлдик.

Бу ерда бир кун дам олдик-да, яна йўлга тушдик. Кўп утмай, биз учун Туркистондаги биринчи ўзбектурк «сарт» шаҳри ва қалъаси бўлган Сирдарё ёқасидаги Казалинскка етиб келдик. Дарё шу ерда Орол денгизига қуйиларкан. Шаҳар ширин-шакар узум ва мевали боғлар билан уралганди. Бу ерда катта-катта, мазади қовун-тарвулар бор эди. Барча озиқ-овқатлар жуда арзон эди. Холам бола кўрганлиги ва орамида касаллар боллиги туфайли, биз бу ерда яна бир ҳафтача қолиб кетдик.

Энди йўлга тушмоқчи бўлиб

турганимизда, бир келишган сарт (Ўрта Осиёнинг турк тилида сузлашувчи эроний аҳолиси) йигит отамнинг олдида келди. У рус тилида яхши гапирарди. Бизга қўшилиб Тошкентга кетмоқчи эканлигини айтганда, отам кўп уйламай унга ижобий жавоб берди. Унинг уйи уша ерда экан. Шундан сунг у араванинг устига чиқиб, отам кўрсатган жойга утириб олди.

Ушбу тасодиқ туфайли мен биринчи ўзбек тили ўқитувчимни топдим. Албатта, сунгги пайтларда қозоқ туя ҳайдовчиларимиздан баъзи сузаларни ўрганиб олгандим, бироқ энди эса ҳар кун ақли расо сарт йигити билан бевосита мулоқот қиладиган бўлдим. Биз учун таржимондай бўлиб қолган уша йигитнинг фойдаси жуда кўп тегди.

Сафаримизни давом эттириб, Қорамоҳи орқали нобоб йўллардан ўтиб, катта сарт шаҳри Перовск (Қизил Ўрда шаҳрининг 1853-1925 йиллардаги номи) қалъасигача бордик. Йўлда сув етарли эканлигидан отларимиз чанқаб қолишмади. Сирдарё ёқалаб, қўрғувул, тулки, бугулар яшайдиган бутазорлардан утиб кетавердик.

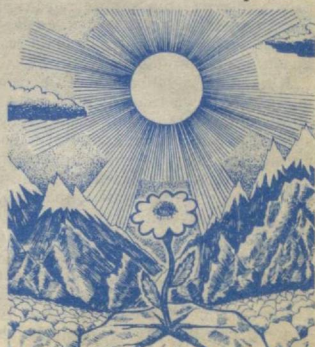
Перовск форти — қалъасида бир кун дам олиб, керакли нарсаларимизни харид қилганимиздан кейин, Форт-Жулус орқали қадимий шаҳар Туркистонга етиб келдик. У жуда кўп тарихий обидаларни ўзида мужассамлаштирган экан.

Шундан сунг, бизга жуда кўп қийинчиликлар туғдирган тоғ дарёси Арисини кечиб утдик. Нариги томонга омон-эсон утиб олишимизда бизга ҳукумат хизматигада чавандоз йигитлар ёрдамлашиб юборишди.

У ердан Тангри тоғлари куришиб турарди. Хитой тилида уни «Осмонлар тоғ» деб атааркан. Руслар уни «Александр занжири» (Искандар девори) дейдилар, ўзбек турклари эса «Олатов» дейишади. Зангори рангда товланиб турган бу тоғларнинг чуққилири қор билан қопланганди.

(Давоми бор)

Нашрга О. САФАРОВ тайёрлаган.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ дурдоналаридан булмиш улан шoirларимизнинг асарларини арақлаганда шунинг шоҳиди буламики, ул муборак зотлар ижодлари билан уз халқлари адабиётига айрича нафосат бахш этиш билан бирга, уз халқлари тилига янги сўз ва тушунчалар олиб кирганлар. Туркий тилда ижод этган Юсуф Хос Ҳожибдан тортиб Лутфийгача ва Навоийдан тортиб то Фурқатгача бўлган ижодкорлар уз асарларида узга (жумладан, араб ва форс) тиллардан сўз олиб ишлатиб, бу билан туркий эки узбек адабий тилининг бойиши ва ривожланишига катта ҳисса қўшганлар. Бу соҳада ҳам улуг ҳазрат Алишер Навоийнинг хизматлари гоят бекиёс булган.

Тарихий манбалардан маълумки, X-XV асрлар Хуросон ва Мовароуннаҳр давлатларида икки тиллилик ҳукм сурган эди. Бу ҳудудларда энг асосий уринни туркий ва форсий тил эгаллаб турган ҳамда давлат ишларидан то ижодгача ҳар икки тил амалда қўлланилган. Барча шoir ва фозилларимиз уз асарларида араб ва форс тили дурдоналаридан фойдаланганлар ва шундоқ ҳам гузал булган туркий тилни янада ҳусн денгизига кумганлар. Туркий назмининг қуёши Алишер Навоий ана шу тилни гуё қайта яратган, унга ҳусн ва жозиб бахш этган. Туркий шoirлар ичида Навоийгина туркий шеърятга энг кўп чет тил сўзларини олиб кирди. У заининг узбек тилида ёзган шеърый ва насрий асарларида ишлатган йигирма мингга яқин сўзлар араб, форс-тожик, юнон, лотин, ҳинд, татар, мугул, уйгур, озарбайжон ва ҳатто рус тилларидан олинган. Ана шу уларан улашган сўз хазинасининг аксариатини арабий ва форсий сўзлар ташкил этади.

Алишер Навоийнинг туркий ва форсий тиллардаги газаллари, айниқса, ишлатилган сўзларининг гузаллиги ва сержиологичи билан диққатга молик. У та нозик таъб ва чуқур билимдонлик билан араб ҳамда форс тилларининг гузаллигига тенги йўқ, музикийлик хусусиятига эга булган сўзларининг таллаб олган ва уларга янада сайқал бериб, узи ёзаётган газал узукларига гаҳваҳ куз қилиб қадаган. Навоий бирон тилдан сўз олиш ва уни газалида ишлатишдан олдин, уша тилни чуқур ўрганиб, унинг хусусият ва имкониятларини ҳар томонлама тадқиқ этиб чиққан. Шундан кейингина уша тилининг битмас-туганмас хазинасидан сўз гаҳваҳрини терган.

Навоий ёшлигидан бошлаб тил ва адабиёт соҳасидаги билимларни эгаллаш ниятида кўнл билан ўқиб-ўрганди, тинимсиз изланишларда бўлди. Бу хусусда унинг узи ҳам шундай ёзган: «...Йигитлигим замони ва ёшлиқ айемида кўпрак шеърда сеҳрсоз ва назмда фусунпардоз шўронинг ширин ашъори ва махфий ҳақиқидин тааммул ва тафаккур қилибмен ва рангин ақаботиқдин эллиқ минг мисрадин ортўроққ ёд тутубмен». Ана шу ёшлиқдан бошланган теран изланишлар, оғир ақлий меҳнат, эллиқ минг мисра шеъринг ёд олиниши самараси сифатида шoirнинг тафаккури шунчалар гузал газаллар битишга ва «Муҳокамат-ул-луғатайн», «Меъон ул-авзон» каби тил ва адабиётга оид илмий асарлар яратишга қодир була олган.

Юқорида Навоий арабча ва форсча сўзларга пардоз ва жилло бериб, уз газалларига жо қилган, дедик. Улуг шoir ушуб тиллардан маълум сўзни олиб, туркий, арабий ва форсий тилларнинг имкониятларидан келиб чиқиб, ана шу сўз ёрдамида узга, янги бир сўз ясади. Масалан, арабча «Мажнун» сўзининг узига ёрдамида Навоий мажнунвор, мажнуврафтор, мажнуннамо, мажнундид, мажнундиги каби сўзларни ясади. Узбек тилида юрак, қалб, кўнгли, сағир, жон, борлик халқларда талқин этиладиган форс-тожикча «дил» сўзи ҳам Навоийнинг заргарона салоҳияти натижасида ранго-ранг узакдошларига эга булиб қолди. «Дил» сўзининг музикийлиги, ишқий мисраларга мос тушадиган булганлиги учун ҳам Навоий сўз саррофи сифатида «дил» сўзи

Сўз
Мушкетер
султон

узагидан гоят катта миқдордаги янги сўзларни ижод этди. Унинг газал, рубоий, қитъа, мустаъод, мухаммасларид а, достону қасидаларида дилрабо, дилором, дилраболик, дилистон, дилтанг, дилфириб, дилхаста, дилпазир, дилорилиқ, бедил, бедиллиг, бедилона, дилафруз, дилреш, дилбанд, дилбар, дилафгор, дилбасталиг, дилдорлиг, дилхоҳ, кўчақдил, табдил, ҳушдид, дилнавоз, дилпоқ, дилшод, осудадил, ошuftадил каби «дил» узагидан ясалган сўзлар тахминан 110-120 тани ташкил этади.

Бундан ташқари, Навоий тафаккури гулшанининг сархил мевалари булган дилжўйлик, дилқушода, дилсухтасор, дилтанг, дилфириб, дилшуда, сияхдиллик, табдил каби ясама сўзлар шoir ашаб утган XV асргача ва ундан кейинги даврда яшаб ижод этган бирор шoir асарида учрамайди. Демак, Навоий узбек адабий тилида янги сўз яратиш бобида энг фаол ва беназир шoir экан.

«Дил» сўзидан ташқари, Навоий асарларида яна бошқа кўплаб адабий сўз узақларидан ясалган сўзлар мавжуд. Масалан: «гул» — гулюз, гуландом, гулчехра, гулистон, гулпар, гулрухсор, гулрафтор, гулузор, гулёр, гулдаҳан, гулзода, гулчиор, гулгунча, гулбадан, гулгун, гулнор, гулбор, гуллогун, гулноргун, гулрез, гулпош, гулрў, гулруҳ, гулрайҳон, моҳгул, гултоб; «пар» — парирўй, парирухсор, паричехра, париюз, паритобон, париваш, париталъат, паризод, парирўх, паридил, парилиг, парихона, ойпари ва ҳоказо.

Шoirнинг форс тилидан сўз олиб ишлатиши ва улардан янги сўз ясаши ҳоллари, айниқса, унинг «Гаройиб-ул-сигар», «Наводир-уш-шабаб», «Фарҳод ва Ширин», «Лисон-ут-тайр» асарларида жуда кўп учрайди, «Фарҳод ва Ширин» достони эса бу соҳада алоҳида урин тутди. Навоийнинг маъкур достони нафақат бадий, фалсафий, балки лингвистик жиҳатдан ҳам нийоятда гузал ва бетакорр эканилиги, айниқса, унда ишлатилган форсча, арабча сўзларнинг рангоранг жилваси орқали намоён бўлади. Улкан сўз саррофи ушуб асарини юқорида айтиб ўтганимиз сўзлар билан шу қадар илҳом олиб беазаганки, натижада достон нафақат адабий, балки илмий мавзулардаги баҳсларга ҳам сабаб була оладиган асар даражасига етган.

Юқорида айтилган «дил» сўзидан ясалган янги сўзлар «Фарҳод ва Ширин»да деярли ҳар бир бобда камид турт мартадан қаламга олинган. Бу сўзлар кўп ҳолларда қофия сифатида қўлланилгани туфайли ўқувчининг кўзига яққол ташланади:

Бўлиб ул ганж сурат дилфирибинг,
Этиб ҳам ганжи маънидин насбинг.

Ёки:

*Чу бу сўзларга фикр этти замирим,
Курунди барча маъни дилпазим.*

Ва яна:

*Чу айлар хурда йиғламоқликка оҳанг,
Турар бу хурдадин даҳр они дилтанг.*

Юқорида келтирилган «гул» узакли сўзларнинг кўпчилиги, хусусан: гулранг, гулгун, гулнор, гулноргун, гулпош, гулогин, гулрез, гулбор сўзлари «Фарҳод ва Ширин» дostonида жуда кўп қўлланилган:

*Алар гулноргун қаср ичра гулпош,
Кутармай лаългун майдин даме бош.*

Ёки:

*Туруб базм ичра юз гулчехран Чин,
Борига хулла гулрангу гулогун.*

Ушбу ва қатор бошқа мисралардаги гулогун, гулноргун, гулпош каби сўзлар Навоий тафаккурининг энг ноёб мақсудотларидан бўлиб, шoir булар орқали узбек тили хазинасига янгилик кирита олган.

Худди шундай янгилик бўла оладиган ясама сўзлардан бири «гулбор» бўлиб, шoir қўллаган бу калом «гуллар очилди» ёки «гуллар пайдо бўлди» маъноларини аңглатади:

*Насими субҳ улур бог ичра гулбор.
Булур бог оташин гул бирла гулнор.*

Насрий баени: «Тонг ели ҳам бог саҳнига гуллар сочили. Бог оташин гуллар туфайли гулнор рангга бўялади» (А. Навоий, «Фарҳод ва Ширин». Тошкент, 1989 й., 56- ва 397-бетлар).

Навоий қўллаган яна бир сўз — гулрез dostonда чинор барги маъносидда берилган. Бу билан шoir туркий тил хазинасини яна битта инжу ҳисобига бойитган:

*Бу навъ ут сори булғоч ел гузори,
Сочири ҳар сори гулрези чинори.*

Навоий асарларининг яна бир хусусияти шундаки, уларда арабий сўзлардан «та», «му» олд қўшимчалари билан ясалган янги сўзлар, айниқса, кўп ишлатилган. Бундай олд қўшимчалар фақат араб тилигагина хос бўлганлиги учун ҳам ушбу сўзлар яққол кўзга ташланади: муалло, муаззам, муаттар, мубало, мудаббир, муддао, мужассам, музайян, мукаллаф, мунаққаш, муножот, муңқариз, мусоада, мусоҳиб, мустажоб, муфассаал, мушавваш, муояса, муганний, муҳаббат; таадди, таажжуб, таважжух, тавалло, таваққуф, тавозеъ, тадорик, тажалли, тажассум, тажнус, таковар, тамано, тамойил, таназуул, тараҳҳум, таковул, тагайюр, тагофил, таҳаммул ва ҳоказо.

«Фарҳод ва Ширин» dostonида ана шу сўзлар деярли ҳар бир байта учрайди. Навоий замондошлари ва ундан бирмунча илгари яшаб ўтган туркийзабон шoirларнинг асарларида ҳам арабча сўзларга катта ўрин берилган бўлса-да, «та-», «му-» олд қўшимчали сўзлар кам ишлатилган. Навоийда эса, мазкур сўзлар жуда кўп қўлланилган бўлиб, биргина «Фарҳод ва Ширин» dostonида юзга яқин маротаба қаламга олинган. Айниқса, тахайол, тааммул, таважжух сўзлари ниҳоят даражада кўп ишлатилган.

Ушбу арабий сўзлар деярли барча ҳолларда ўз асл шаклида қўлланилган бўлиб, Навоий улардан янги сўз ясамаган. Бунга сабаб арабий сўзларнинг мураккаблиги ва шундай ҳам гузаллигидадир, бинобарин, уларга қўшимчалар қўшилса, беҳушов чиқиб қолиши эҳтимоли бўлган. Шундай бўлса-да, шoir ўта эҳтиёткорлик билан фақат бир-иккитагина сўзларга форсий бе- (олд) ва туркий -лиқ қўшимчаларини қўшган ҳолда бетааммул, мусалламлик каби сўзларни ясаган.

«НАВОИЙ» портрети. Мусаввир А. Абдуллаев.

Бундан ташқари, «му-», «та-» олд қўшимчали сўзлар «Фарҳод ва Ширин»да аксар ҳолларда вазн ҳамда қофия талабига кўра қўлланилган. Масалан:

*Таҳарруқдин топиб андоқ тахалхул,
Ки Чин шаҳри аро тушқай тазалзул.*

Ёки:

*Вале қандил аро бу сўз муҳаррар:
Ки «хотам кимгаким бўлса муяссар».*

Буюк шoirнинг ишқ-муҳаббатга бағишланган бадиий асарларида шунчалик кўп тилшунослик тадқиқотларига мавзу бўла оладиган сўзларнинг учраши унинг нафақат адабиёт, балки илм-фан майдонида ҳам йирик аллома эканлигини кўрсатади. Шунингдек, олдий dostonни шу қадар ранг-баранг ва сержило сўзлар билан безаган шoir тургидан-турги сўз ва тил тадқиқотларига бағишланган асарларда бундан минг қарра зиёд ақл ва салоҳият сарф этгани шубҳасиздир. Чиндан ҳам, узбек адабий тилини тадқиқ этишда Навоий жаҳон тилшунослиги ҳали гувоҳи бўлмаган йирик ва бетакорр ишларни қилди. Биргина «Муҳокамат ул-лугатайн» асари барча фикрларимизнинг ёрқин далили бўла олади.

Алишер Навоий жаҳоншумул аллома, ижоди оламга татир улуг шoirдир. Жаҳон адабиётига Навоий туркий назмнинг энг буюк намоёнаси сифатида кирди. У жаҳон шеърияти, илм-фани, фалсафасига гоят улкан ҳисса қўшиш билан бир қаторда, ўз халқ маданиятини ҳам юксак чуққиларга олиб чиқди. Алишер Навоий араб ва форс-тожик тилларининг беқиёс гузал сўзларини туркий шеърятга кўчириш, улардан янги сўзлар ясаш билан узбек адабий тилининг шаклланиши ҳамда араб ва форс тилларининг лугат хазиналарини янада бойиши йўлида беҳад улкан хизмат кўрсатди. Унинг тилшунослик соҳасида қилган ана шу хизматларини тадқиқ этиш, шoirнинг лотин, хитой, рус ва бошқа тиллардан олган ва улардан янги калом ясаган сўзларини ҳам нзлаб, илмий текшириш биз, ҳазратнинг авлодлари учун ҳам қарз, ҳам фарз.

Хайрулло НУРИДДИНОВ.

УСМОНИЙЛАР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДИЁРИГА САФАР

АСАР ТАРЖИМАСИ ҲАҚИДА

Тарих саҳифаларини ёритишда бошқалар қатори хотираларнинг ҳам қиммати катта. Зеро уларда тарихий воқеликнинг иштирокчилари, гувоҳлари қолдирган маълумотлар мужассамланган бўлади. Шу билан бирга, хотираларда келтирилган маълумотларни бошқа тарихий, ҳужжатли асарлар билан ҳам қиёслаб ўрганиш илмий олат тусига кирган. Йоҳаннес Шилтбергернинг мазкур асарига ҳам шу нуқтаи назар орқали қаралмоғи керак деб ўйлаймиз.

Асар муаллифнинг уз курган-кечирганлари, эшитганларидан иборат. Тарихий манбаларни тадқиқ этишдаги қийинчиликлардан бири ҳам муаллифнинг кургани билан эпиттанини ажратиб олишда номоён бўлади. Бу куп меҳнат ва узоқ вақт талаб қилади. Аммо Шилтбергернинг бу асари ўзбек ўқувчиларига қанчалик тез етиб бора, шунча яхши. Чунки унда Яқин ва Урта Шарқ ҳамда Оврупо тарихида катта ўрин тутган Усмонийлар салтанатининг Боязид (1389—1402) даврига оид қизиқарли маълумотлар берилган. Асарни илмий жиҳатдан таҳлил қилиш эса кейинроқ амалга ошади. Зеро таржимон, билишимизча, тарихчи, айниқса, шу давр бўйича тарихчи-мутахассис эмас. Шунинг учун ҳам у купроқ таржима, бадийлик томонида эътибор қаратган. Шу билан бирга, бир қатор изохлар ҳам бер-

ганки, бу, албатта, таржимага бир қадар бўлса-да, илмийлик бағишлайди. Бироқ келажакда илмий изохларни қучайтириш лозим. Айтايлик, подшоҳ Сигизмунд бошлиқ Оврупо кучларининг туркларга қарши чиққан йилларни курсатиш ё бўлмаса шу юришда иштирок этган Бургунд Герпоги эмас, унинг угли Невер эканлиги, асир тушгач эса яна 24 аслзода ринарь қатори Боязиддан катта пул эвазига озод қилингани каби изохлар берилса, баён анча бойийди.

Асарнинг Темурийлар қисмига келсак, гарчи муаллиф: «Боязидда, сунг Темур қулида хизмат қилдим», — деса-да, аммо баендан куриниб турибдики, у Темурга қарашли ҳудуддаги қайсидир бир қарбий қисмда хизмат қилган. Шунинг учун ҳам унинг шахсан Амир Темур ҳақидаги гувоҳликлари, асосан, ривоятлар ва эпиттанлари билан боғлиқ. Масалан, Амир Темурнинг улими билан боғлиқ сабаблар — бари афсона ё муаллифнинг туқимасидир. Худди шунга ўхшаш ҳолатни Мироншоҳнинг улими (53-бет) билан боғлиқ таърифда ҳам куриниш мумкин. Муаллиф фикрича, Мироншоҳ калласи олин timer, найзага санчилган ҳолда Табризга, бу ерлик аҳолини қурқитиб, шаҳарни эгаллаш ниятида олиб борилган ва шу йўл даври Табриз эгалланган. Ваҳоланки, Ҳофиз Абрү берган гувоҳликда эса, аксинча, Қора Юсуф мукофот олиш иилинжида Мироншоҳнинг калласини келтирган аскарни жазолайди, танасини ҳам топиб келтириб, ювиб-тараб, Табриз жанубидаги Сурхоб тоғлиқ мавзига дафн этишни буюради.

Умуман олганда, асар ўқувчи тасаввурини маълум даражада бойитишга хизмат қилади. Юқорида қайд қилинган Темур ва темурийлар тарихига оид афсонавий маълумотларни истисно қилган ҳолда изохларни кенгайтириб чоп этса бўлади.

Азамат ЗИЕ,
тарих фанлари номзоди,
Амир Темур юбилей
комиссияси масъул котиби.

Й. Шилтбергер китобида берилган Амир Темур сурати. Остига «1402 йилда Султон Боязидни ештан подшоҳ» деб ёзилган.

Johannes Schiltberger

Als Sklave
im Osmanischen
Reich und bei
1394 den Tataren 1427

Дастлаб султон Боязидга қарши қурашган Венгрия қироли Сигизмунд қушинида аскар, сунг асир тушиб, Боязид ва Амир Темур лашкарда хизмат қилган олмон жангчиси Йоҳаннес Шилтбергернинг хотиралар китоби.

Амир Темур замонидаги энг кучли давлатлардан бири Туркия султони Боязид I сурати. Йоҳаннес Шилтбергер китобидан.

СУЛТОН БОЯЗИД ВА АМИР ТЕМУР АСИРИНИНГ ХОТИРАЛАРИ

Икки асрача давом этган Салиб урушлари давомида Байтулмуқаддас (Куддуси шариф) ва унинг атрофидаги купгина давлатлар гоҳ мусулмонлар, гоҳ салибчи фаранг рицарлари қўлига ўтиб турди. Хулағухон бошлиқ мугул истилочиларининг Ажам ва Араб Ироқини эгаллаб, Бағдодга бостириб кириши салибчиларга қарши курашаётган мусулмон давлатларини огир аҳволга солиб қўйди. Византия, Рим рухонийлари, Англия, Германия, Франция, Венгрия рицарлари мугул истилочилари галабаларидан қувонишни ҳам, қайғуришни ҳам билмай қолдилар. Агар мугулларга жуда катта қаршилиқ кўрсатилмаса, Оврупо давлатлари ҳам улар асоратига тушиб қолиши ҳеч гап эмас эди.

Шундай мураккаб ва огир бир вазиятда тарих саҳнасига чиққан қудратли икки мусулмон давлати — Мовароуннахрда Амир Темури, собиқ Византия империяси ўрнида — салжук туркларининг авлоди султон Боязид Елдириш мугуллар истилосига чек қўйиб, уларнинг куч-қудратини синдирилди. Оврупо давлатларига энди мугуллар ўрнига Усмонли Туркия султони Боязид жиддий ҳавф солар эди. Рим салтанати ва Оврупо рицарлари Боязидга қарши жанг қилишдан бошқа илоҳлари қолмади. Айни вақтда улар Мовароуннахр пойтахти Самарқандга узлуксиз элчилар юбориб, Амир Темурни султон Боязидга қарши қайрай бошладилар.

Фаранг рицарларининг навбари Иоханнес Шилтбергернинг хотираларида ана шу воқеаларнинг кўпчилиги шохид назари билан тасвирланган.

Мюнхенлик аслзода Йигит Иоханнес Шилтбергер 1394 йилда бавариялик бир рицарнинг яроғдори бўлиб, Венгрияга боради. Улар уша ерда подшоҳ Сигизмунд лашкарига қўшилиб, таҳликада қолган Константинополь (Истанбул)ни усмонли Боязиддан озод этиш мақсадида гайридинларга қарши курашмоқчи бўладилар. Булар уларини аввал-

ги асрларда утган шон-шухратли аждодлари — салибчиларнинг издоши, деб ҳисоблайдилар.

Ушанда 14 ёшда бўлган Шилтбергер орадан икки йил ўтгач, 1396 йилда кўпчилик рицарлар қатори туркларга асирга тушади. Турклар баъзи аслзода асирларни жуда катта тўлов эвазига озод қилиб, бошқаларини ҳалок этишди. Шундай қилиб, Иоханнес 31 йиллик асирликни, купдан-кўп воқеа-ҳодисаларни бошидан кечиради ва нихоят, 1427 йилда узининг она шаҳрига қайтиб келишга муяссар бўлади.

«Мен шунчаки уруш асирин эдим, ҳолос. Ўз тақдирим узимнинг ихтиёрида эмас эди», — деб ёзади у асарининг муқаддимасида. Ҳақиқатан ҳам Шилтбергернинг тақдирини, хоҳиши ўз ихтиёрида эмас эди. Узини қисматини сиёсий воқеалар белгилаб берган. У жанглар оқибатида бир подшоҳдан бошқасига, унисидан яна бошқасига ўтиб, уларнинг қай бири қайси томонга ҳарбий юриш қиладиган бўлса, уша ерга жангчи сифатида боришга мажбур бўлган.

Шилтбергер дастлаб Боязид бошлиқ усмоний туркларда, кейин эса жаҳонгир Амир Темури, унинг ўғиллари Шохруҳ ва Мироншоҳ, шунингдек, Мироншоҳнинг ўғли Абубакр салтанатларида бўлган. Эътироф этиш жоизки, асир жангчининг айрим кузатишлари, фикр-мулоҳазаларида, тарихчи Азамат Зиё эслатганидай, тарихий ҳақиқатга эид келган уринлари ҳам анчагина учрайди. Таржимон бундай уринларга қурби етганича изох беради.

XV асрда ўрта олмон тилида ёзилган ушбу асар дастлаб қўлёзма сифатида қўлдан-қўлга ўтиб, зур қизиқиш билан ўқилган ва ўз даврининг энг қизиқарли асарлари қаторида тан олинган. У 1476, 1477 ва 1478 йилларда Аугсбургда, 1549 йилда эса Франкфурт ва Нюрнбергда алоҳида-алоҳида нашр қилинган. 1553, 1554, 1560 ва 1565 йилларда Франкфуртда яна тўрт марта чоп этилган.

Орадан қанча вақт ўтган бўлса-да, асар ўз қадр-қимматини йўқотмаган. Унинг сунги нашрлари 1859, 1885, 1969 йилларда дунёни қўрган. 1983 йилда у Ульрих Шлеммер томонидан ўрта олмон тилидан янги олмон тилига ўгирилган ҳолда Штутгартда нашр этилган.

Энди мазкур асар истёъдодли ёш олим Одилжон САФАРОВ томонидан олмон тилидан ўзбек тилига ўгирилган ҳолда ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилмоқда.

Гайбулла ас-САЛОМ,
Маҳкам МАҲМУД.

1. ПОДШОҲ СИГИЗМУНДНИНГ ТУРКЛАРГА ҚАРШИ ЮРИШИ

1394 йилда мажусийлар¹ Венгрияга катта талафот етказганларидан сунг, подшоҳ Сигизмунд² насроний қавмларини ёрдамга чақирди. Бу борада у барча мамлакатлар томонидан қўллаб-қувватланди. Шундан сунг катта қўшин унга ёрдам бериш мақсадида етиб келди. Тупланган қўшин билан у Венгрия, Булгория ва Валахияни бир-биридан ажратиб турувчи Темир дарвоза³ томон юриш қилди. Худди уша ерда Дунайдан келди. Булгориянинг катта аҳамиятга эга бўлган Пудем⁴ шаҳри яқинига борди. Шаҳар ва унга қарашли ерларнинг ҳоқими бу ҳақда эшитишни билан уша ерга бориб, подшоҳга таслим бўлди. Шундай қилиб, у уч юзтагина содиқ рицар ва навкарлари билан шаҳарни ишғол қилди. Кейин эса турклар яшайдиган бир шаҳар томон юриди ва унинг олдига келиб, беш кун турди. Бироқ турклар шаҳарни унга беришни истамадилар. Натижада истилочилар шаҳарга бостириб киришди ва уларни куч билан қувиб юбориб, шаҳарни подшоҳ (Сигизмунд) ихтиёрига ўтказдилар. Ушанда жуда кўп турклар ўлдирилди, қолганлари асирликка олинди.

Бу шаҳарда подшоҳ икки юз

кишисини қолдириб, Шилтауга (мажусийлар уни Никополис деб аташарди) юриш қилди. Уни сувлик ва қуруқлик томонидан 16 кун қамал қилиб турди. У мана шу Никополис олдиди турганида Боязид исмли турк подшоҳи икки юз минг киши билан шаҳарга ёрдамга кела бошлади. Буни эшитган подшоҳ Сигизмунд ўн олти минг киши билан бир қақиримча кенгликда унга қарши жангга чиқадиган бўлди. Шунда Валахия герцоги, улуг саркарда келиб, подшоҳдан душманнинг ҳарбий силарини билиб келишга ижозат сўрагани, у бунга розилик берди. Шундан сўнг герцог ўз лашкарига яна минг кишини қўшиб олиб, душман силарини билиб келишга жўнади. Подшоҳ ҳузурига қайтиб келиб, душман қўшинлари йигирмага тугта эга эканликлари ва уларнинг ҳар бири остида ўн мингтадан жангчи борлигини билдирди. Ҳар бир туг ўз жангчиларини алоҳида қароргоҳларга жамлаган экан.

Подшоҳ бу гапларни эшитиши билан шунга муносоиб жанг режасини тузишга киришди. Валахия герцоги биринчи бўлиб ҳужумни бошлаб бериш ҳақида ижозат сўраганида подшоҳ кўнганди, бироқ буни эшитган Бургунд герцоги эътироз билдиради. У Валахия герцогининг ҳам, ундан бошқа бирортасининг ҳам бу шарафга муяссар бўлишини истамасди ва қарийб олти минг кишилик лашкари билан бу ергача фақат захирадаги мадад кучи сифатида келганлигини айтиб, подшоҳдан биринчи бўлиб ҳужумга ўтиш учун отланишга ижозат сўради.

Бироқ қирол ушбу вазифани венгерларга топиришини лозим деб билди, чунки улар бундан илгари ҳам турклар билан жанг қилганлари учун рақибнинг қай даражада хавфли эканликларини бошқаларга қараганда яхшироқ билардилар. Шундай бўлса-да, Бургунд герцоги венгерларга ҳам йўл бермасдан, лашкарини тулаб, душманга қарши жангга отланди ва бирдан иккита ҳарбий тудани тор-мор қилди. Учинчиси билан тўқнашганида, дарҳол орқага бурилиб, қочишга уринди. Бироқ у душман қўршовида қолганди. Турклар фақат отларга қарата ўқ отганликлари учун одамларимизнинг ғридан кўпи отларидан ажралишди. Шу аҳволда у ҳам отси, қочишга улгуролмай қолди ва асирга олинди. Бургунд герцогининг душманга ҳужум қилганини эшитиб, подшоҳ (Сигизмунд) қолган қўшинлари билан турклар олдинга юборган ўн икки минг пиеда аскарларга қарши жангга отланди. Бўлиб ўтган жангда рақибларнинг бариси ул-

дирилди ёки отларнинг тўғқлари остида қолиб кетди. Худди шу жангда менинг ҳужайним, Лайнхарт Рихартингернинг отига ҳам ўқ тегди. Мен, Ханс (Иоханнес) Шилтбергер, унинг яроғдори, буни қўришим билан жанг майдонига кириб, уни ўз отимга миндириб қўйдим. Ўзим эса бир туркнинг отига миниб, яроғдорлар томонга қайтдим.

Пиеда аскарлар қириб ташланганидан сўнг, подшоҳ бошқа бир отлик турк қўшини тудасига қарши юриш қилди. Подшоҳ Сигизмунднинг унга қарши келатганини кўрган турк подшоҳи қочмоқчи бўлиб турган экан. Шундай бўлиши мумкинлигини пайқанган Деспот⁷ исмли Сербия герцоги турк подшоҳига ва бошқа туғли қўшинларга ўн беш минг сараланган аскарлари билан ёрдамга келди.

Деспот ўз қўшинлари билан подшоҳ Сигизмунд туғига қарши борди ва уни қўлга киритди. Туғи йиқилганини кўрган, шунингдек, вазиятни сақлаб қолишининг иложи йўқлигини ҳис қилган подшоҳ Сигизмунд қочишга тушди. Жаноб фон Кили ва Нюрнберг графи Ханс подшоҳни ўрталарига олган ҳолда жангдан олиб чиқишди ва уни кемагача кузатиб қўйишди. У Константинополга жўнаб кетди.

Подшоҳ қочиб кетганини кўрган рицарлар ва аскарлар ҳам қоча бошладилар. Уларнинг қўплари Дунайга қараб қочишди. Айримларигина кемаларга етиб олишди. Душмандан қочиб, кемага чиқмоқчи бўлганлар жуда кўпчилигини душман кемалар тезда тўлиб, ҳеч ким сизмай қолди. Шундай бўлса-да, кемага чиқишга уринаётган кишиларнинг қўллари унинг ичидигилар чоғиб ташлайвердилар. Натижада улар чўкиб кетаверишди.

Дунай томонга қочиш чоғида қўлаб кишилар тоғ қишлоқлардан йиқилиб ўлиб кетишди. Бавариялик рицарларнинг ҳаммаси, жумладан, ҳужайним Лайнхарт Рихартингер, шунингдек, Вернер Пецнауер, Ульрих Кухлер ва Кич Штайнер жангда ҳалок бўлишди. Кемаларга чиқиб, жон сақлаб қолиш учун Дунайга етиб олишга интилган қўлаб рицар ва наваркар йўлда душман ҳужумига учраб, ўлиб кетдилар. Шундай қилиб, қўшиннинг бир қисми ҳалок бўлди, ундан купроғи асирга тушди. Бургунд герцоги билан бирга франциялик икки асқозда, жаноб Ханс Бусикалт⁸ ва жаноб Заинт Овмер ҳам асирга олиндилар. Венгрия бош графи ва бошқа амалдор жаноблар, рицарь ҳамда наваркарлар қатори мен ҳам асирга тушгандим...

2. ТУРК ПОДШОҲИ АСИРЛАРНИ ҚАНДАЙ ЖАЗОЛАГАНИ

Шундай қилиб, Боязид галабани қўлга киритганидан сўнг подшоҳ Сигизмунд қўшинлари жойлашган ерда ўз қароргоҳини урнатди. Кейин эса жанг майдонига бориб, қўшинидан ҳалок бўлганларни кўрди. Жанг қўрбонларини қуриб, у чўқур азият чекди ва туқилган қон учун албатта қасос олишга оғт ичди. Шундан сўнг ўз одамларига, эртаси кунги қатл этиш учун барча асирларни унинг ҳузурига олиб келишни буюрди.

Эртаси кунги барча жангчилар узлари қўлга туширган асирларни арқонга боғлаб олиб кела бошладилар. Мен ҳам иккита киши билан бирга бир арқонга боғлиқ ҳолда уша ерга олиб келиндим. Асирлар подшоҳ ҳузурига келтирилаётганларида улдирилган кишилари учун қай ҳолда ўқ олаётганини қуриб туриши учун Бургундия герцогини ҳам ўз ёнига утиргизганди. Подшоҳнинг ўта газабли ҳолда эканини кўрган герцог ўн икки кишини омон қолдиришини ундан илтимос қилди. Унинг истаги қондирилди. Шундан сўнг герцог ҳаюртларидан ўн икки кишини, шунингдек, бодемлик жаноб Стефан Синхер ва жаноб Хансенни танлаб олди.

Кейин подшоҳ (султон Боязид) «Ҳар бир жангчи ўз асирларини улдириши лозим», деб фармон берди. Мабоодо кимда-ким бундай қилишни хоҳламаса, яна бошқа киши тайинланадиган бўлди. Шундай қилиб, мен билан бирга асирга тушган ҳалиги икки кишининг ҳам бошлари қундага қўйилиб, чоғиб ташланди. Менинг навбатим келганида, подшоҳнинг угли тир-киқ қолишимга сабабчи бўлди. Шундан сўнг мени бошқа йигитлар қаторига ўтказишди, чунки йигирма ешдан кичик бўлганлар улдирилмаскан. Мен ушунда ўн олтига ҳам тўлмагандим.

Мен бавариялик жаноб Ханс Грайфни, яна учта асир билан бирга арқонда эргаштириб келганларини кўрдим. У қай тарада қонли қасос олинаётганлигини қуриб, улдирилишга шайланиб турган рицарь ва наваркарларга баланд овозда бундай деб таскин берди: «Биродарлар, насроний эътиқодимиз йўлида қонимиз тўкилаётган экан, тақдирга тан берайлик. Ҳақ-Тооло йўлида қўрбон бўлмоққ савабдир». Шундан сўнг у тиззаси билан утириб, ўзи ва шерикларининг бошлари олинишини қутиб турди.

Қон тўкилиши эрталабдан кечгача давом этди. Қоннинг тўхтов-си оқаётганини кўриб, бу аҳвол тугайдиганга ўхшамаслигини ҳис қилган подшоҳ маслаҳатчилари

тиз чуқишиб, ундан Худо ҳаққи ўз газабини босишни сураб, илтижо қилишди. Қон тукилиши дарҳол тўхтатилмас экан, унинг ўзи ҳам Оллоҳ Таолонинг қаҳрига учраши мумкинлигини қўтиришди. Подшоҳ илтижони қабул қилди ва ўлдирлишни тўхтатиш, қолган асирларни бир жойга туплаш ҳақида фармон берди. Улардан ўзига кераклиларини тантиб, қолганларини асирга туширган кишилар ихтиёрига топширди.

Мен подшоҳнинг асирлари қаторига тушиб қолдим. Уша кўни ўлдирилганлар ўн мингтача кишини ташкил қиларди. Шундан сўнг подшоҳ ўз асирларини Грециядаги Адрианополга юборди. Биз у ерда ўн беш кун бўлдик. Кейин туркларнинг денгиз соҳилидаги порт шаҳри Калиполига келтирилдик. У ерда бизлар, уч юз киши икки ой мобайнида бир минора ичига қамаб қўйилдик. Бургунд герцоги ҳам ўзи қўтқариб қолган ҳалиги кишилар билан бирга миноранинг юқори қисмида қамоқда эди.

Ўшанда подшоҳ Сизизмундин ҳам шаҳарга олиб келган эканлар. У ердан у Вейдландга жўнаётган. Бу гаплар туркларнинг қулгоига чалиниб қолганидан сўнг, улар биз асирларни минорадан чиқаришиб, денгиз ёқасига олиб боришди ва подшоҳни шарманда қилиш мақсадида уша ерда қаторлаштириб қўйишди. Бунинг устига унга турклар: «Мана бу одамларингни ҳам қўтқариб кетмайсанми?» — деб қичқирардилар. Шу зайлда уни масхара қилдилар. Улар узоқ вақт денгиз ёқасида бир-бирлари билан кичик-кичик жанглар ҳам уюштирдилар. Бироқ турклар подшоҳнинг ўзига ҳеч қандай шикаст етказмадилар ва у уша ердан қаршиликка учрамай жўнаб кетди.

3. БОЯЗИД ВЕНГРИЯДА

Одамларимиз ўлдирилиб, биз асирларни ҳалиги шаҳарга (Калиполига) олиб кетганларидан сўнг турк подшоҳи Венгрияга юриш қилди. У Савени Митротс шаҳри яқинидан кечиб ўтиб, бутун мамлакатни вайрон қилди. Ундан кейин Петау¹⁰ герцогининг худудига ўтди. Бу ердан барча мол-мулк билан ўн олти минг кишини, эркалар, аёллар ва болаларни асир қилиб олиб кетди. У Петау шаҳрини ҳам босиб олиб, аҳолисини асир қилди. Йўлда асирларнинг бир қисмини Грецияда қолдирди. Савени кечиб ўтгандан кейин, Калиполига чопарлар юбориб, бизларни денгиз орқали ўз пойтахти Брус¹¹га олиб боришлари ҳақида фармон берди. Подшоҳ етиб келгунича биз ўша ерда бўлдик. У шаҳарга қайтиб келгач, Бургунд герцогини ва у қўтқариб

қолган ҳалиги кишиларни ўз саройидаги бир уйга жойлаштирди. Боязид султон¹²га венгриялик бир жаноб (Ходор деган киши) билан олтинтача йигитни ҳада этди. Мен ҳам улар қаторида бўлишим керак эди. Бироқ мен уч жойимдан отир аяланганим учун йўлда ўлиб қолишим мумкинлигиндан қўчишиб, мени у ёққа юбормадилар. Шундай қилиб, мен турк подшоҳи ҳузурида қолдим. У Вавилон (Бобил) ва Эрон подшоҳлари ҳам асирларидан туҳфа қилди.

Шуниингдек, Оқ татарлар¹³га ва Катта Арманистон¹⁴ каби давлатларга ҳам у худди шундай туҳфалар юборди. Мен эса турк подшоҳи салтанатида қолдирилдим.

Шундай қилиб, олти ой давомида султон Боязид қай томонга юриш қилса, пиеда жангчи сифатида ўша ерга борадиган бўлдим. Уларда отлиқ қўшин олдидан пиедалар юраркан. Кейин отлиқлар сафига ўтказилдим ва олти йил отда юрдим. Хуллас, ўн икки йил давомида Боязиднинг қули бўлганман.

Мана шу ўн икки йил ичида ушиб-туру подшоҳи билан боғлиқ воқеа-ҳодисалар ҳақида имкони борича ёзиб қўйганман.

4. БОЯЗИД КЎЎБИГА ҚАРШИ ЖАНГ ҚИЛГАНИ ВА УНИ ЎЛДИРГАНИ

Орадан кўп ўтмай, Боязид кўби Караман¹⁵га (унинг исми ўзи бошқарадиган юрт номи билан аталган) қарши уруш бошлади. Бу юрtnинг пойтахти Каранда деб аталган. Караман (асли—Алоудин) ўз қайнағасига тобе бўлишни истамагани учун бир юз эллик минг киши билан унга қарши юриш қилди. Подшоҳ Боязиднинг келаятганини пайқаган Караман, ўзининг етмиш минг кишилик сараланган қўшини билан унга рўпара кела бошлади. Шу йўл билан у подшоҳга бас келмоқчи эди.

Иккала қўшин Караманиннг худудига қарашли бўлган Кунья¹⁶ шаҳри ёнидаги текисликда сафлашилди. Уша ерда жанг қилишди. Бир кунда икки марта тўқнашув бўлса-да, бир-бирларини енга олмадилар. Шундан сўнг иккала томон тунда бир-бирларига ҳужум қилмасликка келишиб олдилар. Кечаси Караман карнай ва ногоралар чалдириб, катта дабдаба қилди. Шу алфозда у ўзининг хўшёрлиги билан Боязидни қўчиб қўймоқчи эди. Вуниси эса фақат овқат пишириб олиш учун олов ёқиб, сўнгра уни учириб қўйиш ҳақида фармон берганди. Ярим тунда ва тонг отар чоғи душманныннг орқа томонидан ҳамла қилиш ҳақида топириқ бериб, ўттиз минг одамини душман тур-

ган жойининг ортига юборди.

Тонг отаятганда Боязид карнай садолари орқали белги бериб, қўшинини ҳужумга ўтишга даъват этди. Ҳалиги ўттиз минг киши подшоҳ тайинлаганидек, душманныннг орқа томонидан ҳужумга ўтди. Иккала томонидан ҳам душман ёпирилиб келаятганини курган Караман Кунья шаҳрига қочди ва ўша ердан туриб, қаршилик кўрсата бошлади. Боязид эса шаҳар олдида қароргоҳини ўрнатиб, қалъани олиш ниятида ўн бир кун давомида қамал қилиб турди.

Шундан сўнг шаҳар фуқаролари унга мактуб юбориб, агар у жонларига қасд қилмайдиган бўлса, унга шаҳарни топиришга рози эканликларини билдиришди. Султон уларга бу ҳақда ваъда берганидан кейин, улар унга шаҳарни эгаллаш учун келавериши ҳақида хабар қилиб, у девор ёнига яқинлашиши билан унга таслим бўлмоқчи эканликларини билдиришибди.

Худди шундай бўлди. Қайнағаси шаҳарга кирганини курган Караман ўз жангчилари билан чиқиб, у билан тўқнашди. Мабодо шаҳар фуқаролари унга озгина мадад бериб юборганларида, у Боязидни куч билан у ердан чиқариб юбориши мумкин эди. Бироқ улардан мадад ололмаслигини тушунгач, қочишга уринди ва тез орада қўлга туширилиб, Боязиднинг олдига олиб келинди.

Султон ундан: «Нега менга тобе бўлишдан бош тортдинг?» — деб сўради. Караман жавоб берди: «Чунки мен ҳам сендай ҳукмдорман». Боязид бундан қаттиқ газабланди. Кимдир чиқиб, уни ҳалдиан тушириб қўйишнинг талаб қилиб, уч марта қичқирди. Шу гаплар учинчи марта такрорланганидан кейин бир киши чиқиб, Караманни бир оз нарироққа тортиб борди-да, унинг бошини чопиб ташлади ва Боязиднинг олдига қайтиб келди. Султон ундан: «Нима қилиб қўйдинг?» — деб сўради. Шунда у: «Мен уни бошидан жудо қилдим», — деб жавоб қилди. Бундан Султон Боязиднинг жаҳли қички ва ўша киши Караманни қандай жазолаган бўлса, унинг ўзини ҳам шундай жазолашни ҳақида фармон берди. Шундай қилиб, уни ҳам Караман қатл қилинган жойга олиб бориб, бошидан жудо қилишди.

Боязиднинг фикрича, ҳар қандай ҳукмдорни дарҳол ўлдиршга шошилмаслик керак экан.

Шундан сўнг подшоҳ шаҳардаги барча кишилар илжого борица теароқ таслим бўлишларини назарда тутиб, Караманиннг бошини найзага санчиб шаҳар бўйлаб айлантириб чиқиш ҳақида фармон берди ва тез орада ўз одамлари билан Кунья шаҳрини эгаллаб олди. Шундан кейин пойтахт шаҳар Каранда томонга юриш қилди.

Султон уша ердаги аҳолига бундан буён уларнинг ҳукмдори эканлигини билдириб, улардан таслим бўлишларини талаб қилди. Мабо-до бўйсунмайдиган бўлсалар, қилич билан бунга мажбур қилажанини ўқтирди.

Фуқаролар эса обрў-эътиборли турт кишини шаҳардан ташқари-га чиқариб, жонларига қасд қилмаслигини сурашибди. Шаҳар аҳолиси қўйидаги тақлифни ҳам билдирган эканлар: «Агар ҳукмдоримиз ҳақиқатан ҳам уларан бўлса, Султон унинг шаҳарда қолган иккита углидан бирини ҳоким қилиб қўйишини суради. Агар ушбу шартга қунадиган бўлса, шаҳарни беришга розимиз».

Боязид уларга жавоб қилиб, жонларига қасд қилмаслигини билдирди. Бироқ шаҳарни эгаллайдиган бўлса, унга ё Караманнинг уғлиларидан бирини, ё бўлмаса, узининг бирорта углини ҳоким этиб тайинламоғини таъкидлади. Уша кишилар бу гапларни шаҳардагиларга етказишди. Боязиднинг жавобини эшитган фуқаролар унга шаҳарни бермайдиган бўлишди. Улар: «Улган ҳукмдорнинг ортида иккита ўгли қолди, омон қолсак ҳам, улсак ҳам шулар билан бўламиз», деб шаҳар аҳолиси келишиб олган эканлар.

Шу аҳволда шаҳар аҳолиси беш кун давомида подшоҳга қаршилиқ қилиб турдилар. Султон уларнинг қаршилигини куриб, яна қўпала аскарларни қақиритиш, қурул-яроғлар келтириш, чуқурлар қазириш ҳақида фармон берди.

Бундан хабардор бўлган Караманнинг уғиллари ва уларнинг онаси ишончли кишиларни туپлаб, бундай деганлар: «Куриб турибсизлар, энди сизларни бошқара олмаймиз, чунки Боязид биздан ҳам қудратлироқ. Агар сизлар биз учун уларнингизни қурбон қилмоқчи қўзлаган бўлсангиз, бу фикрингиздан қайтинглар. Акс ҳолда бизни ҳам қийин аҳволга солиб қўясизлар. Биз бундай бўлишнинг асло истамаймиз. Шунини назарда тутиб, бизлар бориб, ундан раҳм-шафқат сурамоққа келишиб олдик».

Бу гаплар фуқароларга жуда маъқул бўлди. Шундан сўнг Караманнинг уғиллари, онаси ҳамда шаҳарнинг обрў-эътиборли киши-лари билан дарвозани очиб, ташқарига чиқишди. Улар қўшинга яқинлашиб қолганлариди она икки томондан иккала углининг қўлларидан ушлаб, Боязиднинг олди-га борди. Султон ҳам ўз синглисининг уғиллари билан келаётганини эшитиб, қодирдан чиқиб, уларга рўпара келди. Улар энгашиб, унинг оёқларини упишди ва раҳм-шафқат сураб, унга шаҳар қали-тини топширишди. Подшоҳ эса ўз ёнидаги асладарга уларни турғизиб қўйишни буюрди.

Шундай қилиб, султон Боязид шаҳарни эгаллади ва ўз амалдорларидан бирини унга ҳоким этиб тайинлади. Синглиси ва унинг икки углини узининг пойтахт шаҳри Брусга юборди.

(Давоми бор).

ИЗОҲЛАР

1. Шилтбергер ўзга динларнинг барчасини умумий қилиб, мажусийлар деб атаган.
2. Подшоҳ Сигизмунд Люксембурглиқ сўлатасига мансуб. Отаси император Карл IV (1346-76). Унинг ўзини 1387 йилда Бранденбург маркграфига, 1433 йилда эса Германия императори бўлади.
3. Жанубий Карпат ва шарқий Сербия тоғи уртасидаги жой. У ердан кемалар ўтолмаган.
4. Бугунги Видин, XI ва XII асрларда гох Блин, гохиди эса Блинум деб аталган.
5. Стефан Лазаревич (1382-1427 йй.), Ансфельддаги жангдан сўнг серб князликларининг ҳукмдори сифатида тан олинган. Султон Боязидга солиқ тўлаш ва унга қўшини билан мадад бериб туришни зиммасига олган. «Деспот» сузи юнон тилидан олинган бўлиб, «ҳоким» деган маънони беради. Дастлаб бу суз Византия давлатида император ва унинг меросхўрларига нисбатан қўлланган. Кейинчалик у «эолим подшоҳ» деган маънони берадиган бўлди.
6. Маршал Бусикатт обрў-эътиборли асирлардан бири эди. У катта тўлов эвазига озод этилади ва Константинополдаги аҳвол ҳақида Францияга нохуш хабар олиб боради. Шундан сўнг 1200 киши билан у еққа қайтиб бориш учун, Карл VI дан рухсат олади. У денгиз бўғозидagi туркларнинг қамалини ериб чиқиб, Константинополга етиб боради ва уша ерда айрим ғалабаларга эришади. Бироқ вазиятни ўзгартира олмаган.
7. Оврупо Туркиясидаги Адрианополи вилоятининг пойтахти (Эдирне). У император Хадриат томонидан ташкил этилган. Адрианополи 1361 йилда Мурол I эгаллаб олган. 1366-1403 йилларга ҳам у усмоний султонлар ихтироғида эди.
8. «Галлиполи», юнонча «Каллиполис» — гузал шаҳар демакдир.
9. Германия ҳудудидagi ер.
10. Митротс ва Петау деган жойни аниқлаб бўлмади.
11. Бу суз Брус, Бурса, Бурса қўрғинишларида учрайди. Шу ном билан аталуви шаҳар Онадудлига, Мармара денгизидан 30 километр узоқликда жойлашган.
12. Бу ерда Миср султони назарда тутилган. Кейинги бобларнинг бирида у ҳақда алоҳида тўхталиб ўтилади.
13. Солиқ тўламайдиган эркин татарлар, яъни Олтин Урда мугулари.
14. Бу ер Онадудли билан Ерон уртасидаги тоғликларни, Мовароуннахр билан Месопо-тамия уртасидаги текислиқни ўз ичига олади. Эфротдан шимол томонда жойлашган Кичик Арманистон Помпей томонидан алоҳида давлат сифатида ташкил этилган ва Веспасиан томонидан Рим давлатига қўшиб олинган.
15. Кичик Осиё ҳудудидagi бу ер арман Сафрининг ўгли Кареннинг номи билан аталган. У қўхна Каппадокия ва Киликиянинг бир қисмини эгаллайди ва қўпала Катта арменистон-ликлар у ерга қочиб боришлари тўғрисида, Кичик Арманистон деб ҳам юритилган. Бу ернинг Алудудли исмли ҳукмдори Боязиднинг синглисига уйланган.
16. Буруни Иконум шаҳри, Қўние.

ОНА ТАБИАТИМИЗ шунчалар ранг-баранг ва ҳайратомуз яратилганки, у беихтиёр кишини муъжиза-лар сари етаклайди. Оппоқ то-нғ отмоқда, қишлоқда одатда-гидек ҳаёт бошланади. Кечаёт-ган ҳар бир жараён қўқонлик истёбодли мусаввир Раҳмон-жон Мирзаевнинг нигоҳидан утиб тасвирларга тушган. Ўз Ватанини, халқини севган ин-сонига нафосат боғига янги бир нихол экиши мумкин. Одамларни, тарих ва халқ маънавиятини ҳурмат қилган кишигина утмишдан бугунги кун учун урناк буладиган мав-зунини танлай олади. Раҳмонжон шундай гузал тасвирий санъат асарлари яратиб, халқимизни-н маънавий хазинасини бойи-тиб келаётган ёш истёбод со-ҳибилар.

У 1953 йил Қўкон шахри яқинидаги Қўшқуприк қишло-ғида тутилган. Дадаси Меҳмо-нали ака ва онаси Орузхон ая-лар бутун умрини ҳалол меҳ-нат билан далада ўтказган ин-сонлар.

Раҳмонжон мактабда аъло баҳоларга ўқишни билан бирга шеърятга, адабиёт ва санъат-га қизиқди. Она-қишлоғи та-биати, бегубор болалиги ўтган кучалари, дала-боғлари унинг хотирасида ёрқин из қолди-ри.

Ҳарбий хизматдан қайтгач, Тошкентдаги Маданият техни-кумининг безакчи-рассом бўли-мида ва Низомиёи номли Тош-кент Давлат педагогика олийго-ҳининг бадиий-графика фа-культетида билим олди. У ер-да устозлари Мўмин Маҳмудов ва профессор Малик Набиев-лардан тасвирий санъат сирла-рини ўрганди. 1977 йилдан буён Қўкон бадиий устакона-сида ижодкор рассом сифати-да ишлаб келмоқда.

Қўп йиллар давомида бара-кали ижод қилиб, шаҳар куча-лари, майдон ва хиёобонлари, ўқув юртлари, корхона, таш-килотлар биноларини бадиий безашдек ҳайрли ишларда фаол қатнашиб келмоқда. Шу билан бирга тасвирий санъат соҳа-сида ҳам астойдил изланмоқда.

Тинимсиз меҳнат, узидаги истёбод ва кучли ҳиссиёт уни-нг мустақил асарлар яратиши-га омил бўлди.

ҲЎҚАНДИ ЛАТИФДА БИР МУСАВВИР БОР

4

У шахримизда утаётган акасирий байрамлар, тантаналар ва анжуманларда уз асарлари кургазмаларини намоиш этмоқда. Купгина асарлари вилоят ва республика миқёсидаги кургазмалардан, Қўқон улкани урганиш музейи, Тошкентдаги Ўзбекистон санъати музейи, Омск шахридаги Шарқ халқлари санъати музейларидан жой олган.

— Табиатга муҳаббат, унибустан Ватанга булган меҳр, умуман яшаб турган заминга булган ҳурмат мени ижод қилишга ундайди, — дейди мусаввир.

Унинг «Оила», «Ҳаёл», «Қишлоқ ҳовлиси» каби асарларида она қишлоғи ҳаёти ва табиати, болаликнинг беғубор ҳаёллари акс этган. Раҳмонжоннинг дастлабки асарлари шахсий ҳаётидан олинган бўлиб, томошабинни уз дунёқарашларига, ҳиссиётларига ошно бўлишга ундайди. «Автопортрет тошлар билан» асарида инсон спорт билан мунтазам шуғулланиши натижасида мушакларини ривожлантира олиши ва ҳаётда дуч келадиган ҳар қандай оғирликларни ортига улоқтириб юборгудек куч пайдо бўлишига ишонтиради.

Унинг барча асарлари плэнерда — очик ҳавода ишланган бўлиб, ихчам суратлар узининг миллийлиги ва ҳаётийлиги билан томошабинни маф-

тун этади. Рассомнинг табиатда, бевосита унинг бағрида туриб ишлаши табиат ва унинг сирлари ичига чуқурроқ кириб боришига имкон яратади. У бутун куч ва иқтидорини абдий барҳаёт табиат жамолини муйқалам орқали тараннум этишига бағишлайди. Бу рассомнинг изчил изланиши, қузатувчанлиги, беғуборлиги ва ҳаётни беҳад севишидан нишондир. «Қайнарбулоқ», «Ойдинбулоқ», «Биринчи қор» каби суратларида Қўқон атрофидаги сулим гушалар сизни уз бағрига чорлаётгандай бўлади. «Шоҳимардон», «Кули Қуббон», «Чодак тонги» асарларини томоша қилар экансиз, беихтиёр узингизни табиат қуйнида юргандай ҳис қиласиз.

Рассом утмишимизга, тарихимизга, халқ анъаналарига оқилоналик ва доноликнинг манбаи сифатида муружат қилади. «Тегирмон», «Тандирчилар устахонаси», «Сумалак» каби асарларида аждодларимизнинг ажойиб урф-одатлари ва анъаналари келажак авлодга мерос бўлиб қолажagini, даврнинг узаро боғлиқлигини, мангулигини яна бир бор эслатади.

У уз асарларида ички ҳиссиётларига таянади. Шу маънода «Ҳаётнинг сунгги қушиғи» деб номланган асари чуқур

фалсафий мазмун касб этган. Композиция инсонни бир зум тухташга, ҳаёт ҳақида мулоҳаза юритишга ундайди.

...Тепаликда қабристон, сукунат. Ҳамдардликда жипслашган елкалардаги тобут тебраниб қабристон сари яқинлашмоқда. Оломоннинг олдинги қаторидаги майитнинг яқинлари юракни эзиб юборгучи ҳаётнинг сунгги қушиғини ҳазин оҳангларда уз ҳолларича айтиб бораптилар. Йул четидаги қари даракт шохлари уларнинг дардини кутара олмай эгилиб, синиб кетган. Ҳавони қора булут қоплаб, куз ёши тукишга шай тургандай. Бир инсон сунгги йулга кузатилмоқда...

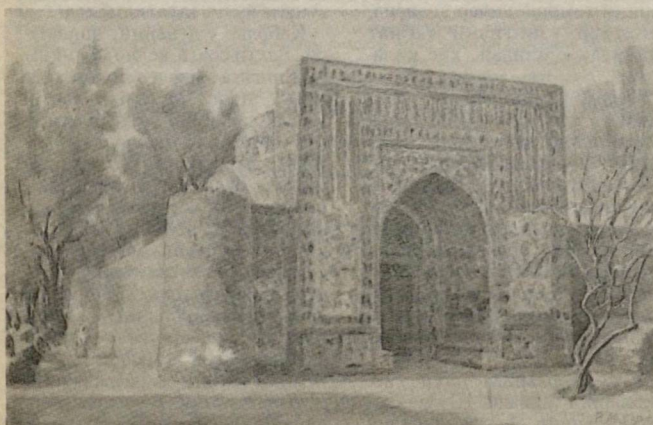
Қабрлар у дуненинг эшикларини. Вақти-соати келиб, ҳар ким уз эшигига қиради. Лекин ҳаёт давом этади. Мусаввир юртимизда сақланиб қолган қадимий обидалар, муборак зиёратгоҳлар ва ҳали купчиликка номалум булган азиз жойларни қидириб топиб, уз асарларида акс эттирган. «Муйи муборак», «Аҳмад Яссавий мақбараси», «Уккоша ота зиёратгоҳи», «Чурчур ота зиёратгоҳи», «Бобур авлодлари қабристони», «Биби Бувайда мақбараси», «Хонлар даҳмаси» каби асарлари куз унгимизда мозий манзараларини гавдалантиради. Бу асарлар орқали боболаримизнинг табаррук қўл излари қолган мино-

ХОВЛИ.

ШОҲБОШБҒИЙ МАҚБАРАСИ.

ДАҲМАИ ШОҲОН.

ра, мақбара ва мадрасалар, ҳатто дарахтлар ҳақида қайғуриш кераклигини таъкидлайди.

Уларни халқимиз утмишидан жонли гувоҳлар сифатида авлодларга қолдириши керак, деган фикрни беради.

Мусаввир фақат манзара жанри билан кифояланмай, портрет жанрида ҳам ишлаб келмоқда. У улкашунослик музейи, адабиёт музейи ва бошқа музейларнинг илмий ҳодимлари, шоиру ёзувчилар ва барча ижодкорлар билан ҳамкорликда, ҳаммаслаҳат ижодий изланишлар олиб боради, тарихимизни урганеди. «Заҳриддин Муҳаммад Бобур», «Саййид Умархон», «Нодира», «Худоёрхон», «Улугбек» каби тарихий шахслар сиймолари акс эттирилган асарлари шу изланишлар самарасидир.

Бундан ташқари, рассом «Ота ва набира», «Келинчак», «Феруза» каби қатор замондошларимиз сиймоларини ҳам зур маҳорат билан тасвирлаган. Табиат гузаллигини одамлар гузаллиги билан боғланишга, ҳаёт рамзи — ижод ва нафосатда эканлигини ифодалашга муваффақ бўлади.

Раҳмонжон — жаҳонгашта ижодкор. У бир неча хорижий мамлакатларда, ҳамдустлик давлатларнинг кўплаб шаҳарларида, юртимизнинг ҳар бир масканида бўлган.

Биз бунга сафарнома дафтарида битилган таассуротларини, йўл-йўлакай ишлаган юзлаб лавҳаларини кўриб гувоҳ бўламиз.

Фарзандлари Рустамжон, Ферузахон, Фарҳоджонлар ҳам яхшигина расмлар чизишади.

Умр йўлдоши Равзахон ўзи билан бирга ишлайди. Ижодий курғазмалар ташкил этишда, янги асарларни муҳокама қилишда яқин маслаҳатчисиدير. Истеъдоднинг кучи унинг бошқаларга нисбатан тезроқ усишида қуринади.

Истеъдод қанчалик кучли бўлса, уни меҳнат рўебга чиқаради. Шу кунгача мусаввир юздан ортиқ санъат асарлари галереясини яратди. Бу фидойи санъаткорнинг яна бир эътиборли томони шундаки, у доим янгиликка интилади, имкон қилириб топади. Қўқон Давлат

педагогика олийгоҳида, Тиббиёт билим юртида, Исфара гузари ва музейларда, маланият уйлари ва мактабларда уюштирилган шахсий кургазмаларида яна бир янгилик киритди: мухлислар кургазма заллари буйлаб таралаётган ўзбек классик мумтоз куйларидан саралаб жамланган танбур, най ва сато нолалари таъсирида тасвирий санъатнинг оҳанрабо сеҳрини ҳис қилишга муяссар бўлиши. Мусаввир бу йўл билан минг йиллар давомида тупланган, авлоддан-авлодга ўтган бадиий қадриятлар, мусиқий-фалсафий туйғунинг уйғунлигини исботлайди.

Фикримизнинг далили сифатида мусаввирнинг кургазмалари ҳақидаги таассуротлар дафтарига битилган қуйидаги сатрларни келтирамыз. «*Ҳўқанди Латиф азалдан аҳли санъату фўзалоси билан машҳур. Уларнинг сафида истеъдодли мусаввир Раҳмонжон Мирзаевни кўриб ниҳоятда қувондим, демак шаҳримизда яна бир истеъдод соҳиби бор экан. Рассомнинг портрет, табиат ва тарихий мавзуларда яратган асарлари энг аввало самимияти билан мени мафтун қилди. Ижодингизга барака...*

Ўзбек адабиёти кафедраси
муdiri Р. ТОҶИБОВЕВ.

* * *

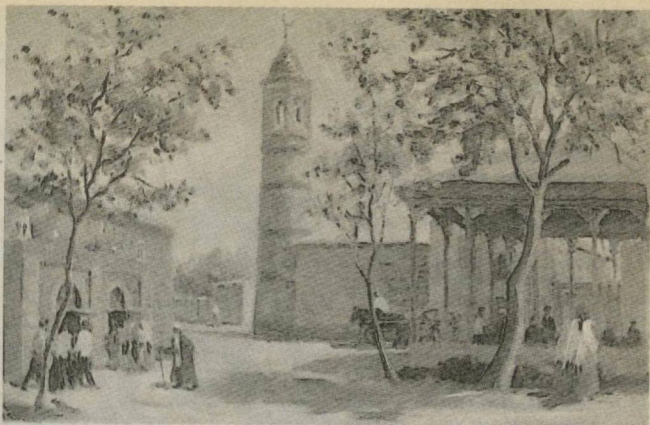
Муҳтарам Раҳмонжон Мирзаев!

Асарларингиз замирида ҳаётга муҳаббат, ҳалоллик, покизалик, чин инсоний қадриятлар барқ уриб турганлигидан, мухлисларингиз нигоҳини дарҳол ўзига жалб этганидан мамнунман.

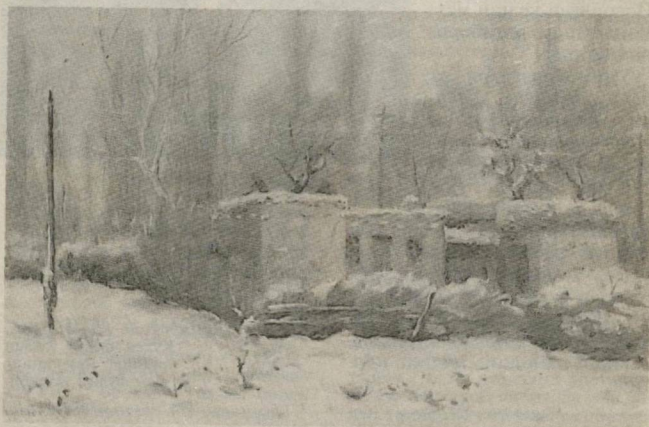
Истеъдодли мусаввир сифатида сизнинг халқимиз, ота-боболаримизнинг қадимий анъаналарига садоқатингиз беқиёс-лиги тарихий жараёни акс эттирувчи асарларингизда кўзга ташланиб туради.

Замонавий мавзуларда яратган асарларингизнинг ниҳоятда жозибадор чиққанлиги — қадриятларимизга бўлган юрагингиздаги чексиз эҳтиромингиз натижасидир...

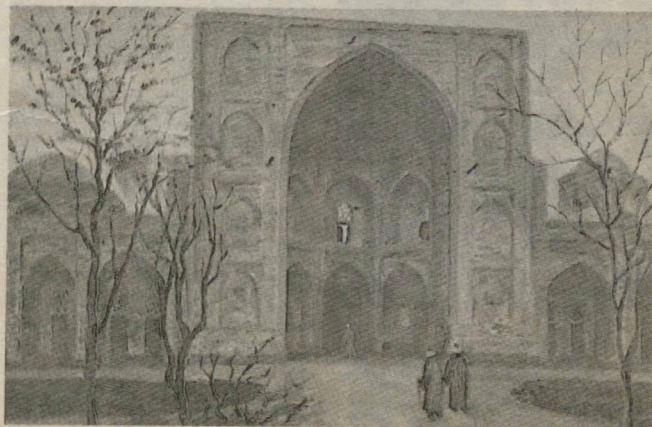
Қўқон хони Саййид Умархон сиймосини республикамыз

ИСФАРА ГУЗАРИ.

ҚИШЛОҚДА ҚИШ.

НОРБУТАБИЙ МАДРАСАСИ.

да биринчи бўлиб санъат оламига олиб кирганингиз мақтовга сазовор иш бўлибди. Бу ишни тасвирий санъат оламининг катта ютуғи десак арзийди. Ижодингизга файзу камол, узингизга мустаҳкам саломатлик тилаб қоламман.

Камол ҳурмат билан,
Ижодингиз муҳлиси
Комил ЖУРА, шоир.

Бундай дил сузларини куплаб келтириш мумкин. Раҳмонжоннинг ижоди санъатшунос мутахассислар ҳамда Бельгия, Германия, АҚШ, Швейцария, Исрондан келган меҳмонларнинг эътиборини тортди.

Унинг орзулари ва режалари катта: Ҳуқанди латифда яшаб утган улуг инсонлар, халқимизнинг фахри бўлиб тарихда қолган буюк зотлар ва замондошлар сиймоларини яратиш ниятида тинмай ижод қилмоқда. У юртимиз жамолини, миллий урф-одатлар ва маросимларини акс эттирувчи асарлари билан хорижий юртларда уз кургазмаларини намойиш қилиш ниятида.

БОБУР ПОРТРЕТИ.

Гузалик шайдоси — Раҳмонжонга соғлиқ, узоқ умр, оилавий бахт ва ижодий баркамоллик тилаймиз.

Коммунахон ҲАМИДОВА,
Қуқон шаҳар улкан
урганиш музейининг
булим мудир.

XX

ШУКРОНА

умрида Улуг яратганнинг инсон учун ато қилган барча неъматларидан, шарафларидан, синовларидан уз улушини олиб, шунга муносиб яшаб келаётган табаррук зотлардан.

Ҳа, момимизнинг ешлари юзни қоралаб қолди. Асримизнинг энг долғали ҳолисотлари ҳам, турмушининг турли-туман имтиҳонлари ҳам, тоғ қувончли, гоҳо маҳзун воқеалари ҳам — бари-бари Саримсоқбувининг едида. Шунинг учун бўлса керак, момимизнинг суҳбатлари дилқуш, сузлари ибрату турмаъно, дийдорлари ой билан кундай равшан-таъб. Шунинг учун бўлса керак, момимизнинг ҳузурида инсоний салом-саловот, аялдолар таълими, фарзандлар шуқуҳи ҳамиша бутун, ҳамиша тугул. Илоҳ, шундай файзу баракалар ҳали қуп йиллар бардавом бўлсин. Илоҳ, барига момимизнинг ёши, эзгу ниятлари, еруғ-осойиш умрлари насиб этсин!

Ҳаёт кўрки — инсонларнинг қулусидир,
Инсон қулса, дунё еруғ бўлусидир.
Яхши ният билан яшанг, азиз
жонлар, —
Фоний умр бой мазмунга тугусидир.

БУ МАҚОЛАДА биз яна тарих отаси Геродотни тила оламиз. Қадимги юнон тарихчиси Геродот эрамиздан аввалги 484 йилда Галикарнасда туғилган, шу ерлик машхур кишилардан таълим олган ва кейинчалик олим сифатида бутун дунёга шухрати кетган. Қадимги дунё бўйлаб узоқ йиллар сарсон-саргардон бўлиб юрган олим ўзининг бутун курган-кечирганларини жамлаб, машхур «Тарих» китобини яратди. Геродот мана шу асарида ўзи туғилиб-ўсган Галикарнас шаҳрини қуқларга қутариб мақтайди. Галикарнас денгиз бўйида жойлашганлиги туфайли унга дунёдаги турли мамлакатларнинг кемалари муттасил келиб турар эди. Шунинг учун ҳам Кичик Осиёда Галикарнас шаҳри бой ва энг йирик савдо маркази сифатида шухрат қозонди. Бу шаҳар гузалликда ҳам қўшгина юнон шаҳарларидан қолишмасди. Оқ мрамардан бунёд этилган ажойиб саройлар, гузал боғлар, ям-яшил куча ва хиёбанлар, безак бериб, нақш солиб ишланган тош устунлар — буларнинг бари Галикарнасда бўлган ҳар бир кишини ҳайратга солар эди. Шаҳарнинг шухрати тобора ортиб борагандан унинг диққатга сазовор жойларини қуриш учун сайёхлар тухтовсиз келиб туришарди. Уларни уруш худоси Арес шарафига бунёд этилган улкан ибодатхона, айниқса, қойил қолдиранди. Бу ердаги энг гузал муҳассаса худо Ареснинг қиёфаси тасвирланган улкан ҳайкал эди. У ёғоч мрамардан ясалган бўлиб, сиртига олтин суви югуртирилганди.

Муҳаббат ва гузаллик худоси Афродита ибодатхонаси ҳам Арес ибодатхонасидан қолишмасди. Подшо Мавсола мақбараси ҳам жуда муҳташам бўлиб, қадимги дунё сайёхларининг эътиборини ўзига тортарди. Бу мақбарани қадимги юнонлар дунё муъжизаларидан бири деб атайдилар.

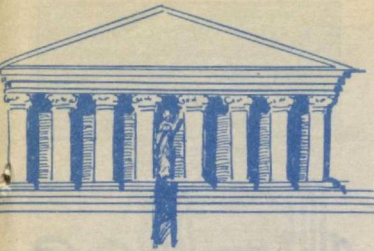
Подшо Мавсола ўзига Миср фиръавнларига ўхшаб қузи очик вақтидаёқ муҳташам мақбара қура бошлади. У мақбаранинг ибодатхона вазифасини ўтайдиган ва унинг вафотидан кейин ҳам бу ерга одамлар зиёратга келиб туралиган жой бўлишини мулккалаб, ўз даврининг машхур меъморлари Пифей, Сатирни ва бошқа усталарни таклиф қилди. Меъморлар мақбара лойиҳасини ишлаб чиқадилар. Унда бинони тўғри турбурғуш шаклида, эини 66 метр, бўйини 77 метр қилиб қуриш мулккаланган эди. Мақбаранинг баландлиги 47 метр бўлиши қузда туғилиб, бино 3 қаватдан иборат қилиб лойиҳалаштирилади. Биринчи қавати зинасимон пойдевор шаклида оқ мрамардан қурилиб, подшо ва унинг рафиқаси Артемисия учун қабр-мақбара вазифасини ўташи лозим эди. Яна шу қаватда чиройли устунлар билан безатилган хоналар бўлиб, улар подшо ва малика шарафига турли маросимлар ўтказишга мул-

Шоирнинг:
Ҳаёт мендан аямали неъматларини,
Не истасам, барин берди, ҳеч бир
тонмасман... — деб бошланувчи еруғ-маҳзун сатрлари «Шингизлади» Шукрона, тасаллиларга тулиб-тошган шу сатрларнинг ўзини сиз суратда қуриб турган Саримсоқбуви Юнусова ҳаётига татбиқ қилиб айтсак ҳам ярашгулай. Зеро, момимиз — ўзининг қарийб бир асрлик

ГАЛИКАРНАС МАҚБАСИ

ОЛТИНЧИ МАҚОЛА

жалланганди. Бино томига қадар зинасимон пирамида шаклида бўлиб, унинг энг юқори қисмида турт от қўшилган арава тасвири мрамбар ҳайкал тарзида ифода этилган эди. Мақбаранинг қиравериш қисмида мрамбардан ясалган шер ҳайкаллари ҳамда от елдириб бораётган чавандозлар тасвирланганди. Подшо Мавсола ва малика Артемисия бу лойиҳани маъқуллайдилар.

Мақбара Галикарнасининг кент кучаларидан бирига қўрилди. Соҳил бўйлаб ўтган бу кўча шаҳарнинг шарқий ва гарбий дарвозаларини бир-бири билан боғлаб турар эди.

Подшо Мавсола гўё ўзи ҳаёт чоғида бундай улкан мақбарани қуриб битиришга улурмаслигини сезгандай, бинокорларни, рассом ва ҳайкалтарош усталарни шоширар, қулар тоғ отгандан кун боттунга қадар тинимсиз меҳнат қилиб, иншоотни бунёд этишарди.

Мақбара битмасдан анча илгари подшо Мавсола оламдан ўтди. Малика эрининг хотирасини абадилаштириш учун одамларни ҳам, маблағни ҳам аямай, ишлатди. Бу орада ҳайкалтарош Пифей шох Мавсоланинг мрамбардан ясалган улкан ҳайкалини қуриб битказди. Бу билан моҳир ҳайкалтарош совуқ мрамартошга ҳаёт баҳш этганди бўлади.

РОДОС
ҲАЙКАЛИ

ЕТТИНЧИ МАҚОЛА

Қадимги юнонлар одам бўйидан баянд ҳар бир ҳайкалини «колосс» деб аташган. Юнонистондаги Аполлон ҳайкали ана шундай муҳасамалардан бири бўлиб, унинг баландлиги 13 метр бўлган.

Бирок Родос оролида қад кутарган қуёш худоси Гелиоснинг улкан ҳайкали бутун дунёга машҳур бўлиб кетган. Мақкур орол жугрофий жиҳатдан жуда қулай ерда бўлганлиги учун бу ерда савдо-сотик авжа чиқди ва кўп ўтмай Юнонистоннинг барча шаҳарлари орасида энг машҳур ва энг гажам шаҳарга айланган.

Искандар Зулқарнайн саркараларидан бири ҳисобланган Деметрий

рий Родос оролининг бой ва қудратли эканини эшитиб, унга кўз олайтиради. У Миср подшоши Птолемейга қарши кураш олиб боришида ўзига ердам беришларини сураб, родосликларга мурожаат қилади. Родосликлар Миср билан савдо-сотик алоқаларини ривожлантириб бораётганликлари учун рад жавобини борадилар. Ана шундан кейин Деметрий ўзининг сараланган қўшинларини Родос оролининг тинч аҳолисига қарши бошлаб келади. Бирок, родосликлар ҳам буш келмай, мардона туриб қаршилик курсатадилар. Деметрий оролни қамал қилиб гураверишдан фойда чиқмаслигини билгач, сулҳ тузишга мажбур бўлади. Сулҳ шартномасига биноан, гарчи Деметрий родосликларни Мисрга қарши қўйишга мажбур қила олмagan бўлсада, родосликлар Деметрийнинг иттифокдошлари деб эълон қилинади.

Бу галаба орол-шаҳарнинг шон-шухратини янада ошириб юборди. У бутун Урта Ер денгизида энг йирик савдо марказига айланади. Родос оролида Қуёш худоси Гелиоснинг бронзадан ясалган улкан ҳайкали қурилади. Бунда улар Қуёш худосини ўзларининг ягона халоскорлари деб улуғлайдилар.

Ривоятларга қараганда, Родос ороли дастлаб денгиз остида экан ва уни ёрулқикка Қуёш худоси Гелиос олиб чиққан эмиш. Шу сабабли Родос оролини Гелиос ороли деб ҳам атайдилар. Родосликлар Гелиоснинг гулларга уралган расми туширилган танга пуллар зарб этадилар. Барча ибодатхоналарга Гелиоснинг ҳайкалини урнатадилар. Халқ кенгашининг қарори билан галаба натижасида қулга киритилган улжалар ҳисобига Гелиоснинг ниҳоятда улкан ҳайкалини қурмоқчи бўладилар.

Родосликларнинг бу истагини амалга ошириш учун зур ҳайкалтарош танлаш лозим эди. Моҳир ҳайкалтарош Лисиппининг шогирди Харесни бу ишга лойиқ деб топадилар. Харес Гелиоснинг улкан ҳайкали устида 12 йил мобайнида муттасил иш олиб боради.

Киншини хайратга солувчи бундай гаройиб иншоот тўғрисидаги хабар бутун Грецияга ва у билан алоқада бўлган бошқа мамлакатларга тарқалади. Энди кемалар Родос оролига фақат савдо қилгани эмас, балки ҳайкалтарош Харес яратган, баландлиги 35 метр бўлган мўъжизани қургани келишар эди. Грек тарихчиси Страбон бу улкан ҳайкални қуёш худоси шаънига муносиб тортиқ, деб ёзди ва Гелиос ҳайкалини ҳақли равишда дунё-

нинг етти мўъжизасидан бири деб тан олинаётганини таъкидлаб ўтади.

Лекин орадан 56 йил ўтгач, яъни эраимиздан аввалги 220 йилда Родос оролида даҳшатли зилзила юз беради. Жуда кўп уй-йойлар, иншоотлар вайрон бўлади. Бу шунчалик кучли ер қимирлаш эдики, ундан ҳатто ниҳоятда мустаҳкам қурилган Гелиос ҳайкалининг тизза қисми дарз кетиб, қаттиқ шикастланади.

Родос билан алоқада бўлган қўпгина мамлакатлар шаҳарга ердамга келади. Пул, маблағ, қурилиш ашёлари ва ҳатто кемалар тақдим этадилар. Миср подшоши Птолемей қўп ердам беради. У улкан ҳайкали қайтадан тиклаш учун алоҳида маблағ ажратди. Птолемей родосликларга жуда қўп микдорда мис, шунингдек, тажрибали усталар юборди. Бирок мана шундай қатта уринишларга қарамай, улкан ҳайкалини қайта тиклашнинг иложи бўлмади.

Инглиз олими ва ҳайкалтароши Мэрион ўз олдига улкан Родос ҳайкали билан боғлиқ бўлган муаммоларни тадқиқ қилиш вазифасини қўяди. У қазий ишларини олиб бораётганда Гелиоснинг барельефи топилади. Мэрион Гелиос ҳайкалининг қандай усул билан яратилганини аниқлайди. У ҳайкалтарош Харес ҳайкалини яратишда асосий материал сифатида тош билан темирлан фойдаланганини исботлайди.

Харес жуда истеъдодли ва зукко киши бўлган. У ана шундай улкан ҳайкалини бунёд этишда жуда қичик хатога ҳам йўл қўйиб бўлмамлигини яхши тушунган. Шунинг учун Харес ҳайкалини дастлаб бир одам бўйича қилиб ясаб қурган, яъни бўлажак тигант иншоотнинг моделини тайёрлаган. Сунтра бу моделини катталаштириб, ҳақиқий иншоотни — Гелиос ҳайкалини бунёд этган. Ҳайкалини яратишда юзлаб рассомлар, метмор-усталар, минг-лаб қулар меҳнат қилган. Шу тариқа Қуёш худоси Гелиоснинг муаззам ҳайкали яратилган ва етти мўъжизанинг бири сифатида дунёга донги кетган.

Муассар МУРТАЗОЕВА.

ИСКАНДАРИЯ МАЁҒИ ТОПИЛДИМИ?

Француз сувоисти қадимшунослари Миср соҳиллари яқинида аjoyиб топилиққа дуч келдилар. Бу — қадимги замонларда бунёд қилинган, бугунги кунимизда эса «лундаги етти муъжизанинг бири» деб номланаётган муаззам иншоот — Искандария мағидир. Ҳа, шундай қилиб, таъқиқотчи Жан-Ив Эмперер раҳбарлигидаги бир гуруҳ гаввослар денгиз остида баҳайбат тошустунлар мажмуасини топдилар. Тошустунлар силлиқ йунилан, баъзиларининг сиртига жим-жималор ёзувлар ҳам битилган бўлиб, улардан айримларининг оғирлиги 75 тоннагача эди.

Таъқиқотчиларнинг таъкидларига қура, бу тошустунлар ҳақиқатан ҳам оламга машҳур Искандария мағига тегишли экан. Тарихдан маълумки, Форос эриморилида тикланган минора-маёқ минг йиллар мобайнида денгизчиларга йўл-курсаткич бўлиб хизмат бажарган, маёқнинг ёғдуси қирғоқдан 40 миль¹ узоқликда ҳам кўриниб турган. Баландлиги 135 метр бўлган Искандария мағи Птолемей I (эра-миздан аввалги 323-285 йиллар) даврида, яъни Исо Масиҳ таваллу-дан таъминан 300 йиллар муқад-дам бунёд қилинган. Бошдан-оёқ оппоқ мрамр билан қопланган бу гаройиб баҳайбат минора эра-мизнинг 700-йилида қулаб тушган, кейинги йилларда рўй берган zilзилалар натижасида батамом сув остида қолган эди.

Айни кунларда Эмперер бошчи-лигидаги толмас гаввослар оқ мар-мар парчаларини, шунингдек, маёқ куббаси тепасига ўрнатилган ба-ҳайбат ҳайкални изламоқдалар. «Олма олмандан узоққа тушмас» дейдилар, зора топилиб қолса...

¹ Бир денгиз милъси 1852 метрга тенг.

БУ КИШИ СУФИЙ шоир ва тариқат асосчиси сифа-тида ҳамда туркларнинг маънавий ҳаётида асрлар давомида таъсир қурсатган буюк бир шахсият соҳибидир. «Пири Туркистон» деган ном олган бу зот — тўққиз асрга яқин вақт ичида эҳтиром қилиб келинаётган Яссавийнинг шухрат ва нуфузи ёлғиз жуғрофий маънола-гина келмай, балки турли-туман туркий халқлар яшаган кўп жойларга ёйилган эди. Бу эса, уз навбатиди, тарихий шахсияти кўшдан бери унутилган турк муҳи-тида асрлардан бери бутун-лай афсонавий моҳият касб этганини билдирар эди. Яссادا унинг қабри-турбати сунгги йил-ларгача у ерлик аҳоли, қозоқ-қирғиз чулларига ҳоким бўлган мукаддас ва зиёратгоҳ бир мар-каз бўлган эди.

Туркларнинг дини ва адабиё-ти тарихида бу қалар кент ва давомли суръатда таъсир қур-сатган буюк турк мутасаввифи-нинг тарихий шахсиятининг дин-ний ва адабий боқимдан бўлган таъсирини умумий тарзда бул-саям қурсатиб утаман.

1. ТАРИХИЙ ШАХСИЯТИ.

Аҳмад Яссавий Хужагон сил-силасига мансуб бўлгани жи-ҳатидан уни Хужа Аҳмад Яс-савий ҳам деганлар. Унинг ҳаёт тарихи, шахсиятини қурсатиб берадиган ҳужжатлар унчалик кўп эмас ва улар шунчалик афсонавий тус олиб қоришиб кетилганки, улар ҳақида тан-қид ва таҳлил қилиб фикр юри-тиш борасида қатъий бир қар-рогга келиш имкони ҳам йўқ. Шу билан бирга берадиган маълумотимизни муфассал су-ратдагина эмас, балки умумий тарзда келтирсак ҳам ҳақиқат-га энг яқин йўл тутган бўла-миз. Аҳмад Яссавий XI аср-нинг иккинчи ярмида Турки-стоннинг ғарбий томонида — ҳо-зирги Чимкент шаҳрининг би-роз шарқий томонида бўлган Сайрам кентида туғилди. Иф-фижоб ва ёки Оқшаҳар номи билан машҳур бўлиб, у вақт-ларда Ислом маданиятининг муҳим бир маркази бўлган бу кентда турklar ва эронликлар яшар эдилар. Иброҳим деган бир шайхнинг ўғли бўлган Аҳ-мад етти ёшда отасидан ажра-лади ва эгачиси билан бирга кейинчалик Туркистон номи-ни олган Ясса шаҳрига келиб, уша ерда жойлашди.

Муҳаммад
ФУОД КЎПРУЛУ

Турк афсоналарида Ўғизхон-нинг пойтахти сифатида қўр-сатилган бу шаҳарда у вақт-ларда Арслон боб номи билан машҳур ва турк шайхи тамсил этилган бир тасаввуф анъана-си мавжуд эди.

Аҳмад илк таҳсил йиллари-ни уша шаҳарда утказди. Сунг Мовароуннаҳрда йирик ислом маркази саналган Бухорога бо-ради. Салжуқийларни ҳукмрон сифатида таниган қорахо-нийларнинг ҳокимияти наъди-да бу шаҳар у вақтларда ислом маданиятининг муҳим марказ-ларидан бири эди. Шаҳарда Али Бурҳон деб танилган ва раисига «садри жаҳон» деган ном берилган анча бой ҳамда ҳанафий мазҳабидан бўлган бир оила (вакили) ҳукм сура-р эди. Туркистоннинг тева-рак-ат-рофидан келган минг-минглаб талабалар шаҳарни тўлдириб турарди.

Аҳмад Бухоро шаҳрида дав-рининг энг илгор олим ва му-тасаввифларидан Шайх Юсуф Ҳамадонийга (440-535/1048-49-1140) илашиб (504/1110 дан ан-ча олдин) унинг таъсирида қол-ди ва у билан бирга бир қанча жойларни кезд. Шайхнинг ўта меҳру таважжуҳини қозон-ди, натижада унинг учинчи ха-лифаси бўлиб, аввалги икки ха-лифадан сунг Аҳмад 555/1160 нчи йилга келиб, Бухорода шайхнинг урнини босди. Шу-ниси ҳам борки, унинг бир ишоратига қараганда, у Ясса-га қайтди ва то 562/1166 нчи йилгача юз берган утмишгача бу ерда кучли бир тасаввуф бо-

расида тарғибот ишлари билан машғул бўлди.

Бу орада Исом Осийсининг ҳар томонидан тариқатларни қўллаб-қувватлайдиган таъялар қурилиб, Туркистон, Ғулжа те-варак-атрофида, Еттисув тараф-ларида исломлашув жараёни кенг тус олаётган эди. Шундай қилиб, Аҳмад Ясавий бундай шарт-шароит ичида Сирдарё ат-рофида, Тошкент ва унинг те-варагида Сайхун (Сирдарё) ён-верисидаги ҷулу биебонларда яшайдиган аҳоли ўртасида жу-да катта доврўқ қозонди.

Аҳмад Ясавий теварагида тупланганлар исломиятта ян-ги, аммо куп кучли ва сидқидиллик робиталари билан боғ-лиқ булган кўчманчи ёки қиш-лоқи турклар эди.

Шу билан бирга бунда ис-лом билимларини ва форс ада-биётини жу-да яхши билиш у-стига яна муридларига дарвиш-лик адабини талқин қилиш учун англашишлари мумкин булган бир тил билан хитоб этиш мажбурияти пайдо бул-ган эди. Натижада, турклар-нинг озгакки ҳалқ адабиётиндан олган назм шакллари, ҳижо вази ҳамда содда бир тилда суфиёна ҳар хил манзумалар ё-ди, буларни бошқа шеърлар-дан айириш учун одамлар уни «хикмат» деб атадилар.

Аҳмад Ясавийнинг Иброҳим деган бир ўғли булган, аммо у отаси ҳаёт чоғида вафот этган. Кейинги даврларга ҳақ кў-пишлар ўзини Аҳмад Ясавий сулоласига нисбат берса-да, ам-мо бу сулола Ғавҳари Шаҳноз от-лиқ қизи билан тугайди.

Ясса шаҳрида сунгги йиллар-га қадар Ясавий оиласига ман-

суб бир қатор кимсалар чиқ-қанлигини билишимиз гоҳ Мо-вароуннаҳрда, гоҳ Усмонли им-ператорлигига кирган мамла-катларда мисоли самарқандлик Шайх Закариё, ускубли шоир Ота (XVI аср), Авлиё Чалабий, Хужа Хофиз, Аҳмад Ясавий, Нақшбандий (XVII аср) каби бир қур шоир ва муаллифлар-нинг Ясавий оиласига мансуб-лиги даъвосида булганликлари-ни биламиз. Буларга илова ўла-роқ, XVI асрда ҳаж қилиш мақ-садида бошқа дарвишлар бил-ан Усмонли мамлакатига кел-ган Шайх Занги булган XIV аср-да Яссода машҳур булган Ту-гуз Шайхни эсласак ҳам була-ди. Шу билан бирга бу асрда Олтин Ўрда хонларининг са-ройида Ясавий оиласидан бул-ган Маҳмуднинг катта бир об-рў қозониб, ҳатто ҳукмдорлар-нинг қизига уйланиши ҳам маълум.

Аҳмад Ясавийнинг мозори узра ёзилган турбат биноси ва хонақоҳини Амир Темур томо-нидан янгидан муҳташам бир шаклда ёптирилгани ва уни би-но қилиш икки йилгача ҷўзил-ганини ҳам биламиз. XIV аср-да ёлғиз Мовароуннаҳрнинг ша-ҳарлик халқигина эмас, балки қир-адирларда яшаган кўчман-чилар орасида ҳам куп муҳим бир зиёратгоҳ булган бу мазор-нинг таъмири Темурнинг уму-мий тарзда қузатган диний сиё-сат режасига жу-даям уйғун эди. Мутахассислар тарафидан бу давр меъморчилигининг энг порлоқ маҳсулотларидан бири улароқ қабул этилган бу тур-бат, жомий ва хонақоҳ, ривоят-ларга кўра, ўзбек хони Абдул-лоҳ тарафидан таъмир этирил-гандир. Шу билан бирга таъмирлашнинг Шайбонийхон тарафидан бажо келтирилгани тарихий манбалар ифодаси бил-ан яна яхши аён булади. Шайбонийхоннинг қозоқ хон-лари томон қилган сафарига ҳамроҳ булган ва ҳукмдорнинг амри билан бу воқеалар «Меҳ-монномайи Бухоро» деган ас-рида ҳикоят этилган. Фаулз-лоҳ Исфаҳоний Шайбонийхон-нинг Яссо шаҳрида жомеъ мад-расаси қўрганини сўзласа-да, бу бионинг уша таъмирдан ибор-ат эканини тахмин этамиз. Шу билан бирга бу асрда нақшбандий Шайбонийхоннинг Аҳмад Ясавий ҳақида қанча-

лик ҳурмат кўрсатгани ва асар-да Ясавий шахсиятини ўзбек-лар ва, айниқса, қозоқлар ора-сидаги аҳамиятини кўрсатиб бе-радиган муҳим қайдар бордир. Бу ободада Темур даврига оид ўзбек-қозоқ ҳукмдорларига оид тарихий мақбаралар ҳам бун-г.

Рус истилосидан сунг унинг татмирига бир неча бор ташаб-бус кўрсатилган. Бу меъморий обида ва у ҳақидаги маълумот-ларни қамраб олган асарлар ва ёзувлар ҳақида турли-туман тадқиқотлар нашр этилган.

Амир Темур давридан бош-ланган турли-туман асарларда турли турк ҳукмдорлари тара-фидан зиёрат этиладиган бу турбат — қабр яқин йилларга-ча Ўрта Осиё ва Волгабуйи ту-рklarининг ва, хусусан, ўзбек-қозоқларнинг муқаддас бир зиё-ратгоҳи булиб, уша ҷулу буз-қир кўчманчилари орасида сер-қатнов бир жой бўлди...

Айниқса қиш кезларининг маълум бир вақтларида бу ер-да ҳар йили ун мингларча одам-лар тупланиб, бир ҳафта даво-мида тоат-ибодат қилишарди. Ясавий ҳақида асрлар даво-мида сақланиб қолган афсона ва ривоятлар, унинг муридлар-ига оид булган бир қанча тур-бат харобалари то ҳозирги кун-гача учраб туради.

Амир Темур даврида — ҳа-то ундан аввал ва сунгга ҳам — бой вақфларга молик бул-ган бу муқаддас мазор ён-вер-сига кўмилиш бу ерда яшаёт-ган ўзбек-қозоқлар учун буюк бир орзу эди. Хусусан, йирик ва ўрта табақага мансуб ўзбек-қозоқ боёнлари ҳатто тирик ва-қтларида ҳам бу турбат яқини-дан бир парча ер сотиб олар эдилар, улар қиш кезларида ўлсалар, ҳатто жасадларини кийгизга ўрашиб, бир ёгоча осиб қўйишар, илк баҳор бул-ганда Яссага келтиришиб, Яс-савийнинг мозори теварагига дафн этганлар. Рус шарқшуно-си В. Гордлевский бу ердаги Ясавий зиёратгоҳида шаҳар-нинг турклашувидан олдинги эроний бир зиёратгоҳнинг да-вомини кўриш орасида булса-да, унинг бу исботи ҳеч қан-дай бир далилга таянмаган; турли-туман мавсумларда бахт тилаш умиди билан бажо кел-тириладиган ибодатлар бутун аҳолига муштаракдир.

II. ТАСАВВУФИЙ ШАХСИЯТ ВА УНИНГ ТАЪСИРИ

Бироз пастроқда адабий ҳаётдан баҳе юритилишига кўра, бугунги кунда Аҳмад Ясавий томонидан ёзилган чинакам бир асар мавжуд эмас. Вафотидан асрларча вақт ўтгандан сўнг ёзилган турли-туман тасаввуф китобларида ёки бўлмаса чўпчаксимон-моноқиб мажмуаларида унга нисбат бериладиган баъзи бир сўзлар, нақллар, бир қатор афсоналар Аҳмад Ясавийнинг тасаввуфона шахсияти ҳақида бизга тула ва тўғри фикр беришдан кўп узокдир. Асосан, бу асарлардан бир қанчасини Ўрта Осиёда Нақшбандия тариқатининг кўринишларидан ва XV асрда Усмолий императорлиги мамлакатларига ёйилишидан сўнг ра вужудга келгани тушуниласа, булардан Аҳмад Ясавийнинг бутунлай нақшбандий дунёқарашига кўра тасвир этганлари осонликча англашдилади.

Мовароуннахрнинг буюк ислом марказларида сунний Эрон маданиятининг турк-мўғул кўпхудолилик гоёсига қарши бир жавоб ҳаракатлари асосида бўлган нақшбандийлик туркларни ҳам ўз таъсир доирасига олмақ ниятида ясавийлик билан бирга баъзи бир робиталар таъсис этишга киришдилар.

«Турк адабиётида илк мутасаввифлар» асарини Ёзарканман, Аҳмад Ясавийнинг суфийна шахсиятини ҳам, унинг тариқати хусусиятини ҳам бутунлай нақшбандийлик манбалари кўрсатган шаклда тасвир этган эдим. Ҳолбуки Баҳоййа, Ҳайдарийа, Бектошйа аъёналарининг Аҳмад Ясавий ҳақидаги ривоятлари, шубҳасиз, тарихий ҳақиқатга ҳам яқинлиги сезилди.

«Илк мутасаввифлар» асаримни нашр этгандан сўнгга бектошйиликнинг келиб чиқиши ҳақида қилган илмий текширишларим ва қўлга киририлган янги ҳужжатлар бу хусусда менда бир қаноат ҳосил қилган эди. Шу билан бирга, бу ерда Аҳмад Ясавийнинг тасаввуфий шахсиятини ва Ясавий тариқатининг илк асрлардаги хусусий характери ҳақида берилажак изоҳлар «Илк мутасаввифлар» дагидан бутунлай фарқли бўлади. Бу фарққа илк дафъа Парижда 1935 йилда бо-

силган бир асаримда қисқача тўхталиб ўтган эдим (француз тилида: «Усмоилилар давлати матилари», Париж, 1935, с. 118 ва бошқ.)

Юсуф Ҳамадоний уринбосарларидан бири бўлган Аҳмад Ясавий, бир томондан, Хуросондан бўлган таъна-маломатлар, иккинчи томондан бўлган Шарқий Туркистон ва Сайхун теграсидаги шиялар жараёни таъсирида тасаввуф фалсафасини шундай кенг ва бемалол эгаллаганлиги тахмин қилинади.

Ҳақат шуниси ҳам борки, бу тариқат Мовароуннаҳр ва Хоразмнинг йирик сунний марказларида яна ҳам ортқ даражада «ортодокс» (расмий) бир моҳият касб этган бўлиши керак.

Аҳмад Ясавий Ясада ерлашиб, ўз оқимига бўзқирларда яшайётган кўчманчи ва ўтроқ турклар орасида тарғибот ишларини олиб борди, ўз равишларини истар-истамас бир ҳолда шароитга мослаштириш кайфиятида қолди. Бу турклар самийий мусулмон бўлишлари билан бирга исломиятни англаб етишлари, ўз табиати ила жуда ҳам бир юзакки эди. Шу билан бирга Ясавийлик бу кўчманчи турк муҳитида эски турк қабила аъёналари билан ҳамда кўпхудолилик даври қолдиқлари билан қоришиш мажбуриятида эди. Нақшбандий аъёналарида, ҳатто Аҳмад Ясавийнинг зикр туташидан йиғилларида, хотинлар билан бир қаторда эркакларнинг ҳам бўлганликлари ҳақида ривоятлар борки, булар турк кўчманчилари ҳаётида юз берган олдий бир заруратдан иборатдир.

Яна нақшбандийлик ҳақидаги манбалар эски Ясавий аъёналарида бўлган сигир қўрбон қилиш, турли-туман шакллarga қариб гойиб бўлиш, мунофиқларнинг ҳайвон шаклига кириши каби қисман турк кўпхудолигидан ва қисман буддизмдан келганини билдирадиган унсурлар мавжуд. Шулар билан бирга Ясавий тариқатидаги зикр тарзини ҳам бутунлай турк «кўпхудолиги»дан олинганлигини ўз вақтида изоҳлаган эдим. (Турк-мўғул шаманизмининг мусулмон мистикасига таъсири», Истанбул, 1929 — француз тилида).

Аҳмад Ясавийнинг бир зикр тарзини қабул этиш борасида турк муҳитининг кучли таъсири бўлганини баъзи бир эски

муаллифлар ҳам эътироф этмоқдалар.

Бутун ислом тариқатида мавжуд бўлган бир усул билан ривоят этилишича, Аҳмад Ясавий ҳам ҳаёт чоғларида бир қанча уринбосар — халифаларни турли-туман жойларга жўнатган. Буларнинг бир қанчаси ҳақида маълумот бўлмай, унутилган бўлса-да, асл йирик шайхларнинг хотираси сақланиб қолган. Шундайки, Аҳмад Ясавийнинг илк халифаси машхўр Арелон Бобнинг ўғли Мансур Ота (вафоти 694/1197) бўлиб, унинг урнига ўғли Абдумалик Ота, сўнгга унинг ўғли Тож Хўжа (ваф. 596/1199) бўлган, бу эса Занги Отанинг буюсидир. 615/1218 нчи йили улган иккинчи халифаси хоразмлик Саид Ота ҳақида маълумотимиз йўқ. Учинчи халифа Сулаймон Ҳаким ота суфийна шеърлари ва ривоятлари билан турклар орасида катта шўхрат қозонган ва 582/1186 йили вафот этган. Ҳаким Отанинг энг машхўр муриди Занги Отадир. Бунинг муридлари Узул Ҳасан Ота, Саййид Ота, Садр Ота, Бадр Отадир. Саййид Отанинг энг машхўр халифаси Исмоил Отадир. Унинг ўғли Исҳоқнинг кичик бир асари Унсала кутубхонаси (Швецияда) қўлёзмалари (рақами 472) орасида мавжуд бўлган мажмуададир. Шу билан бирга Ясавия силсиласи аслида Садр Ота халифалари билан ўз шўхратини сақлашга ҳаракат қилади. Садр Ота халифаси Эйман Боб, унинг халифаси Шайх Али, унинг халифаси Мавдуд Шайхдир, бу кишининг асосан икки халифаси машхўр: Камол Шайх ва Ходим Шайх. Бу икки шайхдан юзага келган алоҳида-алоҳида силсила то XVII аср сўнгига қадар чўзилгани манбаларда исбот этилган.

Мутасаввифларнинг таржimai ҳоллариға оид асарларда, хусусан, Ироқ, Хуросон, Мовароуннаҳр суфийларидан алоҳида келган ва турк шайхлари дея зикр этилган мутасаввифларнинг ҳаммаси ясавия тариқатига мансуб бўлган шайхлардир.

Аҳмад Ясавийга оид битикларнинг тарихи, ривоятларини бир бирига солиштириш йўли билан синчиклаб қарасак, ясавия тариқатининг тарихи, жуғрофий инкишофи ҳақида қўйидаги натижаларга боришимиз мумкин:

Бир турк сўфийси тарафидан ҳолис бир турк муҳитида қуриладиган бу илк буюк турк тариқати бошланғич даврида Сайхун (Сирдарё) атрофида, Топкент ёнверисида ва Шарқий Туркистонда тез фурсатда тарқалиб, сунгра турк тили ва маданиятини Мовароуннаҳр ва Хоразм улкаларида қўллаб-қувватлангани бу ерларда катта аҳамият касб этган эди.

Сайхун водийси ва Хоразм воҳаларига қадар ва ҳатто Булғор (ҳозирги Татаристон чегаралари назарда тутилаяпти — А. И.) воҳаларигача ёйилган яссавийлик, голибо, мугул истилоси натижасида Хуросон, Эрон, Озарбайжон минтақаларидаги турклар орасига кира келиши билан бирга, XIII асрда Анатоли томонга ҳам ёйилди. Яссавий шайхларининг баъзан дарвешлари билан бирга кичик бир гуруҳлар тарзида бу томонга аста-секин кўчиб ўтиш бир мунча озаёшишга қарамай, ҳамон XIV асргача ҳам давом этиб келди. Ҳожа Бектош ва Сари Салтук каби Анатолининг энг машҳур сўфийларида бошқа Озарбайжон ва Анатоли ерларидаги бир қанча яссавий дарвешларининг анъаналари XVII асрда ҳамон яшарди. Дерсимдаги шиа-қизилбош курд кўчманчи қабилаларининг анчагина қисмининг ҳатто бугунги кунда Аҳмад Яссавий авлодига мансуб эканликларини даъво қилишлари вақти келиб Яссавий тарбиботини Анатолида нақадар муҳим бир рол уйнаганини айтишнинг ўзи кифоядир.

Хуросонда яна XIII асрда Ҳайдария тариқатининг пайдо бўлишидан таъсирланган яссавийлик яна бу асрнинг иккинчи ярмида Анатолида Бобойи ва Бектоший тариқатларининг шаклланишида ҳам муҳим бир омил бўлди. Мовароуннаҳр шаҳарларида нақшбандийликнинг пайдо бўлиши ва кашф этилиши, хусусан, XV асрда бу борада ҳамда нақшбандийликнинг кучайганлиги Хуросон марказларида яссавийликнинг эски аҳамиятини озайтира бошлади. Лекин юқорида сўйлаб ўтганимиз каби, нақшбандийликнинг Аҳмад Яссавий билан бўлган алоқаси уни нақшбандий тариқатининг буюк пирлари қаторига қўйилиши жиҳатидан бу буюк сўфи одамнинг турклар орасидаги эски шухратига ҳеч бир ҳалал бермади. XV асрда

Темур оиласига мансуб бўлган валиаҳдга нисбатан эронли нақшбандий шайхларнинг катта таъсир қозонганлари ва бунга ҳам қарамасдан, Аҳмад Яссавий шахсиятининг эътибордан тушмаганлигини кўрсатадиган мисоллар бордир.

Мовароуннаҳрда Темур сулоласи ўрнига келиб, ҳатто бу ораликдаги қисқа бир муддат Туркистон шахрини пойтахт деб қабул қилган ўзбек хонлари учун ҳам аини шу мулоҳазани такрор этишимиз мумкин.

Шуниси ҳам борки, нақшбандийликнинг XVI асрда кашф этилиши ва у яссавия тариқатини ўзига қамраб олишига қарамай, Хуросон ва Афғонистонда ва ҳатто Усмонли империяси мамлакатларида ҳам Яссавийга мансублар ҳозиргача ҳам учраб туради. Фақат Сайхун минтақаси билан ўзбек-қозоқ ҳўлларида Аҳмад Яссавийнинг ва яссавийликнинг таъсир ва аҳамияти асло камаймади, ҳеч бир оқим унинг ўрнини эгалламади ҳам. Нўгай дostonларида, чунончи, Идигей дostonида кўчманчи ўзбек-қозоқларнинг бу турк сўфисига нисбатан мавжуд бўлган ҳўрмат ва эҳтиромлари асрлардан бери жуда ҳам кучли бир зиёратгоҳ сифатида давом этиб келди. Яссавия тариқатининг диний ва тарихий асоси ҳақида бор бўлган маълумотимизнинг манбалари XVI асрда қадар бориб тақалади. Нақшбандийлик билан жуда яқин монанд бўлиб кўринган бу оқимларнинг баъзилари, масалан, «Зикри арра» ёки «икки сопли арра» қабилдаги тариқатнинг илк пайдо бўлиш даврига оид бўлганлиги билан бирга, бошқа бир қанча нарсаларнинг XV ва XVI асрлар даврида нақшбандийлик таъсири билан ўзгаргани ҳақиқат бўлгандай туюлади.

III. АДАБИЙ ШАХСИЯТ ВА УНИНГ ТАЪСИРИ

Аҳмад Яссавийнинг турклар орасида тасаввуф асосларини ёймоқ учун ҳижо вазни билан туркча ва халқ адабиёти шаклларига уйғун бўлган манзумалар ёзгани маълум. Бошқа шеърлардан ажратиб тушунмоқ учун XV-XVI асрлардан бери ҳикмат номини олган бу манзумалар бир ерга тўплаиб,

«Девони ҳикмат» деган ном билан бир шеърлар тўплами вуҷудга келтирилдики, яссавия ва нақшбандия анъаналари буни тўғридан-тўғри Аҳмад Яссавийга нисбат бермоқда. Ҳолбуки бугунги кунда қўлимизда мавжуд бўлган ёзма ва босма «Девони ҳикмат» нусхалари энг юзаки бир тарзда тадқиқ этилса, бу манзумаларнинг турли-туман яссавий дарвешларига оид эканлиги дарҳол аниқлашилади. «Девони ҳикмат»нинг энг эски бир нусхаси топилиши шу кунга қадар мумкин бўлмади. В. Гордлевский 1929 йилда Яссага бажо келтирган бир қисқа саёҳатида бундан олтмиш-етмиш йил аввал турбатда терига ёзилган эски бир девон нусхаси бўлганини ва кейинчалик унинг ғойиб бўлганини эшитган. Ҳарҳолда, ҳозирга қадар XVIII асрдан аввали даврга оид бирор нусханинг маълум бўлганини ишонч билан сўзлай олмаимиз.

«Меҳмонномаи Бухоро» муаллифи Яссадаги турбатда Яссавий китобини ўқиганини сўзлаб, унинг туркча сўфиёна бир асар эканини, сулук, оқим, мартаба-даражаларини ва усулларини бу қадар тартибли улароқ ўзига қамраб олган бошқа бир асар бўлмаганини билдиради ва унинг шайхи «Шоҳи Ясса Ҳожа Отойи Аҳмад» деб зикр этади, асарнинг манзума эканлигини сўзлашиши ва, хусусан, «Девони ҳикмат» номини ҳеч қўлланмаслиги юқорида мутолааларимизни қувватлайдиган бир аҳамият касб этади.

Бу нусхага ким тартиб берди?

Девондаги ҳикматлардан қайсилари чиндан ҳам Яссавийга оиддир?

Бу асарни кўчирувчи котибларнинг қўлида манзумаларнинг тил хусусияти қай даражада сақланиб қолingan?

Қўлимиздаги асарларнинг бу саволларга ижобий жавоб беришга кифоя қиларли даражада, яъни бугун учун «Девони ҳикмат»нинг танқидий бир матнини бостириш имкони бўлмаганини сўзлашга мажбурмиз.¹

Бугунги кунда «Девони ҳикмат» нусхаларидаги манзумаларнинг ҳеч бири Аҳмад Яссавийга оид бўлмаса-да, шуниси

¹ Кейинги вақтларда Номин Камол бо соҳада куп саъй-ҳаракат қилди.

аниққи, бу буюк сўфи оғзаки халқ адабиёти шакллари билан туркча ҳикматлар ёзган ва ундан сўнг уша давр Яссавий шоирлари орасида бу йўлда манзум асарлар ёзиш катта бир аъёнага айланган эди. Шу боқимдан қарасак, бугунги кунда қўлимизда бор бўлган ҳикматларнинг Яссавийга оид бўлмагани ҳолда табиий тил боқимидангина эмас, балки шакл ва унинг руҳи эътибори билан унинг асл Яссавийга оид бўлганлардан фарқси бўлишини ҳукм эта олишимиз мумкин. Чунки Яссавий асарларини битутви шакллар ундан асрлар сўнгра бир даврда, ҳатто айни шаклда ва турда, айни уша руҳ билан, айни таразда ҳикматлар ёзганини тарихий ва адабий далиллар асосида жуда яхши биламиз. Бунини, асосан, фақат Яссавий асарларигагина хос бир ҳолат деб бўлмайди. Умуман, халқ оғзаки адабиётида бу «узгармаслик» асрлар борасида давом этиб келди. Бунинг сабабини умуман эски адабиётнинг умумий бир дарди бўлган назирчиликда, қисман буюк пирларга суяниб такрорланадиган шаклларга эргашувчилар тарафидан одати қудсий бир моҳият касб этадиганлар орасидан қидирмоқ керак бўлади.

Шундай қилиб, бундан буюн ҳикмат номи берилган тасаввуфий ахлоқий бир шеър навъи воситаси билан Аҳмад Яссавийнинг адабий шахсияти ва талқин этган гоёси ҳатто таҳминий бир моҳиятда бўлса-да, бир қадар диққатга сазовордир.

Тарихий ва филологик танқид йўналишини бир тарафга қўйган ҳолда «Девони ҳикмат»нинг қай ҳолда юзага келганини ҳеч тушуна олмаган Оврупо туркиётчилари — Вамбериан то Мелиоранскийга ва ҳатто Мартин Хартмандан то Карл Брокельманга қадар уни XII асрнинг маҳсули деб ҳисоблаганлар. Фақат булардан биригинаси бўлган Жозеф Зурайгина Яссавий ҳақида ёзган биографик маълумотларида янглишганлиги сабабли бу асарни XIV асрда яратилганга чиқариб қўйган.

Биз қўлимизда бор бўлган аралашма «Девони ҳикмат»нигина эмас, балки аслида Аҳмад Яссавий ёзган манзумаларнинг филологик моҳиятини албатта, тақрибий бир шаклда англаб олиш учун XII асрдаги адабий турк лаҳжаларини жуғ-

рофий нуқтаи назардан аниқлаш, Яссавийнинг туғилиб яшаган даври лаҳжасини ва умуман даври, маданий жараёнларини англаб олиш керак бўлади. Уш вақтида бажо келтирганимиз илмий текширишларимиз натижасига кўра Яссавий лаҳжасини «хуқуния» деган адабий туркча доирасига киритмоқ бизга энг маъқул йўл бўлиб қуринади.

Бир томондан Яссавийни етиштирган ҳолат ва муҳит, у даврнинг умумий характерини кўз унгига келтирадиган бўлсак, бошқа томондан, Яссавий тарафдорларининг асрларча айни руҳ ва шакл билан пайдо қилган тақдидлари барчаси диққат билан тадқиқ этилиши борасида унинг ҳикматларида қандай мафкура ҳоким эканлигини оз-моз таҳмин қила оламиз. Дарवेशликнинг фазилатлари оид мадҳиялар ва унинг оқибатида диний-ахлоқий хулосалар чиқарилган машҳур ислом ҳикматлари, Пайгамбарга ва буюк ислом мутасаввифларига оид парчалар, дунё ҳолидан шикоят ва қиёмат кунларнинг яқинлашганидан огоҳлантириш руҳи билан ёзилган зоҳидона шикоятлар, жаннат ва, хусусан, жаҳаннам аҳволини англада оладиган дostonлар бу ҳикматларнинг асосий мавзунини ташкил этарди. Исломи шаклан қабул этган оддий чул кўчманчилари орасида тасавуф тарғиботи мақсадида ёзилган нарсалар ҳам бошқача бўлиши мумкин эмас эди. Турк халқ оғзаки адабиётида мақол ва насихатлар билан тўлиб-тошган нарсаларни эслатадиган бу асарлар, хусусан, $4+3=7$ ва $4+4+4=12$ ҳижола билан туртликлар шаклида ёзилган ярим қофияли ва рафидлар қўлланилган. Туртликлардан тузилган баъзи бир узун манзумаларда ҳар бир туртликнинг сўнгидаги мисраларнинг қофияли бўлиши буларнинг умумий йиғилишларида муайян бир оҳанг билан ўқилишини кўрсатади.

Санъат андишасига бутунлай бегона ва лиризмдан маҳрум бўлган ва ёлғиз биргина тарғибот гоёсини кузатган бу ҳикматлар фақат чулу биебонлардагина эмас, балки яссавийликнинг тарқаладиган томонларида тез суръат билан ёйила бошлади. Туркистонда, Хоразмда, Волга бўйларида Анатоли каби бир қанча улкаларда эрга-

шишлар ва уни ижро этувчилари юзага келиб, бу шаклда умумтурк адабиётида тасаввуфий бир шеър яратилди. Анатолида Юнус Эмрода бошланган бутун бир жараёни кузатган шеърнинг бир нави Урта Осиё, Хоразм, Волга бўйи водийларида саккиз асрдан буюн моҳиятини ўзгартирмай, давом этиб, юзларча ўз мухлисларини топди.

Бадий томондан унчалик бир қиймати бўлмаган бу ҳикматларнинг турк халқ оммаси ичра асрлар давомида таъсир этиш сабабларини осонгина изоҳлай олиш мумкинлигини тушунамиз.

Ҳикматлар аввал бошда икки унсурдан тузилган: исломий, яъни диний суфийна бир унсур билан миллий, яъни эски турк адабиётидан олинган унсурлардандир. Биринчи мафкурада, иккинчиси шакл ва вазнда ҳам очиқ-ойдиндир. Яъни фақат оташин мусулмон бўлган Сайхун турклари эски халқ адабиётига ёт бўлмаган бу ҳикматларга муқаддас бир хусусият беради. Яссавийнинг улуг бир валий бўлиши ва тарикатни суръатли ва кенг бир инкишофи диний урф-одатларида буюк бир мақом туриб, асрлар давомида ўқиб ёд олиниши таъминланади.

Анатолидан ташқарида асрлар давомида Яссавий қабрининг асосий зиёратгоҳи бир жойга айланиши жуғрофий соҳаларни XX асрга қадар фикрий ва маданий бир уйғонишга олиб келди. Хусусан XVI асрдан сўнг узлуксиз орқага кетиш ҳам шарқ ва шимол турклари орасида Яссавий таъсирини бутунлай кучайтирган ва унга эргашувчиларни етиштириб бераверган.

Туркчадан узбекчага
угирувчи

Абдусодиқ ИРИСОВ,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар
Академияси Абу Райҳон Беруний
номдаги Шарқшунослик институти
катта илмий ходими.

ЎЗБЕКИСТОН БОСМА МАХСУЛОТИНИНГ БИБЛИОГРАФИК ҲИСОБИ

Жаҳон ҳамжамиятига юз таятган мустақил Ўзбекистон учун ижтимоий ахборот қанчалик зарур бўлса, унинг ажралмас қисми бўлган библиографик ахборот ҳам шунчалик муҳимдир. Библиографик ахборотсиз бирорта фан тараққий этиши мумкин эмас. Жаҳондаги фан-техника тараққиети ривожланган давлатларнинг илгор ғояларини ўзлаштирмасдан, таҳлил қилмасдан туриб, Ўзбекистон фани келажагини тасаввур қилиб бўлмайди.

Ўзбекистон китоб нашр қилиш бўйича, умуман, нашриётчилик иши бўйича мустақил давлатлар ҳамдустлиги ичида Россия, Украина, Белоруссиядан кейин туртинчи уринда туради. Мана шунинг ўзи ҳам республикамизнинг матбуот бойлиги қанчалик улкан эканлигини, ҳозирги кунда уларни ҳисобга олиш ва улар ҳақидаги библиографик ахборот билан Ўзбекистон илмий муассасаларини, укув юр்தларини, кутубхоналар ва кенг китобхонлар оммасини мунотазам таништириб бориш қанчалик муҳим эканлигини тасаввур қилиш қийин эмас.

Шу нуқтага назардан ўтиб мақолада биз ҳозирги шароитда Ўзбекистонда библиографик ахборот, библиографик ишнинг ташкил қилиш, хорижий давлатлар билан библиографик алоқаларнинг аҳволи, Ўзбекистон библиографиксининг бешиги бўлган Ўзбекистон Давлат китоб палатасининг ҳозирги иқтисодий қийинчилик шароитидаги фаолияти, унинг кейинги йилларда боши берк кучага кириб қолиш сабаблари ва бошқа бир қанча муаммолар ҳусусида тўхталишни лозим топдик.

Китоб палатаси қандай ташкилот, у, асосан, нима иш билан шугулланиб, қандай вазифани бажаради? Нима учун унинг тақдир ўтмиш мақола муаллифларини ва бу муассаса хизматидан бир неча марта фойдаланган олимлар, мутахассислари бу қадар ташвишга солмоқда?

Китоб палатаси республикада босма махсулотларни ҳисобга олувчи ва улар ҳақида китобхонларни ахборот билан

таъминлаб, хабардор қилиб турувчи муассаса сифатида 1926 йилда ташкил этилган. У Ўзбекистон миллий бойлигининг муҳим қисми бўлган республика босма махсулотларини сақловчи ташкилотдир.

Китоб палатасига босма матбуотнинг, яъни ҳар қандай нашрнинг бир нусхаси келиб тушади ва палата бу нашрларни келгуси авлод учун сақлаш мақсадида матбуотнинг Давлат архивини яратди, бу нашрлар асосида «ҳисоботномалар» тайёрлайди.

Китоб палатаси босма нашрларни ҳисобга олибгина қолмай, 1992 йилга қадар китоблар, вақтли нашрлар, тасвирий санъат асарлари, мусиқа адабиётлари бўйича, шунингдек, республика журналлари ва газеталари, илмий асарлар тушамларининг мазмунини очиб берувчи бешта давлат кундалик библиографик қўлланмаларини тайёрлаб, нашр этиб келди. Улар: «Ўзбекистон ССР матбуоти солномаси», «Ўзбекистон ССР китобларининг йилномаси» (охирги нашри 1990 йил учун чиқарилган), «Ўзбекистон ССР библиографик қўлланмалари» (охирги нашри 1989 йил учун), «Ўзбекистон ССР вақтли ва давомли нашрлар солномаси ва ноталар», «Ўзбекистон ССР ва чет эл социалистик мамлакатлар матбуотида» номли курсаткичлар.

Китоб палатаси ходимлари мутахассисларни кундалик ахборот билан таъминлаш билан бира Ўзбекистон босма махсулотларини ретроспектив ҳисобга олган «миллат ёдгорлиги» деб аталувчи манбаларни ҳам яратганлар. Китобларни ҳисобга олган «Совет Ўзбекистон китоби» (1917-1975 йиллар учун); вақтли нашрларни ҳисобга олган «Ўзбекистон ССР журналлари» (1917-1980 йиллар учун); «Ўзбекистон ССР газеталари» (1917-1967 йиллар учун); «Ўзбекистон ССР илмий ишлар тушамлари» (1917-1980 йиллар учун); тасвирий санъат асарлари бўйича «Ўзбекистон ССР тасвирий нашрлари» (1926-1984 йиллар учун); мусиқа адабиётлари бўйича «Ўз-

бекистон композиторларининг асарлари» (1980-1983 йиллар) каби нашрларни чиқарган.

Кутубхоналар ва илмий-техника ахбороти органларининг ходимлари, халқ ҳужалигининг турли соҳалари мутахассислари ва олимлар ўзларининг ишларини бу қўлланмалар ёрдамида амалга оширадilar. Улар бу қўлланмалардан ҳужжатларнинг қудратли тўққинида йўналишни курсатувчи белги сифатида, ўз соҳаларига янги адабиётлар тўғрисидаги маълумотнома, китобхонларнинг ахборот эҳтиёжларини қондириш воситаси сифатида фойдаланадилар.

Шундай қилиб, биз Ўзбекистонда ҳамма тилларда, хилларда ва турларда босилиб чиққан матбуот асарлари ҳақида мунтазам ҳамда тулиқ маълумот олиб турадик.

Бироқ, ҳозирда миллий ҳужжатларнинг тулиқ тушамини яратиш, уларни жаҳон маънавий ва маданий меросининг бир қисми сифатида доимий сақлашни таъминловчи босма ҳужжатларнинг мажбурий нусхаси тўғрисидаги қонуний ва мулдажалдаги ҳужжатларнинг йўқлиги сабабли Давлат китоб палатаси юқоридаги вазифаларини тулиқ бажара олмайпти.

«Мажбурий нусха» — бу республикада мавжуд давлат нашриётлари ва ҳусусий босмахоналарда босиб чиқарилган ҳамма турдаги ва хилдаги ҳужжатлардан китоб палатасига юбориб туриладиган материалдр.

Ҳозирда Ўзбекистонда мавжуд ҳусусий ҳамда турли ташкилот ва муассасаларнинг босмахоналари чиқараётган минглаб нашрлар палатага келиб тушмай, оқибатда улар ҳисобга олинмай ва архивда сақлаш учун тушмай қолиб кетмоқда. Республикада чиқаётган газеталарнинг учдан бир қисми палатада ҳисобга олинмайпти.

Ҳозирги бозор иқтисодиетида утиш даври қийинчиликлари бу муассасани ҳам четлаб ўтмади. Китоб палатаси нашрларнинг ҳажми камайди, агар 80-йилларда йилига 5 та кундалик библиографик курсаткич чиқарилган бўлса, ҳозирда бир-

гина «Ўзбекистон Республикаси матбуоти соҳномаси» курсаткичи чиқарилмоқда (1992 йил учун I-сон чиққан, холос), нашрнинг нусхаси ҳам (1200 дан 500 тага) камайган.

Унда фақат китоблар, журнал ва газеталардан мақолалар, тақризлар акс эттирилмоқда. Булар Ўзбекистонда босилиб чиқаётган ҳужжатлар оқимининг унча катта бўлмаган қисмидир.

Яқинда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан Ўзбекистон Давлат китоб палатасининг Ўзбекистон Республикаси Миллий китоб палатасига айлантирилиши бу муассаса зиммасига катта масъулият юклайди.

Энди «Миллий библиографиянинг ўзи нима?» — деган саволга жавоб берайлик. Қарийб 75 йил давомида собиқ иттифок библиографияшунослари учун мунозарага айланган ва ҳозирги кунгача аниқ ечимини топмаган бу атама нимани англатади? Агарда бу тушунчага аниқроқ ёндашадиган бўлсак, у шундай таърифланади: «Миллий библиография» — бу миллатнинг тарихий шаклланган ахборот фаолияти соҳаси бўлиб, маълум шароитда яратилади, сақланади, тарқатилади ва библиографик ахборот сифатида фойдаланилади. У бевосита шу миллат томонидан, бошқа халқлар ҳамкорлигида яратилади ва миллий шароитларда фаол фойдаланилади.

Миллий библиографиянинг назарий масалаларига берилмаган ҳолда (чунки бу масала библиографияшунослардан ўз ечимини қутаётган муаммодир ва бу мақоламиз доирасига кирмайди), жаҳон таниётган мустақил Ўзбекистон ўз миллий библиографиясига эга бўлиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Бу библиографиянинг маркази Ўзбекистон Миллий китоб палатаси бўлиши лозим. Чунки китоб палатаси бундай фаолият учун зарур шарт-шароитлари етарли бўлган муассасадир. Лекин бундай вазифани бажариш учун унинг олдида қатор жиддий муаммолар турибди. Улар, фикримизча, қуйидагилардан иборатдир:

1) Ўзбекистон миллий библиографиясининг Низомини ишлаб чиқиш;

2) Ўзбекистон Республикаси Миллий китоб палатасини Ўзбекистонда чиқаётган босма маҳсулотнинг мажбурий нусхаси билан тулиқ таъминлаш, бунинг учун Республика ҳукумати томонидан мажбурий нусха ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши;

3) библиографик тавсиф, тасниф, гуруҳларга ажратиш бўйича янги давлат андозаларини ишлаб чиқиш;

4) улар ишлаб чиқарилганда қадар библиографик қўлланмаларнинг сифатлигини таъминловчи услубий тавсияномалар ва курсатмаларни зудлик билан ишлаб чиқиш;

5) истеъмолчиларни кундалик библиографик ахборот билан таъминлаш билан бир қаторда Ўзбекистон матбуотини тулиқ ретроспектив ҳисобга олишга эришиш;

6) моддий-техника негизини яратиш мақсадида пуллик библиографик хизматни жорий қилиш ва кенгайтириш;

7) ҳозирги кунда библиографияшунослик бўйича ягона илмий марказ ҳисобланган Абдулла Қодирий номидаги Тошкент Давлат маданият институти библиография кафедраси ва бошқа мутахассислик кафедралари ҳамда республиканинг йирик кутубоналари ходимлари билан ҳамкорлик қилиш;

8) республикамизнинг йирик илмий марказларини библиографик ахборот билан таъминлаш шарти бўйича узаро манфаатли шартномалар тузиш;

9) ахборотни қайта ишлашнинг автоматлаштирилган тизимини жорий қилиш.

Юқоридаги вазифаларнинг амалга оширилиши халқаро ахборот алмашлаш тизимида Ўзбекистоннинг тенг ҳуқуқли аъзо бўлиши, мустақил давлатимиз ҳамда унинг ахборот имкониятларини Мустақил Давлатлар Ҳамдустлиги давлатлари ҳар томонлама курсатиш ва жаҳон ахборот бозорига қушилиш имконини яратadi.

Х. МАМАТРАИМОВА,
Н. ЛЯПУСТИНА,
А. Қодирий номидаги Тошкент
Давлат маданият институти
библиография кафедрасининг
доцентлари,
Ғ. НАРЗУЛЛАЕВ,
педагогика фанлари номзоди.

НОЁБ САНЪАТ НАМУНАЛАРИ

Пойтахтимиздаги Ўзбекистон Давлат тарихи музейи бадий саломи иш фаолиятини 1991 йилда бошлаб, ўз олдига катта вазифалар қўйган эди. Утмишда Буюк Ипак йўлининг марказларидан бири бўлган қадимий Бухоро миллий хунармандчилик анъаналарини ҳаёtgа қайтариш, халқ амалий санъати намуналарини асраб-авайлаш кузда тутилганди. Бу борада талайгина ишлар қилинди.

Бадий салон аҳолидан қўлда туқилган ноёб ғиламларни, қадимги заргарлик буюмлари, миллий сузаналар, асл металлдан ишланган турли буюмларни қабул қилиб олади. Қадимда Шарқ ўзининг бетакрор нақшли ғиламлари билан донг таратган эди. Бу ғиламлар Шарқ халқларидан энг чиройли ва асл совғалар бўлибгина қолмай, балки нодир санъат дурдоналари ҳамдир. Бундан ташқари, аёлларимизнинг асл металлдан ишланган зеб-зиннатлари — тиллақош, балдоқ, билакузуклар хорижликларда доимо катта қизиқиш уйғотган. Хуллас, мамлакатимизга ташриф буюрган ҳар бир хорижлик меҳмон, салон буюмлари билан танишиб, бирор ашёни сотиб олади. Бу серкуёш республикамиз нафаси, Ўзбекистоннинг меҳмондуст халқидан эсдалик бўлиб қолади.

Қабул қилинаётган ҳар бир буюмни тажрибали санъатшунос-мутахассислар ҳар тарафлама урганадилар. Ноёб буюмларни воситачилик савдосига қабул қилишда унинг сифатига алоҳида аҳамият берилади.

Салонда Туркманистон, Афғонистон, Эрон, Кавказ ғиламлари савдо курғазмаси ишлаб турибди.

Бадий салон томошабинлар ва санъатсеварлар билан доимо гавжум.

Гулкайчи

ВИДЕОЧИ НИМА ДЕИДИ?

ХАЖВИЯ

Туй, нима бу, биласизми? Бу шундоқ жой-ки, у ерда ҳамма гапиради, ҳеч ким эшитмайди. Тўғри, жағлар қимирлайди, кимдир иржаёди, кимдир тиржаёди, кимнингдир лаби қийшайган, кимнингдир ўзи қийшайган, тавбангдан кетай. Тўйда ичган одамни кўрганмисиз? Видеога оляпман, денг. Шундай чиройли одам жуда хунуги чиқиб кетаркан-эй. Яна бўйнида бўйинбоғ. Оғзидан чиққан гапга ит ҳам чидамайди. Ўлай агар, шу ҳолатда видеога олиб эртага ўзига кўрсатсам, «бу манмас» деб тонворади.

«Ака, Сиз маст», дейман.

«Манмас», дейди.

Ғудайиб туриб, кўзини лўқ қилиб, тонворади!

Туй шунақа жой, ҳамма гапиради, ҳеч ким эшитмайди.

Бундай қарасам, ишхонадагилар бир саф бўлиб келишяпти. Туй эгаси ҳассакашга имо қилади. Яъни, тузукроқ жойга ўтказ дегани. Қани энди тушунса. Обориб энг паст жойга, чурвақалар утирган жойга ўтказиб қўяди. На пиёлла бор, на иккита нон. Ўртада қаққайиб туртта олма билан олтига чучвара турибди денг. Уям қочаман дейди. Уни чақириб, бунга бақириб зўрга закускани есть қиламан. Ишхонани чеккаси менгаёна тегишли-да!

Бир маҳал оч қоринга қуруқ нон тикилдими, Ойниса опа чой деб қолди. Рупарамда турган йигитчани чақириб: «Ука, бир чойнак чой обке» десам, кўзимга бақрайиб: «Бу стол менга қарамайди», дейди. Товбангдан кетай, ресторанда хизмат қиловсанми, маҳаллангни туйику бу! Ахийри кўзим олмакесак териб, рапида юзли бир боланинг қулогига: «Окоси, булар ишхонадан келган, қорни оч, чой-пой...» дегандим, бир чойнакда чой ташлаб кетди. Ойниса оямам... ичивурмийдимми, бу ер Ойша-холасини уйимидики... «Ман кўк чой ичаман» деса бўладими? Уни эркалигини шундай катта тўйда ким кутаради? Ҳамма ўзи билан овора. Яна ҳалиги рапидани чақириб: «Окоси, мана бу опамиз палон идорадан, палончи бўлал-ла, туй эгасини шу опага кўп иши тушадим» десам, без бўлиб «Манга нима?» дейди. «Санга шуки, ука, бир чойнак кўк чой олиб кел», дедим. Уям «ҳозир» деганича бадар кетди. Ойниса опа қотган чучвара еганми, томоғига тикилганми, нимабало, «чой, чой», дейди. Чой улғур келақолмайди. Ўн учинчи одам-

га айтганимдан кейин кўк чой келди-ю, ишхонаям ўрнидан туриб кетди. Туй эгаси гўё қойиллатиб кутиб тургандек икки қўли кўксида ишшайиб кузатиб қолди.

Туй ана шунақа. Ҳамма гапиради, ҳеч ким эшитмайди. Секин аппаратни кутариб ичкарига — хотинлар орасига кириб бораман. Вой-бу, оёқ ости... ҳаммаёқ чипс. Чипс — жипс! Қайсиси кимники, тўйдан кейин қўринг томошани! Шуни билибми, бир хотин оёғидагини ечди-ю, салафан қоғозга ўраб, қўлтиғига қис-тириб ичкарига кириб кетди. Уйга кирсам ҳар бир хотиннинг ёнида салафан! Бири ковушини, бири калишини, бири чипсини, бири ялтироқ туфлсини ёнига олволган. Гўё туйхонага ўғри тушвотгандек. Қудахоладан интервью оламан десам, «Тўхтанг, чипсини туриб-дими», деди-да, даҳлизга чиқиб (қўлида чипс!) қайтиб келди. Яп-янги духоба қурпачага ўраб қўйса бўладими!

Секин таванхонага кираман.

— Мани тоғорам алмашиб кетмасин, оберинг, ёнимда олиб ўтираман, — дейди готовий кийвоғда «современний» жувон.

— Вой, ҳозир тоғоралар қиммат, шунингчун эски-туски тоғора олиб юравурмийсизми туйга? — дейди ёнидаги хотин.

Таванхонадаги беканинг энсаси қотади.

Секин ташқарига чиқаман. Гангир-гунгир авжида. Ёшлар уйнамоқда. Ҳамма гапиради, ҳеч ким эшитмайди.

Туй ҳақида ҳали кўп гапирардимۇ кассетам тугаб қолди...

Қутби НОСИР қизи ёзиб олди.

О. ВОСИХОНОВ чизган расм.

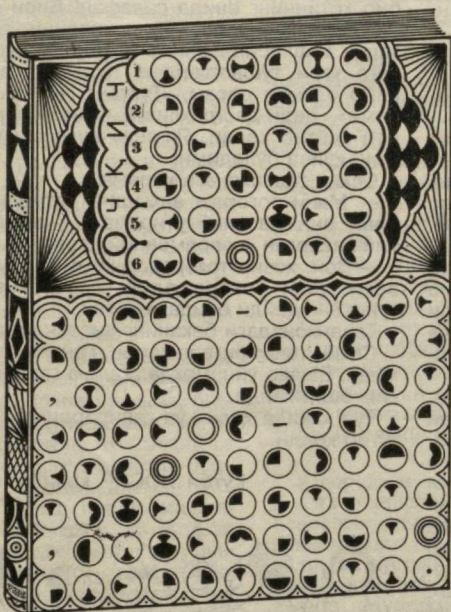
ТИЛСИМ

Аввал таърифлари қуйида баён этилган олти ҳарfli сузларни топиб, шаклнинг «очқич» қисмидаги рамзий белгиларга тартиб билан энига йуналишида эзинг.

1. Воқеий ёки тарихий ҳодисалар нақл шаклида баён этилган насрий асар. 2. Форс мумтоз адиби ва мутафаккири Саъдий Шерозийнинг фалсафий достони. 3. Муҳим тарихий воқеа ва машҳур тарихий шахслар ҳақидаги назмий асар. 4. Дунё адабиётининг улуғ санъаткори Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома» достони қаҳрамони. 5. Ҳамид Олимон шеъри, Юнус Ражабий мусиқаси билан ижро этилади-ган қушиқ. 6. «Гуруғли» туркумидаги дostonларда халқининг тинч, фаровон ҳаёти қуйланган афсонавий дахлсиз юрт.

Энди шаклнинг қуйидаги белгиларни «очқич» асосида ҳарфлар билан алмаштириб тилсимни ҳал этинг. Бунда буюк бобокалонимиз, улуғ саркарда ва давлат арбоби Амир Темурнинг китоб ҳақидаги ҳикмати аён бўлади.

Тузувчи: Фозилжон ОРИПОВ.

1-сонда чиққан тилсимнинг жавоблари

1. Ложувард. 2. Далъ. 3. Вақф. 4. Фазилат. 5. Таннарх. 6. Хантал. 7. Латофат. 8. Тахт. 9. Таъб. 10. Баҳрайн. 11. Нақш. 12. Шаргун. 13. Назм. 14. Март. 15. Тарх. 16. Ҳайкал. 17. Лугат. 18. Туфанг. 19. Гавҳар. 20. «Реал». 21. Луанда. 22. Айтиш. 23. Шатранж. 24. Жавдар. 25. Работ. 26. Таиланд. 27. Далварзин. 28. Ноиб. 29. Балх. 30. Хавл. 31. Лайлак. 32. Кран. 33. Нилуфар. 34. Расм. 35. Маршалл. 36. Лангар. 37. «Рост». 38. Туюқ. 39. Қалб. 40. Банд. 41. Дарс. 42. Санд. 43. Далил.

Тилсим

2

1996

Учредитель:

Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан.

Навбатчи муҳаррир
М. НАБИЕВА

Рассом
Р. ҚУНГИРОВА

Мусахҳиҳ
М. АБДУЛЛАЁРОВА.

Муҳарририят тураржойи:
700000, Тошкент — ГСП,
Матбуотчилар кучаси, 32-уй.

Телефонлар:

Бош муҳаррир — 36-78-90.
Бош муҳаррир уринбосари —
33-07-94.

Масъул котиб — 36-56-01.

Санъат ва маданият
назарияси — 36-58-69.

Мусиқа ва халқ ижодиёти —
36-56-01.

Маданий-маърифий
муассасалар — 33-07-94.

Тасвирий санъат — 36-58-69.

Рассом — 36-56-02.

Мусахҳиҳ — 36-56-02.

Теришга берилди 16.02.96 й.
Қоғоз рухсат этилди 2.04.96 й.
Қоғоз ҳажми 60х84 1/8.
Офсет босма.
Шартли босма тобоғи 7,64.
Нашриёт ҳисоб тобоғи 9,88.
Шартли бўғқди нусха 18,5.
Буюртма №102.
5240 нусхада чоп этилади.
Сотувда эркин нарх.

«ШАРҚ» нашриёт-матбаа
концернининг босмаҳонаси,
700083

Тошкент шаҳри,
Буюк Турон кучаси, 41.

© «ГУЛИСТОН» 2, 1996.

Ҳожи МИРПУЛАТ ота хонадонида.

«Улуг Аллоҳ инсонни илм-ли ва олим қилиб яратгани учун, инсон уз борлигининг устурлобида вақти-вақти билан Тангри тажаллийсини ва беназир гузаллигини порлоқ бир ҳолда кўради. Бу жамол кузгусини ҳеч қачон тарк этмайди.

Азиз ва Жалил бўлган Тангрининг ҳикмат, маърифат ва каромат кийимларини кийдириб қўйган қўллари бордир...»

Мавлоно Жалолиддин РУМИЙ.

Баҳодир ЖАЛОЛОВ чизган сурат.

Муқованинг 4-бетида:
Хонанда Зиёвуддин
ЭШОНХУЖАЕВ.

Tupichol

ИНДЕКС 75233.

Баҳоси: чакана савдода —
эркин нархда.

